

AZ
ERDÉLYI SZÁSZOK.

ZALKA JÁNOS

GYŐRI MEGYÉS PÜSPÖK Ő MÉLTÓSÁGÁNAK
PÁRTOLÁSA MELLETT.

IRTA

SZABÓ BENŐ.

JOGTUDOR, KÖZ- ÉS VÁLTÓ-ÜGYVÉD.

GYŐR, 1867.

NYOMATOTT SAUERVEIN GÉZÁNÁL.

A régi nagy Dáciának határai voltak: éjszokról a Kárpátok egy része a Dniesternek (Tyras) a Pruth (Hierassus) felé fordulásáig; nyugatról az alsó Tisza; keletről a Pruth, egész a Dunába szakadásáig, és ez utóbbi folyónak egy része, hol Csernavodától Galaczig éjszaknak tart; délről általában az Alduna (Ister); (Ptolomaeus, Geograph. III. 8.) e határok közti terület magában foglalja ma: az egész temesi Bánátot, Erdélyt s Bukovinát, Gácsországot déli sarkával, Moldvának a Pruth nyugati partján innen eső részét és Havasalföldet.

Erdély a nagy Dáciának nem csak alkatrésze, hanem súlypontja is volt, mert annak fővárosa Sarmisegethusa Erdélyben fektűt Hátszeg vidékén, ott, hol ma a csekély kiterjedésű falu Várhely létezik.

A dákoknak utolsó királyát Decebalt Tráján legyőzvén, a dák birodalmat római tartománynyá alakította, s ennek emlékéül a nép maiglan az Aranyos jobb partján, Torda alatt elterülő kies Keresztesmezőt Tráján rétjének (Pratulu lui Trájanu) nevezi; Zalatnától nem messze eső Tráján nevezetű rétről pedig azon monda kering, hogy itt Tráján, Decebal legyőzése után seregének lakomát adott.

Erdélyben a rómaiak diadalának és uralmának emlékeztető jelei közül ma is még többek fennállanak,

ezek közt nevezetesebbek a nagyszerű Tráján-oszlop; Dévától déli irányban látható egy régi kőbánya; Bukovinához közel, a vaskapu bércz torkolatánál egy felhagyott márvány-törés a rómaiak korából; Ilosva és Csicsókeresztur közt egy hétosztályu gyógyfürdő-épületnek romjai láthatók; Kisfaludnál, Károly-Fehérvárnál, Várhelynél, Zalatnánál és Tordánál pedig vízvezetékek maradványai észlelhetők.

Ezek, s több Erdélyben feltalált római régiségek eléggé tanusítják a rómaiak ottani uralmát, de miután a legyőzött népek nyakára súlyos rabigát vert, a helyett, hogy kormányirányzatát a népek szelleme és akaratából merítette volna, 173. év után buknia kellett, és a germanok támadásai által megzavarodott birodalomnak szétmállásával elvonult legiok által őrzött telepeket gothok foglalták el.

A gothok után jöttek Attila vezérlete alatt a hunnok, a hunnok után gepidák; a gepidákat legyőzték az avarok Baján Chagan vezérlete alatt, kik utóbb saját alattvalóik, a szlávok és bulgároknak, ismételt zaklatásai következtében Nagy Károly birodalmába beolvadtak, egy részük pedig Erdélyben keresett menhelyet; hol székelyek, s a Tráján által gyarmatosított rómaiakkal összevegyült nemzeteknek maradványai az oláhok, vagy románok is laktak, kiknek vezérét Gelont Tuhutum Árpád korszakában legyőzván, Erdélyt elfoglalta.

Erdély jogtörténelmi elnevezése szerint „partes transylvani“ a királyok alatt nem képezett külön egészet, hanem mint a magyar hazának kiegészítő része ismét részekből állott, melyek saját jellemű fej-

Iődéstiket és részleges természetüket megtartották; ily ős rész három volt: Székelyföld, Királyföld és a Vármegyék; e részek lakosai Székelyek, Szászok és Magyarok voltak; (köztük szétszórva pedig Oláhok) kik jogi intézményeikben és történelmi fejlődésükben különböztek ugyan egymástól, de még is három — politikailag egyesült — nemzetet alkottak. A Királyföld, (fundus regius, a nemzeti fejedelmek alatt pedig peculium fisci-nek is neveztetvén) vagy is szászok földje 9 széket és két vidéket foglal magában.

A székek nevei: Szeben, Segesvár, Medgyes, Szász-Sebes, Nagy-Sink, Szerdahely, Kőhalom, Ujgyház és Szászváros; a vidékeké pedig: Barcza és Besztercze. (Hermannstädter, Schässburger, Mediascher, Müllenbacher, Grossschänker, Reussmärkter, Repser, Leschkirchner und Saszwaroscher Stuhl, Kronstädter und Bistritzer Distrikt.) Ezen székek és vidékek képezik az erdélyi szászok tartományát, azért ezek közé nem számíthatók a vármegyékben, és a székelyek földén emelkedett városok és falukban elhelyezett német ajku lakosok, mert ezek a szász nemzet közös szabadalmait nem élvezték.

Az erdélyi szászoknak eredetéről s ideköltözéséről sokan irtak, és különfélekép vélekedtek, melyek közül a következő igen nevetséges meséhez hasonlít, t. i.: Némethonnak Hamel városában 1284. évben az egerrek szerfelett elszaporodván, Tubicen bűvész (ki Sántánnak neveztetett) ajánlotta magát, hogy bizonyos kialkudott díjért azokat a városból mind ki fogja ir-

tani; az alku megkötöttén, az egereket bűvész sipjával és énekével a városból mind kiűzte, s a legközelebbi folyóba fojtotta; ekkor a városiak a kialkudott dijnak kifizetését megtagadván, Tubicen, hogy ezen ravaszságot megboszulja, a városiak gyermekeit szép hangu bűvész-sipjával a városon kívül fekvő Koppen hegyre kicsalta, s innen őket földalatti utakon Erdélybe vezette, hol Udvarhely (székelyszék) kebelében lévő almási barlangból kieresztette, s ezeknek nemzedékéből azután az erdélyi szászok származtak.

A 15. század történetírója Bonfin pedig azt állítja, hogy Nagy Károly a frankok királya, a németországi szászokat, kik birodalmát több ízben kicsapongásaikkal fenyegették, hosszabb ideig tartó küzdelem után legyőzvé, elszélesztette és nagy részüket Erdélybe vitte, kik azután az ottani szász nemzetnek eredetet adtak.

Némely, még régiebb korbeli szász írók, azt vélték, hogy nemzetük dicsőségének jó szolgálatot tehetnek s annak fényét emelhetik, ha a történelemben elhitetik, miszerint a szászok Erdélynek régiebb lakói, mint a magyarok, székelyek és az ős oláhok; ez utóbbiakat még említésre méltóknak se találván, azt merészlik állítani, hogy a szász nép a dákoknak, gothoknak és gétáknak utódja és maradványa, különösen Toppeltin szász író e merész állítást névszármaztatással igyekszik bebizonyítani, midőn azt mutogatja, hogy a szászokat Erdélyben hajdan Decen, Detschen nevezték, mely elnevezés a Daci- és Deci-ből származott; a németeket pedig állítása szerint a szászoktól megkülömböztetés végett Mooser, Mueser és Mueser hívták, mely elnevezés a francia Monsieur-ból veszi eredetét, vagy Tröster szerint a Mazara-ból,

mely a német katonák által hordozott nyársalaku fegyverhez hasonlított. Ezen szász írók megfeledeztek, hogy a Detschen inkább származhatott a Deutschen-ből, mint bárminő más szóból.

Vannak a szász írók között mások, kik Toppeltinnek és Trösternek fentebbi erőltetett okoskodását megsokalván, azt magukévá nem tették, hanem akkép módosíták, hogy miután számos és czáfolhatlan hiteles oklevelek tanúsítása szerint a magyarok uralma alatt csakugyan jött Erdélybe német, de mivel ezektől az erdélyi szászok ruházatukra, nyelvükre és jellemükre nézve észrevehetőleg különböznek: tehát azok a magyarok uralkodása alatt Erdélybe megtelepült németeknek nem lehetnek származékai, hanem tekintve, hogy a dákok, gothok, géthák és gepidák is (germanok) német eredetűek voltak, az erdélyi szászok sem az egyik sem a másik fajttól eredetüket kizárólag nem származtathatják, hanem a mindkettőből összevegyült utódoknak nemzedéke.

A későbbi írók e kérdés felett vitába már nem ereszkednek, II. András király által az erdélyi szászok javára 1224-ik évben kiadott oklevélnek teljes hitelt adván, kétségtelennek tartják, hogy az erdélyi szászok II. Géza király korában ide költözött német gyarmatosoknak ivadékai.

Ezen okmány az eredeti latin nyelven következőkép hangzik :

„In nomine S. Trinitatis et individuae Unitatis. Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriaeque Rex in perpetuum. Sicut ad regalem pertinet dignitatem superborum contumaciam potenter opprimere: sic etiam regiam decet benignitatem, oppressiones

humilium misericorditer sublevare, et fidelium metiri famulatum, et unicuique secundum propria merita retributionis gratiam impertiri. Accedentes igitur fideles hospites nostri Theutonici ultrasilvani universi ad pedes Majestatis nostrae humiliter nobis conquerentes, sua quaestione suppliciter nobis monstraverunt, quod penitus a sua libertate, qua vocati fuerant a piissimo Rege Geysa avo nostro, excidissent, nisi super eos Majestas regia oculos solitae pietatis nostrae aperiret: unde prae nimia paupertatis inopia nullum Majestati regiae servitium poterant impertiri. Nos igitur justis eorum querimoniis aures solitae pietatis inclinantes ad praesentium posterorumque notitiam volumus devenire, quod nos Antecessorum nostrorum piis vestigiis inhaerentes, pietatis moti visceribus, pristinam eis reddidimus libertatem. Ita tamen, quod universus populus incipiens a Varas usque in Boralth cum terra Siculorum terrae Sehus, et terra Daraus unus sit populus et sub uno Iudice censeantur, omnibus comitatibus praeter Cibiniensem cessantibus radicitus. Comes vero quicumque fuerit Cibiniensis nullum praesumat statuere in praedictis Comitatibus, nisi sit infra eos residens, et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire. Nec etiam in comitatu Cibiniensi aliquis audeat comparare pecunia: ad lucrum vero nostrae Camerae quingentas marcas argenti dare teneantur annuatim, nullum praedialem vel quemlibet alium volumus infra terminos eorundem positum ab hac excludi redditione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali. Hoc etiam eisdem concedimus, quod pecunia quam nobis solvere tenebuntur seu dinoscuntur, cum nullo alio pondere, nisi cum marca argentea, quam piissimae recordationis pater noster Bela eisdem constituit, videlicet quintum dimidium fertonem Cibiniensis ponderis, cum Coloniensi denario ne discrepent in statera, solvere teneantur. Nunciis vero, quos Regia Majestas ad dictam pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem moram fecerint, tres lottones pro eorum expensis solvere non recusent. Milites vero quingenti infra regnum ad Regis expeditionem servire deputentur, extra regnum centum, si Rex in propria persona iverit: si vero extra regnum Jobagionem miserit sive in adjutorium amici sui, sive in propriis negotiis, quin-

quaginta tantummodo milites mittere teneantur, nec Regi ultra praefatum numerum postulare liceat, nec ipsi etiam mittere teneantur. Sacerdotes vero suos libere eligant, et electos praesentent et ipsis Decimas persolvant et de omni Jure ecclesiastico secundum antiquam consuetudinem eis respondeant. Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus judicet, nisi nos vel Comes Cibiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus. Si vero coram quocunque judice remanserint, tantummodo judicium consuetudinarium reddere teneantur: nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo judice non possit terminari. Praeter vero supradicta silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus, ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur. Insuper eisdem concessimus, quod unicum Sigillum habeant, quod apud nos et Magnates nostros evidenter cognoscatur. Si vero aliquis eorum aliquem convenire voluerit in causa pecuniali, coram Judice non possit uti testibus, nisi personis infra terminos eorum constitutis, ipsos ab omni jurisdictione penitus eximentes. Salesque minutos secundum antiquam libertatem circa festum Beati Georgii octo diebus, circa festum beati regis Stephani octo, et circa festum beati Martini similiter octo diebus omnibus libere recipiendos concedentes. Item praeter supra dicta eisdem concedimus, quod nullus Tributariorum nec ascendendo nec descendendo praesumat impedire eos. Silvam vero cum omnibus appendiciis suis et aquarum usus cum suis meatibus, quae ad solius Regis spectant donationem, omnibus tam pauperibus quam divitibus libere concedimus exercendos. Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de Jobagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia Majestate audeat postulare: si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate a Nobis contradicant. Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem ad ipsos Nos venire contigerit, tres descensus tantum solvere ad nostros usus teneantur. Si Vero Vaivoda ad regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur, duos descensus, unum in introitu, et unum in exitu solvere non recusent. Adjicimus etiam supradictis libertatibus

praedictorum, quod mercatores eorum, ubicunque voluerint, in regno nostro libere et sine tributo vadant et revertantur, efficaciter jus suum regiae Serenitatis intuitu prosequentes. Omnia etiam fora eorum inter ipsos sine tributis praecipimus observari. Ut autem haec, quae ante dicta sunt, firma et inconcussa permaneant in posterum, praesentem paginam dupplicis sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum Anno ab Incarnatione Domini millesimo ducentesimo vigesimo quarto, Regni autem nostri anno vigesimo primo.“ (Eder de juribus primaevae Saxonum Transylvaniae l. 179.)

Jegyzet: Ha ezen okmányt egybevetjük a Toppeltin és Haner által — Erdélynek egyházi történelmében — idézett okmányokkal, még világosabban kitűnik, hogy a szász írók mennyire erőlködtek az erdélyi szászokat a gothoktól leszármaztatni, s azt állítani, hogy azok a magyaroknál Erdélynek régiebb lakosi, mert a *teutonici* után a *hospites*-t egészen kihagyták; *vocati* helyett pedig *donati*-t adták; pedig mint szász eredetű írókról nem lehet feltenni, hogy a hiteles forrást nem olvasták. (Benkő Transylvania Tom. 1. l. 442.)

Maguk az erdélyi szászok is már rég meggyőződve valának arról, hogy ősökük II. Géza királynak meghívása folytán települtek le Erdélyben; Hutter Albert szebeni királybíró 1591-ben Gynla-Fehérvárott (most Károly-Fehérvár) Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez tartott beszédében ezen körülményt mint a közvéleményből kifolyót kétségtelennek állította, noha ugyan ez alkalommal azon kornak a történelembeni tudatlanságát is egyuttal elárulta, mert beszédének szövegében felhozza, hogy II. Géza király a tatároknak Erdélybe és Magyarhonba történt berohanásuk és pusztításuk alatt három évig külföldön tartózkodott, mi közben a szász fejedelemhez is elment, ez neki szász fegyvereseket adott, kiknek segélyével

az országból az ellenséget kitüzte; azután hálából a szászok közül azoknak, kik országában megtelepedni kívántak, földbirtokot adott, a többit pedig sok ajándékkal elhalmozva haza bocsátotta; és beszédje végén megjegyezte, hogy az erdélyi szászoknak — e vitézségük tekintetéből — a király megengedte, hogy pöcséjtükben e körirattal élhessenek „ad retinendam coronam.“ (Pray Annales vet. Hunnorum, Avarum, Hungarorum 166. l.)

II. András királynak fentebb közölt oklevelénél még régibb irat is létezik, mely az erdélyi szászoknak II. Géza idejében történt ideköltözését bizonyítja; ezen oklevél 1191. évben kelt, azon alkalommal, midőn — III. Béla király már előbb a szebeni társas káptalant alapítván — az erdélyi püspök és szebeni prépost közt, egyházi törvényhatóságuk határai miatt viszály támadott. (Fejér T. 2. p. 276.) Ezen viszály még III. Béla király idejében kezdődött, mert a szebeni prépost, — kit a király az erdélyi püspök egyházi törvényhatósága alól felmentettnek nyilvánított, és közvetlen a pápa hatalma alá rendelt, — azt állítá, hogy Erdélyben nem csak a szászok, hanem a többi német jövevények is az ő törvényhatósága alá tartoznak; ezen pörös kérdést azután Gergely pápa az erdélyi püspök javára döntötte el. (Fejér T. II. p. 250.) s ugyan ezt Incze pápa is megerősítette 1198. évben (Fejér T. II. p. 333). Gergely pápának fentebb említett leveléből az is kivehető, hogy az erdélyi szászok elődei a régi Belgiumnak a balti tengerre nyúló Flandria nevű megyéjéből származtak s ezt Incze pápának 1199. évben kelt levele is bizo-

nyitja (Fejér T. II. p. 349). E leveleket Pray és Katona Baluz gyűjteményéből vették.

A szebeni szászok Colonia lakóival is voltak némi rokonságban, mert az 1844. évben őszhó 5-én Lipcsében kelt képes hirlapban ezek voltak olvashatók: 1797. évben egy erdélyi főnemes az osztrák haddal Colonia városában időzván, levelet talált, melyet egy erdélyi szász Coloniái barátjának még a 12. században irt, a melyben barátját tudósítja, hogy a Coloniából kiindult 800 család szerencsésen eljutott Erdélybe, sorsukkal igen meg vannak elégedve, s óhajtáná, ha többen is oda mennének. Ugyan ezen történelmi adatot támogatják II. András király szabadsalom-leveleinek e szavai is: „Ad lucrum vero nostrae Camerae 500 marcas argenti dare teneantur annuatim = cum nullo alio pondere, nisi cum marca argentea, quam pater noster Bela == eisdem constituit, videlicet quintum dimidium fertonem Cibiniensis ponderis cum Coloniensi denario.“

Fessler történész — Schlöczer után — az erdélyi szászokat következőkép származtatja: II. Géza csak tíz éves volt, mikor atyja vak Béla sirba szállt, azért kiskorúsága alatt az országot az esztergomi érsek és Belus nádor (szerb Bojár) Helena királyné testvérének férje — ki magát, mivel se fejedelem fia, se akkor még ország ura nem volt, az oklevelekben majd herczegnek (Dux), majd bánnak irta — igazgatók, Kalam, Gerkon, Pál és Varnold magyar nagyokkal együtt; országulásuk első két évében, kivéve némely egyházak és dalmát városok szabadalmainak megerősítését, róluk semmi nevezetességet sem találunk feljegyezve, hanem a 3. évben t. i. 1143. halhatatlan érdemet szereztek maguknak a magyar birodalmat illetőleg; noha ezt a

magyar főnemesség soha sem méltányolta. Mert ugymond, az ország kormányán ülő, fennevezett férfiak, hírét vevén annak, hogy (1129—1135) Greveling és Reny torkolata közt nyuló tengerpartnak szorgalmas lakói a Flandrok, — miután őket a minden gátat leromboló tenger árja — kitűnő fáradsággal és kitartó munkássággal készített — töltéseik elsöprésével minden életük fentartására szükséges kereset-módtól megfosztott és véginségre juttatott, — örömmel kiköltöznek bármely meghívásra, csak számukra védelem, polgári szabadság és termőföld biztosítás; hihetőleg Belus beutazta Erdélynek laktalan pusztá vidékét a Maros és Olt folyók között a Havasok alatt, s példájára annak, mikép II. Adolf Holsteini herceg az Ocean közt 1140., és Fridrik brémai érsek még 1106. évben a brémai mocsár közti vidékeken telepítvényeket állítottak, a szorgalmas flandrokat Erdélybe szintén meghívták, s a Maros és Olt folyók közti vidéken letelepíték. De mivel oly nagy távolságból csak bizonyos szabadalmaknak kikötése mellett jöttek, azért a király a jövevényeknek kötlevelet adott, mely azonban napfényre sohasem jött, hanem tartalma más hasonló régiebb szabadalom-levelekből kimagyarázható, különösen alapelvül használtatott ezen szabadalomlevélnek készítésénél a brémai érsek levele, mely szerint azoknak polgári szabadság, valódi földtulajdon, vámbér és megvendégléstőli mentesség, előljáróik szabad választhatása, saját törvényszék, az általuk építendő várakbani fegyverjog, és a királyi hatalomnak közvetlen alárendeltség, más hatalomtól pedig függetlenség ígértetett. (Fessler II. Theil p. 852.)

Fesslernek ezen, s általában az erdélyi százszokról irt történelmi közleménye, ha nem is költemény,

nem egyéb felékesített alaptalan gyanításoknál; a mint a következőkben ki fog tűnni.

Történetileg bizonyos, hogy II. Géza csak 10 éves volt, mikor atyja elhalt, azért a kormányt mások vitték, de kik? nem tudatik. Fessler a király anyjáról az özvegy Helenáról egészen megfélekezett, pedig ennek kormányvágyát az aradi gyűlés eléggé bizonyítja; a mit pedig a négy magyar nagyról mond, alaptalan tapogatózás; ő ezt kétségkívül egy 1142. évi levélből következteti, melynek végén azok nevei följegyezvék; azonban tudjuk, hogy csak azok nevei szoktak beiratni, kik ily levelek készítésénél jelen voltak. (Fejér T. II. p. 118.) Belus akár a szerb király fia s az özvegy királynénak testvére volt, mint a képes kronika után sokan annak tartják, akár pedig sógora volt, mint Fessler mondja, bizonyosan azért neveztetik az idézett levélben Dux-nak, mivel a királynénak rokona volt; a többi -- II. Géza király idejében kelt -- levelekben, melyek oklevél-gyűjteményünkben fölkelhetők, majd Banus említettik a nélkül, hogy mellette valaki Palatinus Comes-nek mondatnék; majd csak Palatinus Comes, majd Banus et Palatinus Comes (Fejér T. II. p. 124. 129. 130. 140. 143. 144 és 146.) tehát egy időben mind a két hivatalt viselte. Azonban legcsekélyebb nyoma sem létezik annak, hogy a királynak erdélyi főtisztje valaha Bán-nak neveztetett, azért Belust se erdélyi Duxnak, se erdélyi Bánnak nem tarthatjuk, következésképp nem valószínű, hogy Belus agyában szülemlett azon üdvös gondolat, hogy Erdélynek laktalan pusztá vidékeire a flandrokat meghívja; az sem valószínű, hogy II. Géza idejében

a holsteini és brémai vidékről kellett a flandrok munkásságáról meggyőződnie, mert Erdélyben Gergely biborosnak levele szerint II. Géza gyarmatosain kívül más számos flandriai hihetőleg még Géza kora előtt települt le.

Az erdélyi gyarmatosok a szabadalom-levélben még teutonicus nevezetnek, de II. András király által 1206. évben a karakói, krapuzdorfi és romoszi lakosoknak a gyarmatosok tőszomszédainak — adott kegylevelében már általában a flandrok is, noha legelőször Saxones mondatnak, s az összes hazai iratokban ez az első, melyben azokról említés tétetik, utóbb pedig az oklevelekben általában mindig Saxones nevezet alatt fordulnak elő. Ennek oka véleményem szerint azon körülménynek tulajdonítandó, hogy az erdélyi kérdéses gyarmatosok között voltak flandrok is, szászok is, kik mivel ugyan azon ígéretek mellett telepedtek, és szabadalmaik megnyerése végett II. Andrásához együtt folyamodtak, s így egyenlő sorsban részesültek, azért minden megkülönböztetés nélkül később Szászok-nak (Saxones) hivattak; és ezen emberek önmagukat is vegyest majd Deutschen, majd Saxen nevezték.

E tekintetben Benkőnek amaz állítása el nem fogadható, mely szerint azért neveztetek a flandrok is szászoknak, mivel a hunnok — Nagy Károly frank királynak korától fogva minden németet szásznak neveztek, mert számos ősi levél tanúsítja, hogy a szászok a németektől megszoktak különböztetni, p. Kálmán fejedelem (Dux) a Valkovár mellett letelepült jövevényekről ekkép nyilatkozik: „quod nos hospitibus juxta

castrum Valkow commorantibus, videlicet Teutonicis et Saxonibus Hungaris et Slavis = libertatem talem constituimus.“ (Fejér T. III. v. 2. p. 237.). IV. Béla király pedig az ismeretes szörényi bánság iránti adománylevélben így szól: „et quod rusticos de regno nostro cujuscunque conditionis et nationis ac Saxones vel Teutonicos de regno nostro non recipiant.“ (Fejér T. IV. v. 1. p. 453.)

Pray azt állítja, hogy kezdetben azért különböztek meg a szászok a németektől (flandroktól), mivel a szászok bányászok voltak, a flandrok pedig földművelők, utóbb azonban amazoknak neve ezekre is reá ragadt.

Jegyzet: Held és Corvin szerint a saxen név eredetéről a vélemények különbözők; némelyek azt a hosszú tóralaku késtől, vagy egyenes kis kardtól Sachs származtatják, mások a latin saxum-ból, (szikla), mintha a szászok a sziklához hason kitartással birnának; míg mások az állandóságtól, miután a szászok az állandó lakhelyeket, és helybenmaradást szerették, nem pedig a kóborlást.

Abból, hogy az erdélyi szászok II. Géza király idejében az ott megteleptült német jövevények származékainak mondatnak, épen nem következtethetni, hogy azok közé, kik ma az erdélyi szászok területén laknak, más német jövevények nem vegyültek; mivel a fönnemlített pápai (római) levelekből kitétni, hogy azon téreken, melyeket ma a szászok Erdélyben birnak, más német jövevények is laktak; különösen a medgyes-székiek, barcza- és besztercze-vidékiek, kikről később leend említés. Ezen kívül az erdélyi szászok száma egyes német jövevények folytonos odaköltözése által, még az újabb időben is szaporodott; mert II. András királytól nyert szabadalomnál fogva bele-

egyezésük és engedelmsük nélkül senkinek sem szabad köztük birtokot szerezni, ők tehát, hogy nemzetiségüket fentartsák, a birtokvásárlást csak németeknek engedték meg, sőt ezeket minden időben örömmel fogadták, kétségkívül sokat meg is hívtak, hogy annál erősebbek legyenek. Ujabb időben több osztrák protestánsnak adtak polgári jogot. (Mildenberg I. Heft. S. 11. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens.)

Sokkal hihetőbb, hogy Géza a gyarmatosoknak csak szóbeli ígéretet és biztosítást adott, nem pedig szabadalom-levelet, mert számos oklevél tanúsítja, hogy midőn a királyok a régi korban elődeik szabadsalmait megújították, vagy megerősítették, avagy módosították, azt az új oklevélben mindenkor világosan kijelenteni szokták, a régi levelet szóról szóra átírták, vagy hivatkoztak rá, s ha másképp nem, legalább általánosságban vagy kivonatban erősítették meg; az újbán megemlítették mindég, hogy egy régiebb oklevél már létezett, de tűz vagy más veszély által elenyészett; például: III. Béla király a pécsi egyház jogait elősoroló és megerősítő levelében mondja: „libertates et immunitates a nostris progenitoribus elargitas, prout ex multis privilegiis ejusdem Ecclesiae inspeximus et collegimus.” (Fejér T. II. p. 252.)

Ugyan a király, atyja által az esztergomi egyháznak tett — bizonyos adománynak megerősítésénél: „verum in combustione Strigoniensis ecclesiae corroboracionis pagina combusta est.”

II. András a tihanyi alapítványt megerősítő levelében: Vetustatis senio destitutum renovare curavimus. (Fejér T. IV. v. 5. p. 177.) Ugyan ez, midőn a budai egyháznak bizonyos jószágait visszaadta így szól:

„sicut in authentico praeclarae memoriae fratris nostri (Emerici) regis Hungariae continetur,“ (Fejér T. III. v. 1. p. 118.) azután a zágrábi egyház jogait megerősítő levélben „omnia privilegia praedictae ecclesiae in medium fecimus deduci, et per Cancellarium nostrum Ugolinum de verbo ad verbum coram multitudine praelegi.“ (Fejér T. III. v. 1. p. 211.) Szintén II. András király szórol szóra átiratta III. István által Szibenik városának — Sz. László király által a sz. mártoni apátságnak, — és II. Géza által a pécsváradi apátságnak adott privilegiumokat. (Fejér T. III. v. 1. p. 324. 396, T. III. v. 2. p. 118.)

Vannak IV. Bélának és más királyoknak is még több okleveleik, melyekből világosan kitűnik, hogy az újabb levelekben, ha az azokban foglalt szabadalmak már előbb léteztek, e körülmény mindég megemlített; de azoknak idézésével az olvasónak csak unalmat szereznék, azért azokról hallgatok.

Az előadottakból kitetszik, hogy ha — Fessler szerint — a flandrok már II. Géza királytól szabadalmakat, vagy csak írott ígéreteket is kaptak volna, II. András király ezekről bizonyosan említést tett volna.

András király által az erdélyi gyarmatosoknak adott privilegiumban e szavak: „quod penitus sua libertate, qua vocati fuerunt a pristino rege Géza avo nostro, exciderunt“ nem mást jelentenek, mint a) Imre király által a patakiaknak adott kegylevélben ezek: „hospites de Patak apud ecclesiam S. Nicolai commorantes definitae libertatis privilegio gaudere concessimus, statuantes, ut secundum gentis suae consuetudinem“ stb. (Fejér T. II. p. 387.) vagy b) András által a szathmáriaknak adott kegylevélben ezek: „dilectis fidelibus nostris hospitibus Teutonicis de Zathmár németi juxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide Dominae reginae Keyzlae (Gizelae) ad Hun-

gariam convenisse talem dedimus = libertatem, quod more Saxonum“ stb. (Fejér T. III. v. 2. p. 212.) vagy c) IV. Béla király által a dobrogai és bábaszéki lakosoknak adott privilegiumban e szavak: „Quod accedentes ad nostram praesentiam hospites de Dobroga et Bábaszék nobis humiliter supplicarunt, ut libertatem ipsorum, in quo fuerant hactenus decorati, nostro dignaremur privilegio confirmare.“ (Fejér T. IV. v. 2. p. 228).

Már pedig ezekből világosan kittünik, hogy a pataki, szathmári, dobrogai és bábaszéki vendégek nem privilegium mellett teleptültek, és éltek e hazában, hanem csak azon általános intézkedéseknél fogva, melyek az eredeti rendezés alkalmával a jövevényeket illetőleg tétettek, és némely azon korbéli szokásokrai hivatkozás mellett, melyek időjárával keletkeztek és gyakorlatilag behozattak; mert tudjuk, hogy már sz. István király több jövevény-községet alapított, és azoknak szaporítását utódainak is meghagyta; ezen jövevényeket pedig kedvezményekben részesíteni kellett, a mint ez II. András király arany pöcsétes levelének bevezetéséből világos, hol mondatik, hogy a servienseknek és az ország más állapotu lakosainak sz. Istvántól nyert szabadságaik, melyeket annak utódjai megszegték, visszaálltassanak.

Hogy sz. István király általában rendelte, miszerint a jövevény-községek maguknak birót választhassanak, vármunkára ne szoríttassanak, tizedet csak saját lelkészeiknek adjanak, és ha a jövevények bírása igazságot nem szolgáltat, idéztessék a király elébe, több okiratból kittünik, különösen: a patakiaknak 1201-ben adott oklevélből: „Ut secundum suae gentis consuetudinem ab electo inter se judicentur praeposito“; — a szepesi olaszokból 1243: „Villicus de communi voluntate ipsorum

electus, debeat eos judicare, juxta consuetudinem hospitum aliorum“; — a bábaszékiekéből 1254: „Ut ab opere et servitio castri Zólyom, sicuti alii hospites nostri liberi habeantur; a jásztrebarszakaiakéből 1257-ről: „Statuimus etiam, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam; de decimis eorum prout mos est, hospitibus ubique manentibus disponentes;“ — a győriekéből: „Et si idem villicus justitiam quaerulantibus facere recusaret, non hospites, sed villicus ad nostram praesentiam juxta consuetudinem regni evocatur“ és még másokból. (Fejér T. IV. v. 1. p. 278, T. IV. v. 2. p. 228. 416, et T. V. v. 1. p. 147.)

Véleményem szerint tehát sz. István és közelebbi utódai a jövevényeknek megtelepedésük alkalmával szabadalom-leveleket nem adtak, hanem csak ígéretekkel tettek, melyek az ugynevezett regestrum S. Stephani jegyzékbe lőnek följegyezve.

Egyedül a fehérváriak privilegiumának akadunk némi nyomára a királyi törvényszéknek egy 1496. évben kelt ítéletében, melyszerint a fehérváriak 1237. évben IV. Béla királyhoz folyamodtak, hogy ujtassa meg azon kiváltság-leveltüket, melyet sz. Istvántól és a pápának akkori követétől nyertek, mivel azt egy alkalommal a tűz megemésztette; de Béla király levele szerint ezen fehérvári privilegiumban nem foglaltatott más, mint hogy azok a vám- és harminczad-fizetéstől mentek legyenek, miből hasonlóan következik, hogy a fehérváriak is egyéb szokásos kedvezményekben nem okiratnál, hanem a többi jövevényekre is közösen kiható intézkedéseknél fogva részesültek.

Sz. István utódaitól származott községi privilegium se jött nyilvánosság elé 1201-ig, (ekkor Imre király által adatott a patakiaknak) kivéve a dalmát váro-

sokat, mert ezeknek már Kálmán király nyújtott írásbeli biztosítékokat.

IV. Béla királytól igen számos privilegium maradt fenn, de csak néhányban említettik, hogy az azt elnyerőknek már előbb is volt szabadalom-levelük, mely a tatárdulás alatt elveszett; azonban egyikben sem foglaltatik, hogy az előbbi melyik királytól származott, és mikor kelt? azért azokból mit sem lehet következtetni.

Miután az első korszak kormányrendszere csak a nagyoknak és hatalmasoknak kedvezett, nem csuda, hogy a kisebbek, s ezek között a jövevények és gyarmatosok is, különösen az önkénnyel uralkodó ispánok által jogaiknak és kiváltságaiknak gyakorlásában elnyomattak; azért II. András király aranypöcsétes levele által nem csak a servienseknek, hanem az ország egyéb lakóinak is sz. Istvántól s utódjaitól nyert jogait és szabadalmaikat megújította és írásba foglalta; s ezen időtől fogva jött szokásba, hogy a jövevények is — megtelepedésük alkalmával ígéretben nyert és élő szóval biztosított — kiváltságaikról írott okleveleket kértek, a mint a flandrok is tévék.

Fesslernek gyanítását, — hogy a flandrok oly távolról, a balti tenger szélekről bizonyosan nem jöttek írásban foglalt biztosítékok nélkül — megczáfolja azon körülmény, melyet szintén önmaga is bevall, hogy t. i. a flandrok azért jöttek hazájukból a messze Erdélybe, mivel a tenger-áradások által végső inségre jutottak; ily nyomorra jutott emberekről pedig igen könnyen feltehető, hogy a meghívásnak örültek, s az adományzott földet — az írástudatlan világban —

szóbeli ígérek mellett is nagy örömmel elfogadták és megszállták.

Végre ha a flandrok szabadalmi — már II. András király kora előtt — írásban foglalvák, bizonyosan nem könyörögtek volna annak oly mély alázattal a kegylevelért: „Accedentes = ad pedes nostrae Majestatis,” melyhez hasonlót egy privilegiumban sem találunk, azután a szabadalom-levél végén e sorok: „Ut autem haec quae ante dicta sunt, firmiter et inconcussa permaneant, praesentem paginam dupplicis sigilli” stb. nem jelentenek mást, mint, hogy a flandroknak II. András kora előtt írott privilegiumjuk nem volt.

Eder is erőlködik I. Ulászló királynak — egy 1441. évben kelt leveléből kihozni, hogy a szászoknak II. Gézától nyert levelük Zsigmond király korában még megvolt, s nem akarja érteni Ulászló királynak szavait, melyekből világos, hogy Károly király átíratta II. András privilegiumát, Lajos király Károly átíratát, Zsigmond pedig Lajos átíratát. (Eder de initiis Saxonum p. 98. 180.)

Az erdélyi szászok II. András királytól nyert szabadalom-levél eredeti példányának birtokában jelenleg már nincsenek, hanem miután azt több király megerősítés alkalmával átíratta, hiteles másolatokban meg van náluk.

Jegyzet: A kir. fiscus Erdélyben 1770. évben a szász nemzettel perben állván, e levelet hamisnak állítá, mivel abban se a kelet napja és helye, se a fogalmazó neve kitéve nincsen, továbbá mert se főpapok, se udvari főtisztek nevei annak végén nem láthatók. (Benkő Transylvania p. 552.) Azonban épen akkor kellene e levelet gyanusnak tartani, ha abban a kelet helye és napja kitéve lenne, mert ezeknek ki-

tétele azon korban szokatlan volt, és csak kevésbé volt szokásosabb a főpapok és főtisztok neveit azok végén megemlíteni.

Az oklevélben első helyen az áll, hogy a szászok egyesítetve és lakhelyeik kijelelve lőnek „quod universus populus incipiens a Vaross usque in Baralthe cum terra sicularum, terra Sebus et terra Daraus unus sit populus, et sub uno iudice censeatur omnibus comitatibus praeter Cibiniensem cessantibus radicitus.” Timon történész egy szász tudós után ezt így értelmezi: szász várostól Barczaságig, mert ezt hajdan úgy mond Barcia, Barcalia-nak nevezték; midőn a király Sebus földről beszél, Szász-sebes, Szerdahely és Szeben székek vidékeit érti, Daraus alatt Kőhalomszék vidékéről emlékezik, mert Darócz, németül Daraus, Kőhalomszék kebelében létezik; a székelyek földje alatt a segesvári szék tartományát érti, mert ez a székelyek szomszédságában van. Azután Segesvár és Kőhalomszék között van Sink-szék vidéke, ezekből pedig a Medgyes-szék alkottatott; az utolsót, t. i. Besztercze vidékét szepsi szászok alapították; és ebből Timon következtetni akarja, hogy a király, levelében mind azon helyeket értette, melyeket a szászok ma birtokolnak.

Benkő ezt így czáfolgatja: Váross kétség kívül szász várost jelent, mert ma is ez a szász tartománynak nyugati véghatára; de ebből nem következik, hogy Baralt alatt is valamely véghatárt bezárólag kell érteni, a milyen volt már ekkor Barczaság; mert Barczaságot Baralcianak sohasem hívták; „terra sicularum” nevezet alatt segesvári szék vidékét érteni nem lehet, mert a föld világosan székelyek földjének mondatik, azért a szomszédok földjét nem jelentheti; végre „terra sebus” keleti véghatár nem lehet, mivel Szász-sebes a szász tartomány nyugati szélén van. Benkő maga is beis-

meri, hogy fentebbi értelmezésére nézve egészen tisztában nincsen, mert úgy mond, Darócz ma szászok birtoka; de miután több mai szász birtok előbb másoké volt, Daróczról is feltehető, hogy II. András korában székelyké volt stb.; azért Benkő a határjeleket ekkép jeleli ki: Váross kétségtelenül szász várost jelent, s ez a nyugati véghatár; Daraus alatt Daróczot, a kőhalmi szász szék véghelységét kell érteni, mely hajdan székelyföld volt; Barolt alatt Barótot, mely ma is a miklósvári fiók s székely-székben létezik (a főszék három szék) és a barczasági szászok szomszédja; végre Sebes föld nevezet alatt a székely Szepsi-szék értetik, mely ma a három széknek egyik része, s egy darabig dél felé Barczaság mellett nyulik; mintha a szabadalom-levél így hangzanék: „A Vaross usque ad Barolt cum terra sicularum Sebus et terra sicularum Daraus.“

Véleményem szerint, előre bocsájtvá, hogy II. András király leveleiben, melyek nyomán Barczaságot 1211 és 1222-ben a német lovag-rendnek ajándékozá, (Fejér T. III. v. 1. p. 106. 370.), úgy III. Honoré pápa több levelében is Barczaság mindig Boza, Borza vagy Burtza nevezet alatt fordul elő, II. András király idejében Barcia vagy Baralcia nevezet alatt Barczaság nem értethetett; (Fejér T. III. v. 1. p. 405. 420. 422. 453. 460. T. III. v. 2. p. 41. 43. 47. 58. 74.) továbbá Sebesföld neve alatt Szász-sebest és még másik két vidéket, t. i. Szerdahelyt és Szebent érteni nem lehet, mert Szeben vidéke volt mindég a fővidék; ha tehát a király egy névvel három vidéket akart jelelni, inkább a fővidéket Szebent és nem Sebest említette volna.

Ha Erdélynek — különösen Karacstól készített — térképén Baróttól Szászváros felé egyenes vonalt

képzelnék, és Apáczát, mely a Barczaság éjszaki csucsán fekszik, felső Fehérvármegyéhez számítjuk, (a hová ezelőtt Benkő szerint is tartozott) felső Fehérmegyének azon része, hol Ágostonfalva, Ürmös és még néhány helység létezik, Barótot Szászkőhalom-széktől nem messzebbre mozditja el mint Barczaságtól, s ha azután tekintetbe vesszük, hogy Fehérmegyének kérdéses darabja II. András király idejében ugyan azon megyéhez tartozó lakatlan föld volt, mivel oda szászok mind addig nem teleptültek, akkor kétségtelen, hogy a baróti székelyek a kőhalmi szászoknak legközelebbi szomszédjaik voltak, azért András király ezeknek birtokát említette meg. Azután figyelve arra, hogy Barczaságnak már éjszaki csucsa Fehérmegyéhez tartozó pusztai föld volt, következik, hogy a kőhalmi szászoknak a sebesi székelyek is részben szomszédjaik voltak és e szerint Barót és Sebes nem a barczaságiak szomszédságát jelentik, hanem a többi szászokét.

Megjegyezendő, hogy Maria Teresia előtt Erdélyben csak egy Fehérvármegye volt, melynek némely részei a szászok és székelyek birtokai közt, nem csak a megye fő részétől, mely ma alsó Fehérmegyét képezi, hanem egymástól is nem csekély távolban elszigetelvék; a nevezett királyné pedig a mondott elszórt részekből — a közigazgatás könnyítése tekintetéből — felső Fehérmegyét alkotta. A kérdéses szász határ jelekről az legbizonyosabb, hogy azokkal András király nem a szászok birtokát akará körülírni, hanem csak azt kijelenteni, hogy körül-belül hol laknak a szászok, kiket ő egyesített, mert szász várostól Barótig egy hosszú egyenes vonal, innen balról Daróczig egy rövid, jobbról Sebesföldig egy még rövidebb keresztvonal, mit jelenthetne mást, mint azt, hogy a

hosszu vonal mellett jobbról balról, közelebbre, távolabbra a másik két keresztvonal irányában laktak az egyesített szászok.

Az adományozó királynak szavaiban se világosan, se hallgatag nem foglaltatik, hogy az egyesített szászoknak mennyi földet adott, azért igen nehéz annak mennyiségét alaposan meghatározni, s így Fesslernek idevágó véleménye is, hogy 127 □ mértföld volt, csak merő gyanításon alapulhat, mert mindazt, mit a szászok ma birnak, II. Andrástól nem kapták, a mi a következőkből ki fog tűnni.

Romosz a szász város kebelében, azután Krakó és Magyar-Igen alsó Fehérmegyében II. András királytól előbb kaptak kiváltság-levelet, mint a szebeni szászok, (1206. évben) s még sem egyesítettek a szebeni szászokkal, noha azoknak lakói is hasonló szászok voltak. (Fejér T. III. v. 1. p. 33. T. VII. v. 4. p. 5. 84. 130. és 216. T. VIII. v. 2. p. 278.)

Kerczföldje szinte nem volt a szászoké akkor, midőn II. András királytól a privilegiumot nyerték, hanem azon ős Oláhoké, kik Tuhutumnak meghódoltak. Kercz földjén: II. András király Kercz nevezett apátságot állította föl még 1223 előtt, és pedig, mivel Robert Károly királynak 1322. évről kelt levele szerint azon apátságának két Kercz tulajdonittatik, s az egyik Kercz Oláh-Kercznek neveztetik, kétségkívül András király nem az egész Kercz földjét ajándékozta az apátságnak, hanem csak egyik részét, mely azután, t. i. hol a kolostor állott, de csak két század után került a szászok birtokába, részben Szeben városának, részben az egész szász nemzetnek földesuri tulajdonába jött. (Oláhok 8. lap.)

Szintén nem volt a szászok birtokában II. András király korában Sz.-Mihály (mons sancti Michaelis, Michlsberg), melyet az említett királynak udvari papja Gocelin a kerczi apátságnak ajándékozott. Incze pápának 1199-ben kelt levele szerint, nem csak ezen egy helység létezett hajdan Sz.-Mihály földén, mert a levélben több lelkész említettik, következőleg ott több községnek kellett lennie, kiknek lakóit a pápa szinte flandroknak nevez, de azok nem a szebeni prépost, hanem az erdélyi püspök jog-hatósága alá tartoztak, s így nem II. Géza király gyarmatosai, Kisdisznódnak határvonalaiból kitetszik, hogy a szebeni szászok leg-nevezetesebb gyarmatai közt feküdt, és még sem volt tulajdonuk. Nemkülönben villa Hermannii (Hermány) tőszomszédja volt Szebennek, s még sem volt a szászok birtokában. (Fejér T. III. v. 1. p. 400.)

Jegyzet: Robert Károlynak 1322. évi levele szerint a kerczi apátság javadalmai közé tartoztak Kreutz, Szász-keresztur, Meschendorf, Mese falu, villa sancti Nicolai (Miklós telke), villa Abbatis (Apátfalva), Harrabach Hortobágy és Colonia, (ez utóbbi ma már nem létezik), valamennyi a Szászok kebelében fekszik.

Recho, másképp Vincze, mely Szászsebes székben van, V. István királynak 1269. évi adománylevele szerint Fehérvár községe volt.

Benkő is állítja, hogy e szavak: „Quod universus populus incipiens a Vaross, unus sit populus“ nem azt jelentik, hogy a felületesen kijelelt határok közt szászokon kívül mások nem laktak, s nem birtokoltak, hanem azon szavaknak értelme csak az, hogy az akkor ott létező szászok a többitől politikailag elválasztva egyesítettek, a köztük birtokló és oláhok

csak időjárával adományozás vagy adásvevés után kerültek a szászok kezei közé; mert ezek, mint az Oláhokról írt értekezéséből kitűnik, király-nép voltak, nem pedig a szászok alattvalói, kik később a váruradalom tartozmányai közé számíttattak, de mint ilyenek is előbbi állásukat sokáig megtartották. Mária királyné 1383. az oláhok közül igen sokat eladományozott. (Fejér T. X. v. 1. p. 68.) Az egresi apátság birtokait illető okirat pedig tanúsítja, hogy Medgyes székben sem mind szászok birtokoltak. (Fejér T.VIII. v. 4. p. 630.)

Fejér György oklevélgyűjtőnk gyűjteményének 10. csomójában, az 1. könyvnek 132. lapján 1383. évről egy egyességlevelet közöl, melyszerint bizonyos feltételek alatt a majd engesztelhetlen viszályban volt oláhok- és szászokkal kibékültek; ezen levél tartalma csalhatatlan bizonyítéka annak, hogy szebeni szék vidékein azon időben oláhok nagy számmal laktak; a vár — melyhez a kibékülő oláhok tartoztak, Tolmácshez közel — Landkron volt, melynek romjai még láthatók. A levél szerint a kibékülés aláírásánál jelen voltak nem csak a vár- és városbeliek részéről küldöttek, hanem Helta község és Helta grófnő megbízottjai is, (exparte comitissae de Helta) eme körülmény arra mutat, hogy Helta a jövődelmekre nézve eladományozva volt, de mind e mellett szász lakói szabadalmas állásukat megtartották, a mily helyzetben több azon korbéli szász község is volt.

Az említett oklevélgyűjtemény 9. csomójának 2. (a 85. lapon) és 5. könyvéből (a 158. lapon) kitűnik, hogy a szászok hajdan Barcza vidékének felét sem birták. Barcza vidékén ma Brassó városán kívül 4 mezőváros és 25 falu létezik; a terjedelmes hegységben

lakó kalibászokon kívül Lajos király idejében a szászok csak 14 határt birtak, a többi vidék mind másoknak birtoka volt és számos tartozmánynyal ellátott királyi várak léteztek ott. Az említett 5 könyvben közölt levélben idézett „castrum in lapide Tidrici“ ma Törésvárnak hivatik, azt a német lovagrend Tivadar nevezetű legelső erdélyi főnökük felügyelete alatt építé, a kinek nevét német nyelven ma is viseli. Ditrichstein időközben lerontatott, azután annak ismételi felépítését némi kedvezmények mellett az ügyes szászok magukra válalták, de a vár a királyé maradt, ma azonban a szászoké, és 1848 előtt egy várnagy vezérlete alatt 12 hajdu által szokott őriztetni.

Magából a szászok kiváltság-leveléből is érthető, hogy azoknak tőszomszédaik oláhok és bessenyők voltak, kiknek a király közös használatra egy erdőt engedett át: „Praeter supradicta, sylvam blaccorum et bis-senorum cum aquis, usus communes exercendo, cum praedictis scilicet blaccis et bis-senis, eisdem contulimus.“ A közvélemény ugyan azt mondja, hogy ezen erdő Fogaras hegyének erdős vidékén volt, azonban ez nem hihető, mert így az oláhok és bessenyők a szászoknak szomszédjaik lettek volna ugyan, de nem azon a földön, melyet ma birnak, mivel Fogarast nem birták; azért hihetőbb, hogy András király szabadalom-leveléből idézett szavak a Szeben vidéki hegyeket és erdőket jelentik, mivel ha II. András korában a szászok Fogarasnak csak csekély részben is tulajdonosai lettek volna, ennek némi nyoma bizonyosan fenmaradt volna, annál is inkább, mert a szászok, mint előre látó iparkodó emberek, jogaikat mindig férfiasan védték, s a már egyszer megszállott birtokaiktól magukat megfosztani nem engedék, sőt inkább mások birtokait is különféle módon megszerezni el nem mulaszták,

Ha a szászok kezdetben Erdélybe olyan számosan költöznek vala, hogy Fogaras vidékét is megszállhatják, II. András király s utódjai azt örömmel nekik engedik, de a már előladottakból is kitetszik, hogy a szászok azon tartományt sem voltak egészen képesek benépesíteni, melyet ma birnak. A szászok nem azért hivattak Erdélybe, hogy nagy földesurak legyenek, hanem, hogy a lakatlan és parlagon heverő vidékeket benépesítsék és miveljék, a kézműipart előmozdítsák és adózzanak; nem kaptak ők oly adományokat, mint más nemes jövevények, és a honbeli nemzetségbeliek.

A jövevények hajdani állapotának figyelmes tanulmányozásából mindenki tudja, hogy a szebeni, medgyesi, barcasági és Besztercze vidéki szászok különbeknek nem tartattak, mint a Szepességben, Magyar honnak egyéb részeiben, sőt magában az Erdélyben letelepült jövevények, mert mindnyájan királyi pusztá földön települő apróbb birtokos adózók valának.

Ezekből kitetszik, hogy Fesslernek azon állítása, — mely szerint a szászok már II. András király korában benépesítés végett 127 □ mértföldnyi területet kaptak, — alaptalan.

Vannak helyek, melyek előbb a szászokhoz, jelenleg pedig a megyékhez tartoznak, de kevés, és olyanok, melyek kezdetben sem voltak a szászoké, hanem csak időjárástával csatlakoztak némileg azokhoz. Ilyenek: Alvincz, Borberek, Kolosvár és Ébesfalva (Erzsébetváros) tartozmányaikkal együtt; mert történelmileg bizonyos, hogy Erdélyben a hatalmas vajdák a király népét gyakran magukénak állítván, azokat meghódoltaták. Ily sorsban részesültek az alvincziek és

borberekiek is, kiket Lőrincz vajda leigázván, azoknak földbér és egyéb adózásaikat 1248. évben kelt levélével meghatározta, (Fejér T. VII. p. 295.) mely intézkedését a Vajdának, azután V. István és utóbb Zsigmond királyok is megerősítették; a levélben mondatik, hogy az erdőket, gyöböket és vizeket úgy használják, mint a szebeniek a magukéit; de a szebeniekkel soha nem egyesítettek, sőt az általa lefizetendő földbér is, a szebeniekétől eltérőleg volt meghatározva, és a szebeni tartományi német birónak hatósága alá soha se rendelvek; ha az alvincziek és borberekiek valamikor a szebeniekkel egyesítették volna, akkor Lajos király II. Andrástól nyert szabadalmaik ellenére el nem adományozta volna őket, utóbb Alvincz a fiscalitási javak közé soroztatott.

V. István király is 1270-ben megengedte a kerczi apátság alattvalóinak, hogy apátjuk kérelme következtében a szebeniekkel együtt adózhassanak, de a kiváltságnak célja nem az volt, hogy azokkal egyesíttessenek, hanem hogy a folyamodó apátnak alattvalói a király részéről annak tisztjei által ne zsaroltassanak; ezen kiváltság nem mentette meg a kerczieket a zaklatásoktól sokáig, mert 1322-ben az apát és a convent együttesen küldék a szerzet perjelét Robert Károly királyhoz azon kérelemmel, hogy a király mind magukat, mind alattvalóikat mentené meg a különféle erőszakoskodások- és zaklatásoktól. A király megszánván a folyamodókat, a kiküldött perjel kérelmére kegylevéllel örvendezteté meg őket, mely így hangzik: „Carolus Dei gratia stb. = quod etiam omni libertate provincialium de Cybinio una cum ejusdem provincialibus plenarie gaudeant, nec a consensu ejusdem libertatis in qualicunque necessitatis articulo aliquatenus separentur,

Praeterea = et ipsi comites, et ipsarum possessionum jobbagiones in majoribus et praecipuis causis et negociis semper recursum ad praefatum monasterium habeant, et quidquid in birsagiis cesserit, Abbati et conventui praesentetur, omnis gratiarum facultas in ejusdem Abbatis ac Conventus arbitrio consistat stb.“ (Fejér T. VIII. v. 2. p. 328.) Ezen levélből is kiviláglik, hogy Károly király a kerczi apátság alattvalóit arra kötelezte, miszerint az adó és egyéb közteher viselésében, azután a kiváltságok élvezetében a szebeniekkal hasonlóan részesüljenek, de azért azokkal még sem egyesíté őket, mert a birói hatóság gyakorlatában az apátság emberei, a jövedelmek szedésében pedig az apátság meghagyott. A hajdani kerczi apátsághoz tartozó faluk kevés kivétellel ma is a szászok tartományában vannak, de azoknak lakosai a szászok kiváltságát nem élvezték, hanem ezeknek 1848 előtt csak jobbágyaik voltak.

Kolosvárt V. István a fehérvári egyháznak (Erdeélyben) adományozta, melyet az még Kun-László idejében is birt; (Com. in Schesaeum.) Károly korában pedig királyi birtokká vált; ezen királytól két magyar nyelven szerkesztett és Visegrádon kelt kiváltságlevelet is kapott, (Fejér T. VIII. v. 1. p. 596, és v. 4. p. 172.) I. Lajos király pedig 1378-ban elveszett privilegiumja helyett mást adott neki. (T. IX. v. 5. p. 257.) Kolosvárnak lakói Zsigmond királytól 1405-ben nyert szabadalomlevél szerint pöreiket a város birájától a besztercei, innen a szebeni székhez fellebbezhették. (Com. in Schesaeum p. 214.) Későbbi okmányok szerint Kolosvár utóbb a szászok testületéhez számíttatott, és annak szabadalmaival élt. (Com. in Schesaeum p. 212—217.)

Ébesfalvát, máskép Erzsébetvárost I. Lajos király

1381-ben földesurától megszerezvén a medgyesi szászokhoz csatolta (Fejér T. IX. v. 5. p. 464 et 465.), kik a szebeniektől különböztek; Zsigmond utóbb a medgyesieket a szebeniekkel egyesíté. Hogy mikor és mikép szakasztatott el Ébesfalva Szebentől és Medgyestől, bizonytalan, hanem utóbb Apafy birtoka lett, ezen család magvaszakadtával pedig a kir. fiscusra szállott, és gróf Bethlen Gábor kancellárnak adományoztatott, ki azt egy örmény közönségnek eladta, s így mai lakói kevés kivétellel mind örmények.

Mondják ugyan, de semmivel sincs bizonyítva, hogy Küküllő megyének is nem jelentéktelen számu szász lakói valamikor a medgyesi székhez tartoztak; azon körülményből, hogy valamely vidéknek lakói ma szászok, nem következik, hogy azok bármikor is a szász egyesülethez tartoztak, mert magános földesurak is tudták, hogy mely uton lehet szász gyarmatosokat szerezni, több ízben magán birtokaikra szász jobbágyokat hívtak, de magának a szász egyesületnek is voltak 1848. év előtt elég szász jobbágyai, azért több ily szász jobbágy lakhelyeik megkülönböztetés végett szász előnévvel jeleltettek, p. szász Ujfalu, szász Vessződ stb., nem pedig azon okból, mivel ezen helyek valamikor a szász nemzeté voltak. Abból, hogy IV. Béla levele szerint Zék földjét felső Fehérvármegyében Fulkun nevezetti szász birta, szintén nem következik, hogy Zék földje valamikor a szász nemzeté lett volna; mert Fulkun azon földet mint nemes jövevény birta; különben Zék földje annak halála után nem a királyi fiscusra, hanem a szász közönségre szállott volna át.

A szászok több helynek megkisérték elfoglalását, de hasztalanul, különösen Zalaknát némely tartoz-

mányaival együtt erőszakkal és csempészkedve is magukévá tenni igyekvének, de sikertelenül, az ma is még az erdélyi káptalané. I. Lajos az 1361. évben a szebeni szász közönségnek keményen megparancsolta, hogy a vakmerő szász társaikat — kik Dénes vajda ítéletének ellenére is Zalaknát visszatartani elég vakmerők — féken tartsa, s a káptalant annak békés és jogos birtokában ne háborgassa. Zsigmondnak egy 1417-ben kelt levele pedig tanúsítja, hogy a szászok a káptalannak zalaknai jobbágysai közt bírói hatóságot gyakoroltak, mitől később a király által eltiltattak. (Mildenberg 3. Heft p. 16. 18. Benkő Transylvania T. I. p. 450. és Fejér T. IX. v. 3. p. 244. T. X. v. 5. p. 785.) Zalaknát meg kell különböztetni Zalathnától, mert ez utóbbi távol esik a szászok tartományától, alsó Fehérvármegyében fekszik, Zalakna pedig felső Fehérmegyében a bolgai járásban.

Hogy a szászoknak birtokai a megszállás idejétől kezdve inkább szaporodtak mint fogytak, kitetszik abból, hogy a szászok oly előrelátók voltak, mikép II. Andrással a tőle nyert szabadsomlevélben megígértették, hogy soha el nem adományoztatnak: „Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut nullus de jobbagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia majestate audeat postulare. Si vero aliquis postulaverit, indulta eis potestate nobis contradicant,” ennél fogva a szászok több hatalmas királynak férfiasan ellenmondottak, és jogaikat védték, azok védelmezése végett fel is zendültek. Az 1514. 3. cikkely által az erdélyi szászok birtokaikkal együtt az elidegeníthetlen koronai jószágok közé lőnek sorozva, miután a szászok szabadságmai idővel növelkedtek, birtokaik is szaporodtak, a mint ez a közéletben egyeseknél is tapasztalható.

Fessler különösen Barcza vidékéről azt állítja, (II. Band p. 853) hogy II. András azt 1211-ben a német lovagrendnek adományozta, de mivel a rend e tartományt a magyar koronának főurasága alól kivonni s a római szék felsősége alá helyezni megkísérlé, 12 évi birtoklás után a király attól megfosztá, s a szászoknak adá.

Hogy ezen állítás mennyiben való, a következőkből fog kintenni.

Barcza vidéke Erdélynek déli részén fekszik, Havasalfölddel határos, nevét Barcza vizétől kapta s körülbelül 24 □ mérföld kiterjedésű. II. András két ízben a német lovagrendnek adományozá, s ugyan annyiszor el is vette. Először 1211-ben azon czélból adományozta neki, hogy azon vidéket a berohanó kunok ellen védje, azért egyéb szabadalmokon kívül megengedte neki, hogy azon részekben várakat és városokat építhessen; (Fejér T. III. v. 1. p. 106) következő évben az adott kiváltságokat másokkal bővíté, Kruczburgot (Kreutzberg), melyet a bodzai szoros nyílásával a rend mindjárt kezdetben épített, a környékén lévő rétekekkel neki ajándékozta; a várnak romjai felső Fehérmegyének peselneki részében még láthatók. (Fejér T. III. v. 1. p. 116. 118.)

Hogy II. András a rendet ezen első adománytól megfosztá, kitünik a második adománylevél következő szavaiból: „Et ipsum jus et utilitatem, quam in terra ipsorum percipere deberemus, de nova moneta, totaliter eisdem fratribus indulimus, quando ira nostra contra eos provocata eo tempore, quo terram saepe dictam eis praeceperamus auferri, fuerant non modicum damnificati,” (Fejér T. III. v. 1. p. 370.) Ezen körülmény még világosabban kintünik III. Honor pápának 1223-ban kelt leveléből. (Fejér

T. III. v. 1. p. 422.) Fessler egy erdélyi folyóirat nyomán állítja, miszerint II. András másod alkalommal a lovagrendnek Fogaras vidékét és Oláhországnak egy részét is odaadományozta; a határjelek leírásából azonban az tűnik ki, hogy Fogarasnak egy részét ugyan mind a kétszer odaadta, de egészen se első, se másod ízben nem, Oláhországnak pedig egy részét odaadta, de nem azt, melyről Fessler beszél; a határjelek az 1211-ki adománylevélben ekkép körvonalazvák: „Prima vero meta hujus terrae incipit de indaginibus castri Almage et procedit usque ad indagines castri Noisgiant, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit, quae vocatur Alt; et sic ascendendo per Alt quae, ubi Fortillon cadit in Alt, et iterum vadit usque ad ortum ejusdem Fortillon, et ab ortu aquae, quae Tirnis vocatur, progreditur usque ad effluxum aquae, quae Borsza nominatur, deinde sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque Almagiam, terra vero haec tota sicut praedicti montes et flumina ipsam circum eunt, vocatur Borza.“ Az 1222-ki adománylevélben pedig a határok ekkép iratnak körül: „Prima vero terrae hujus meta incipit de indaginibus castri Noialt, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit, quae vocatur Alt, et sic ascenditur per Alt, addidimus etiam postmodum iisdem fratribus conferentes castrum, quod Crutzeburg nominatur, quod fratres praedicti de novo construxerunt, cum pratis illuc adjacentibus, et a fine terrae Crutzeburg terram, quae vadit usque ad terminos productorum (Prodnicorum); et ab indaginibus Almage in parte altera vadit usque ad ortum aquae, quae vocatur Burtza et inde progreditur usque ad Danubium.“

Ezen határjelek ma is megvannak: Halmágytól kelet felé Ugráig, innen hasonló irányban Miklósvárig, ettől délnek fordulván az Olt folyó azon pontjáig, a hol abba Tarrang folyócska ömlik, innen tovább is dél felé ezen patak forrásáig, azután keletről nyugat

felé a Törcs folyóka kiforrásától fogva a Barczába ömléseig és az utóbbiaknak oda közel lévő eredetétől egyenesen észak felé a fogarasi havasokon keresztül Halmágyig.

Almage (Halmágy) a Kőhalomszék szélén Fogaras vidéke mellett fekszik; Noialt, a mai Galt, a magyarok Ugrának hívják, hasonlóan Kőhalomszék szélén felső Fehérmegyének azon része mellett, mely ma a mondott szék és Barcza vidék közt létezik; Miklósvár a székely Háromszék szélén ugyan azon vármegye része mellett; a várak gyepűi a várak mellett nyultak; Olt vize Miklósvárnál folyik ma is, és ott, hol Tarrang abba szakad, Barczaságot Háromszéktől elválasztja. Fortillon nem lehetett más mint Tarrang (Tartlener Bach), mely ma is a Barczaság szélén folyik, s azt Fehérvármegyének azon részétől választja el, melyben a bodzai szoros létezik. Tirnis (Törcs) a Barczaságot Oláhországtól elválasztó folyó magas hegyekből ered, és keletről nyugat felé ereszkedvén a Barczába ömlik, közel annak forrásához, a Barcza forrástól Halmágyig Fogaras vidékén keresztül az egyenes vonal szembeáll; mely vonal megmutatja, mennyit számított a király Fogarashól Barczasághoz? körülbelül negyed részét.

A második adománylevél értelmezésénél meg kell jegyezni, hogy az oláhok határának széle alatt nem a mai Oláhországot kell érteni, mert II. András idejében Oláhország nem létezett, hanem, mint IV. Bélának a szörényi bánságot illető leveléből kitetszik, a Duna és az Olt között a szörényi bánság volt, az Olton túl pedig (a 14-ik századig) Cumania, és miután itt az oláhok, mint a magyar királyok alattvalói, darab földet birtak, ezeknek birtokát kell érteni (Oláhok 28. lap); továbbá a második adománylevél különben sem lévén

világos, annak értelmezésénél segítségül kell venni Honór pápának levelét is, melyben ez a lovagrendnek másod izben adományozott földnek határjeleit körülírja; azután IX. Gergely pápának 1231-ben a lovagrendhez intézett levelét (Fejér T. III. v. 2. p. 247.) ugyan annak Jakab prenesztei püspökhöz és magyarhoni követhez 1232. évben irt levelét (Fejér T. III. v. 2. p. 304.) és Berthold aquilai patriarchának, végre Robert esztergomi érseknek 1234-ben küldött iratát. (Fejér T. III. v. 2. p. 394.)

A történetírók, kik az adomány másodizbeni visszahuzásának okát megemlítik, azt állítják, hogy ennek oka nem más volt, mint a királynak haragja; mivel a pápa a lovagoknak adományozott földet szent Péter birtokai közé sorozta; e vélemény azonban hibás, mert ha (egyébb adatok hiányában) a pápának e viszálykodás kezdetére és folyamára vonatkozó levelét figyelmesen megolvassuk, meggyőződhetünk, hogy a mondott körülmény a visszahuzásnak oka éppen nem lehetett. Azok kedvéért, kiket e tárgy érdekelne, a római leveleket részint rövid kivonatban, részint azokra csak egyszerűen hivatkozva, itt elősoroljuk: Az 1223-ki januárhó 12-én Honór pápa az egri püspöknek a következő tartalmu parancsot adta: „Miután a német lovagok jelentése szerint Barcza földjén a papok száma megszorodott — a római széktől nyert kiváltságuk nyomán, más püspöknek vagy főpapnak fölöttük törvényhatósága nincs — ő (az egri püspök) a pápa nevében egy a lovagok által bemutatandó alkalmas egyént nevezzen ki előljárónak, ki addig is köztük biráskodjék, míg a népesség annyira növekedik, hogy

ott külön püspökséget lehet felállítani. (Fejér T. III. v. 1. p. 405.)

Ugyanazon hóban néhány nappal később, a lovagok kértére a pápa megerősítette azon adományozást, melyet a király (II. András) a lovagok javára 1222. évben adott, és az adománylevélnek egész tartalmát kivonatban átírta; (Fejér T. III. v. 1. p. 422.) továbbá:

Szinte azon évi decemberhó 12-én az erdélyi püspöknek Reynoldnak a pápa neheztelését jelentette ki a miatt, hogy a püspök a lovagok földjén egyházi törvényhatóságot gyakorolt, és emberei által tizedet szedtetett, mindezek további gyakorlatától az erdélyi püspököt letiltotta, annak ítéleteit, melyek a barcságiakra vonatkoztak, semmiseknek nyilvánította és intette a püspököt, hogy a lovagokat és ezeknek embereit semmi szín alatt ne háborgassa, minthogy azok felett a pápán kívül senki más törvényhatósággal nem bir. (Fejér T. III. v. 1. p. 420.) Ugyanez alkalommal a pápa irt az esztergami érseknek, hogy az erdélyi püspöknek ítéleteit semmiseknek nyilvánítsa, ha a püspök azokat a pápa felszólítására vissza nem huzná.

1224. évben a pápa a lovagrend földjére rendelt előjárónak utasításul adta, hogy a kicsapongó papokat is egyházi büntetésekkel fenytse; azután ugyanazon év május havában a lovagokat intette, hogy miután őket és földjüket a római egyház saját birtokai közé besorozta, az Isten tiszteletének terjesztésére szolgálható minden eszközt felhasználjanak, egymást pedig kölcsönösen szeressék és békében éljenek.

1225-ki juniushóban a pápa megdicséri a lovagokat, hogy a nekik adományozott földet jól megőrzik, s biztája őket, hogy azt a királynak jótéteményéből

és kegyelméből, melyet ő is megerősített, az ő vagy mesterük engedelmé nélkül birtokukból ki ne eresszék. (Fejér T. III. v. 1. p. 453. 459. T. III. v. 2. p. 41.)

Egy ugyanazon napon kelt másik levelében meghagyta a pápa a lilienfeldi, kerczi és egresi apátoknak, hogy a helyszínére kimenvén, a lovagoknak adományozott föld határait megvizsgálják, s ha tapasztalandják, hogy a határokon kívül valamit elfoglaltak, a pápa nevében megparancsolja nekik, hogy a királynak visszaadják, s a küldöttek mindenekről jelentést tegyenek. Egyszersmind az apátokat értesíti, hogy a királynak a vizsgálat megengedését meghagyta, s ha neki tetszeni fog, küldjön ő is biztosokat, kik a vizsgálaton jelen legyenek; minthogy ő a lovagok igazságos panaszára ugyan segíteni kíván, de a király jogait sérteni nem akarja. (Fejér T. III, v. 2. p. 42.) 1225. évi juniushóban a pápa András királynak egy másik levelet küldött. (T. III. v. 2. p. 43.)

Ugyan azon alkalommal irt követének is, hogy a királynak szóló levelet kézbesítse, s a királyt tartalmának teljesítésére reá beszélni törekedjék. (T. III. v. 2. p. 47.) Az 1225. szeptember 1-ső napján a pápa a nagyváradai és győri püspököknek is irt. (T. III. v. 2. p. 53.)

Azon év november havában a pápa ismét fenyegetődzve kérte a királyt, hívja vissza a lovagokat, s a földet az adománylevélbeli határok szerint adja vissza nekik. (T. III. v. 2. p. 58.) 1226-ki marczius hóban kelt levelében a pápa a király és lovagok közt folyó egész pörnek folyamát előadván, a pápa utoljára intette és kérte a királyt, hogy a lovagoknak a tőlük elvett tartományt visszaadja, a levél így hangzik: „Honorius illustri Regi Hungariae.“ (T. III. v. 2. p. 174.)

Ugyanaz nap a királynénak, a veszprémi püspöknek és fehérvári prépostnak is irt, azt kérvén, ezeknek pedig meghagyván, hogy a királyt a lovagoktól elvett földnek visszaadására igyekezzenek rábirni.

Ezen levelekből, különösen az 1225. évi junius hóban a királyhoz, s azon évi september hóban a váradi és győri püspökökhöz, és a következő évben ismét a királyhoz intézettekben kivehető, hogy a király részéről az adomány másod izbeni visszahuzásának nyilvános és diplomatikai okául azon körülmény állittatik fel, miszerint a lovagok az adománylevélben körülírt tartományon kívül eső, és ahhoz nem tartozó más királyi földeket is elfoglaltak, s azokat még a pápa parancsa következtében is vonakodtak visszaadni, sőt a lovagok még azt merészelték felelni, hogy készek inkább az elfoglalt földek védelme közt meghalni, mint azokat visszaadni; a király népét pedig különfélekép zsarolták és az adománylevélnek a pénz iránti feltételeit nem teljesítették.

Ellenben a visszahuzásnak valódi és titkos oka az volt, hogy a király átlátván, miszerint a lovagoknak pazarul sokat adományozott, ezen tettét megbánta; mert a viszálynak folyama megmutatja, hogy a király a pápát maga kérte, hogy adományozását megerősítse, s a lovagokat pártfogása alá vegye; továbbá hogy a surlódások még 1224-ben kezdődtek, s hogy a király a pápának leveleit félre magyarázta, azért a pápa kérte is egy izben a királyt, hogy levelét józanul magyarázza; továbbá mikor a pápa a lilienfeldi, kerczi és egresi apátokat a barátok foglalására vonatkozó vizsgálattal megbizván, egyuttal kötelességül tevő nekik, hogy a vizsgálatról jelentést adjanak, a király azt be nem várva, a vizsgálatra kiküldöttektől

előlegesen némi tanulevelet kért, s azzal Florentini mester az aradi örkanonokot a pápához küldötte, ki megbízását a mondott tanulevéllal támogatván a pápánál a lovagokat a király meghagyásából azzal vádolta, hogy azok a nekik adományozott 30 ekealjával meg nem elégedve, több királyi birtokot elfoglaltak, s azt fegyverrel is megtartani akarják s így a lovagok a király országában nem különbek, mint „a tűz az ember ölében, egér a bocskorában és kigyó a kebelében.“

Erre a pápa a váradi és győri püspököket a király és lovagok közti biráskodással megbizta, de a király ezen biráskodást be nem várva, míg nevezett követe, Florentini mester, a pápánál időzött, a lovagokat a földbirtokból kiűzte; noha Florentini mester által a király meghagyása folytán a pápánál előadott körülmények közül az sem volt való, hogy a király a lovagoknak 30 ekealját ajándékozott, mert az ajándékozás nem ekealja szerint történt, hanem a határjeleknek kijelélése által, melyek legnagyobb részben még ma is fönvannak, a melyeket bár mikép értelmezzük, az általuk kerített térség harminczszor 30 ekealjánál is sokkal nagyobb volt, mert hogy építhetett volna a lovagrend 7691 hold kiterjedésti földön várakat és városokat?

Jegyzet: Hogy egy ekealja II. András idejében — egybevetve a jelenkori mértékkal — hány holdat foglalt magában, biztosan ugyan nem, de közelítőleg még is meghatározható. Verbőczy István szerint egy királyi ekealja 150 királyi holdat tett, egy királyi hold pedig az I. R. 134 czime szerint 2051 bécsi ölet (Frank principia juris Hung. §. 120), tehát 150 kir. hold 307650 ölet, harmincz ekealja pedig 9,229.500 □ ölet; vagyis a mostani mérték szerint egy holdat 1200 □ ölével számítva 7691 holdat. Verbőczy nem a korában divóba jött szo-

kásokat írta össze, hanem az előbbi korból származottakat, tehát igen hihető, hogy egy ekealja mennyisége Verbőczy mértéke szerint II. András korában már meg volt állapítva; azt, hogy egy ekealja nem volt igen nagy kiterjedésű föld, több régi okirat bizonyítja.

Nem is lehet föltenni, hogy a király miért nem bátorkodott volna a pápának szemére vetni, és roszszalni azt, hogy a lovagok földjét a római szék birtokai közé sorozta, (mely viszonyból a pápára nagyobb jövedelem nem háromolt, mint a lovagok által önként ajánlott két gyra); mert ha a király a pápának haragjától tart, erre bizonyosan nyomósabb okul szolgál a barátoknak birtokaibóli kivetése, mint azon körülménynek szemrehányása; azon korban napirenden volt, hogy az egyházi alapítványokat a pápák megerősíték, és pártolásuk alá vevék, némelyeket évenként fizetendő csekély adóért p. $\frac{1}{4}$, 2, vagy 3 arany gyráért; másokat pedig minden díj nélkül, ilyenek voltak, p. a garami és pannonhalmi apátságok. (Fejér T. IV. v. 1. p. 97. T. III. v. 1. p. 93 — és T. III. v. 1. p. 180.)

Az adományzás visszahuzásának valódi titkos oka főleg kitetszik II. András fiának, IV. Bélának magaviseletéből, ki az adomány visszavonásában nagy szerepet vitt atyja körüli tanácsok által, s még is ő maga (IV. Béla) 24 évvel később a jerusalemi lovagoknak még sokkal terjedelmesebb birtokot ajándékozott, mint atyja a német lovagoknak, és az adománylevélben nem zárta ki a római szék felsőbbbségét, hanem a jövedelmet sem ruházta a jerusalemi lovagokra, mert az adománylevélben pontosan körülírta, és fentartotta magának: t. i. a szőrényi bánság lakóitól járó minden jövedelemnek felét, Harson földétől

az egészet. Kumaniában az adományzás idejében már ott lakó oláhok által fizetendő adónak azonnal felét, a később leteleptülendőktől pedig 25 év múlva fizetendőnek felét, úgy a pénzváltás hasznának is felét; azután az adományosok által viselendő terheket is pontosan meghatározta; ha az országot bármely ellenség megtámadná, az adományozott föld fegyveres népének egy ötödrésze köteles volt a királyi hadhoz csatlakozni, ha pedig a király Bolgár-, Görögország, vagy Kumania ellen vezetné seregét, a mondott fegyveres népnek egy harmadrésze; pogányok és szakadárok (schismatici) elleni hadban száz fegyveres lovagnak kellett kiállani; ha végre katolikusok ellen viselt háborút, akkor e lovagrendből ötven Poson, Moson, Vas, Sopron és Ujvárt személyesen őrizni tartozott, és más várba is rendeltethetett.

Ellenben II. András a német lovagoknak az adománylevélben nem csak a földet, hanem minden néven nevezendő jövedelmet is odaajándékozta, egyedül a kiaknázandó aranynak és ezüstnek felét voltak kötelesek mindenkor kiszolgáltatni; azon kívül a bírói hatóságot és fegyverjogot is rájuk ruházta, s mind ezekért nem tartoztak egyébbel, mint a puszták lakatlan vidéket benépesíteni, és a vidéket a kunok berohanásai ellen védni.

A német lovagrendnek kitűztetéséhez sokban járultak tanácsaikkal és útirítéseiteikkel Andrásnak fia, Béla, az ország előkelői és az erdélyi püspök; azoknak visszahelyezését pedig leginkább Robert, az esztergomi érsek gátolta, miután a lovagok által megkezdett térítését a kunoknak ő folytatta, a miért Gergely pápa meg is dicsérte.

A barczaföldi szászok 1211. és 1222. év közt települtek le, és pedig a német lovagok által hivattak oda; kitetszik ez II. Andrásnak az említett lovagrendnek adott adományleveleiből, melyek közül az elsőben Barcza földé mint pusztá és lakatlan említettik: „Quamdam terram Borza nomine ultra sylvas versus Cumanos licet desertam et inhabitatam contulimus,” a másodikban már ott lakó emberek említettnek: „Homines nunc quoque terram inhabitantes praedictam ad eorundem fratrum servitium ac utilitatem sine requisitione liberos dimisimus.” Az adománylevél megtiltja a lovagrendnek, hogy a király jövevényei vagy más népei közül a nekik ajándékozott földre népesítés végett senkit be ne fogadjon, sőt azokat, ha átmennének, onnét kiűzze: „Ita, ut si aliquis de cetero de nostris hominibus vel hospitibus terrae nostrae pertinentibus ad ipsos transmigraverint, statim cum ad notitiam fratrum ex veritate pervenerint, eos, qui sic intraverint, expellant.” Barcza földjének benépesítése a lovagrendnek igen sok munkájába került, a mint ez a fentebb idézett, de különösen Honór pápának 1225-ben kelt leveléből kitetszik. (Fejér T. III. v. 2. p. 43.)

Jegyzet: II. András fia, IV. Béla is megtiltotta a jerusalemi lovagoknak, hogy Szörénységbe és Kunságba a király engedelmé nélkül a királyi földről senkit be ne fogadjanak.

Mikor II. András 1224-ben II. Géza gyarmatosainak szabadalmait megállapította, Barczaföld a lovagok birtokában volt, honnét azok mint az előadotakból látható, csak 1225-ki nyárutó hónapban üzték ki, tehát II. András a barczaföldieket a szebeniekkal nem egyesítette; a szabadalomlevélben a király maga világosan mondja, hogy a szabadalomért II. Gézának vendégei folyamodtak hozzá; a szabadalomlevelet tehát következőleg kell értelmezni: „Qua fuerant vocati a

piissimo rege Géza avo nostro," azaz mindnyájan folya-
modtak, a kiket II. Géza befogadott; nem pedig mint
Eder mondja a „hospites teutonici ultrasylvani universi“
azt jelenti, hogy András valamennyi korabeli szásznak
adta a szabadalmat.

Hogy Edernek értelmezése hibás, kiténik a kö-
vetkezőkből: a barczaföldi szászoknak a szebeniektől
egészen különböző szabadalmaik voltak. Különben
nem lett volna szükséges, hogy I. Lajos király — a
barczaföldiek és kiváltságlevelüket elvesztvén — 1353.
évben azok kiváltságait ismét megújítsa és megerő-
sítse. (Lajos királynak ezen levele olvasható oklevél-
gyűjteményünk 9. csomagának 2. kötetében 236. lapon.)
Továbbá a barczaföldi szászok egészen más ispán
joghatósága alatt állottak, mint a szebeniek.

Hogy létezett hajdan Brassó megye és ispánság,
melyben a barczaföldi szászok laktak s részben az
ispánnak hatósága alatt voltak, számos és okiratból
kivehető, ugymint: Robert Károly 1341. évben János
és Jakab brassói ispánhoz egy birói parancsot küldött:
„Carolus = fidelibus suis magistris Ioanni et Jacobo filiis Ni-
colai comitibus de Brassou et Bisztricz etc.“ (Fejér T. VIII.
v. 4. p. 494.)

András mesternek a székelyek ispánjának 1344.
évben kelt tanulevele szerint ugyanaz egyszersmind
brassói ispán is volt. „Nos Andreas Comes trium generum
Siculorum de Brassow et de Bistricia.“ (T. IX. v. 1. p. 263.)
Ugyanezen András mester 1349. évi ítéletlevelében
szinte így czimezi magát. (T. IX. v. 1. p. 734.) Egy
másik, birói foglalást rendelő levélben hasonlóan így.
(T. IX. v. 1. p. 735.)

István erdélyi országló herczeg (Lajos király öcse)
1351. évi birói parancsában így beszél: „Stephanus =

specialiter Nicolao filio Briccii comiti de Brassou, nec non vice comiti suo.“ (T. IX. v. 2. p. 85.)

I. Lajos 1355. évi birói parancsában „Ludovicus = item magistro Leukus (Lökös) comiti Siculorum et de Brassou nec non Petro — filio Dominici — vicecomiti dicti comitatus de Brassou“ stb. Ugyan így az 1361-ki és 1370-ki parancsaiban. (T. IX. v. 3. p. 223. T. IX. v. 4. p. 227.)

Vége Zsigmond 1394. évben, a kérdéses százszok részére irt védlevelében (T. X. v. 2. p. 291.) és más többek.

Az őskorbeli vármegyék szerkezetükre nézve különböztek a későbbiektől, nem képezék a fő és kis nemességnek egyetemét, hanem volt egy királyi vár, a körülötte fekvő önkényleg meghatározott vidékkel, melynek népe a várral együtt a király által kirendelt főparancsnok, (kit ispánnak neveztek,) s annak alispánja és egyéb tisztjei alatt állott. A várak vidékén voltak olyanok is, kik ki valának véve a várispánság hatósága alól, nem csak nemesek, hanem mások is. III. András koráig a valódi nemesek nem voltak a vármegye ispán alatt, csak III. András után jöttek az alá.

Brassó mellett láthatók omladéakai egy régi várnak, mely Benigni szerint hihetőleg a német lovagok által még az első adományzás korában építettett; de az sem lehetetlen, hogy az első vár I. Lajos idejében elpusztult, s az érintett romok későbbi várnak maradványai. I. Lajos idejében már Töröcsvár sem létezett, melyet a német lovagrend mindjárt kezdetben épített, de elpusztulván a barczaföldiek által I. Lajos korában újra felállított. Volt ugyan ott Höltevény (Heltven) nevű vár is Lajos korában, melyről ez 1344. évi

levelében emlékezik. (Fejér T. IX. v. 1. p. 205.) A várnak volt dolgozó és adózó népe is, ezek közé azonban a szászok nem számítottak, mert kiváltságos néposztályt képeztek. Zsigmond 1395-ben néhány brassói szásznak a hajdani Törcsvárnak egyik tartományát, Toha falut eladományozta. Ezek szerint a szászok Barcza vidékén nem egy csomóban, hanem szétszórva más néppel vegyest laktak.

Mint minden megyének, úgy Brassónak ispánjait is a királyok tetszésük szerint igen hosszú időig változtatták. I. Lajos rendeletéből azonban rendesen a székelyek ispánja volt egyszersmind brassói ispán is, s ennek alispánja (a szász ispán) Brassóban lakott. Ezeknek törvényhatósága kiterjedett nem csak a megye területén lakó királyi várak népére, hanem némileg a kiváltságos szászokra is; éppen azon viszonyban egymáshoz, mint a milyen Szepes vármegyének ispánja és a vidéki szepesi szász ispán közt létezett; és latinul ez is mint a szepesi „comes terrestris vagy provincialis“ neveztetett. Erzsébet királynénak 1352-ben kelt, az erdélyi vajdához intézett levele szerint a vajda volt a brassói ispán (Fejér T. IX. v. 2. p. 164.); e levélben nincsen ugyan világosan kitéve, hogy a vajda brassói ispán is volt, hanem következik abból, hogy a királyné a brassói lelkészekről elfoglalt tized miatt irt neki, a miért István herczeg irt a brassómegyei ispánnak, a mint elegendőleg támogat az, hogy Zemere nem vice-vajda, hanem valamely vármegye ispánja volt, az pedig nem lehetett Zolnoké, hanem Brassóé volt, mert a zolnoki alispán hatósága Brassóra ki nem terjedett.

Vannak levelek, melyekben a székelyek ispánjai

már nem czimeztetnek egyszersmind brassómegyei ispánoknak, p. I. Lajosnak 1373, I. Máriának 1385, Zsigmondnak 1395 és 1398. évben kelt leveleik, de e körülményből nem következik, hogy ezen levelek keletének idejében a székelyek ispánjai nem voltak egyuttal brassómegyei ispánok is, mert e leveleknek tartalmából kivehető, hogy az abban foglalt parancsok olyanok voltak, melyek azon korbeli megyei ispánokra illettek, p. hogy sürti szállásolással és természetményi adóval a szászokat ne terheljék, Brassóban vámot és harminczadót azoktól ne vegyenek, s régi szokásaikban s kiváltságaikban őket ne háborgassák. (Fejér T. X. v. 1. p. 222, T. IX. v. 4. p. 499, T. X. v. 2. p. 305. 568, T. IX. v. 4. p. 227.)

A székely ispán vagyis brassómegyei, és a brassói alispán, ugy szász ispán (*comes terrestris* vel *provincialis*) biróhatósága akkép volt megállapítva: né-mely pereket a megyei és szász ispán együtt ítéltek, másokat maga a szász ispán és az esküdtek. A szabadalomlevélben a vidéki szász ispán és esküdtek ugyan világosan nem emlittetnek, de az egész szövegéből érthető, hogy a *judex eorum* nem volt más, mint a *comes terrestris*, és a *cives* nevezet alatt az egész közönséget érteni nem lehet, hanem csak néhányat, az esküdteket; valamint a szepesi *comes terrestris* sem maga ítél, hanem az esküdtekekkel. A brassóiak állapota hasonló volt a szepesiekéhez, a honnét következtethető, hogy a bűnpöröket a megyei ispán és szász ispán együttesen ítélték.

Számos oklevél bizonyítja, hogy Besztercze vidéke hajdan külön megye és ispánság volt, melynek jövődelmeit a királynék huzzák; ilyen volt IV. Orbán pápának 1264.

évben kelt levele, melylyel V. István ifju királyt és erdélyi országló herceget (dux transylvaniae) figyelmezteti és sürgeti, hogy az általa elfoglalt beszterczei jövedelmeket anyjának a királynénak adja vissza (Fejér T. IV. v. 3. p. 216); hasonló volt Ladomér esztergami érseknek — a pápa parancsa következtében — Péter erdélyi püspökhöz 1287-ben intézett levele, hogy Kun-László király neje részére — kivel férje surlódásban élt — Besztercze megyének jövedelmeit a királyné javára megszerezni iparkodjék. (Fejér T. V. v. 3. p. 365.) Beszterczei ispánok árván született László koráig többen voltak, az ide vonatkozó leveleket az olvasni kívánók kedvéért kijejelem (Fejér T. VII. v. 4. p. 142. 233. — T. VIII. v. 1 p. 395. v. 3. p. 570. 732. 733. 763. v. 4. p. 219. — T. X. v. 4. p. 641. — és Com. in Schesaeum p. 226.

Árván született László Besztercze vidékét Hunyady Jánosnak adományozta, ki azután czimében a beszterczei gróf nevet használta: „Nos Joannes Hunyady pridem regni Hungariae Gubernator, nunc vero perpetuus comes Bistriciensis et supremus Capitaneus Regiae Majestatis in regno Hungariae.“

Besztercze vidéke ma két részből áll, egyik részt birják a szászok, a másikat pedig a 2 oláh végezred. Mildenberg állítása szerint mind a két részben számos szász birtokolt. (II. Heft p. 95.) Hogy a szászok ezelőtt sem birták egész Besztercze vidékét, kitetszik abból, hogy Besztercze vidékén egy helység még mai napig is Bessenyőnek neveztetik, melynek hajdani lakói kétségkívül bessenyők voltak; ugyan ezt kell következtetni Robert Károlynak 1311-ben kelt adományleveléből is, melylyel azon vidéken lévő királyi földet Pettendorft eladományozta: „quamdam possessionem

Pettendorf = in comitatu de Besztercze existentem, quae est terra regalis, et ad nostram pertinet collationem, dedimus“ stb. Ezen körülményt igazolja a fentebbi levelekben észrevehető szék és vármegye elnevezésnek különbsége is, mert Besztercze-szék alatt csak a szászok által ott birtokolt részek, vármegye nevezet alatt pedig az egész vidék értetik, nem csak az, mit ott a szászok, hanem mások is birtak.

Valamint a brassói, úgy a medgyesi szászok sem II. Géza gyarmatosainak maradékai. A kik hajdan a szebeni ispán hatósága alatt nem álltak, azok nem II. Géza gyarmatosaitól származtak; mert II. Gézának szász jövevényei mindnyájan II. Andrásához folyamodtak szabadalomért, ki azokat a szebeni ispán hatósága alá rendelte; és a medgyesieknek, úgy mint a brassóiaknak a szebeniektől különböző szabadalmaik voltak; két különös, a medgyesi és selki székekre oszolva, a szebeni hét széktől külön válva a székelemek és nem a szebeniek ispánjának hatósága alá helyezvék. Robert Károlytól 1388-ban szabadalomlevelet nyertek, melynél fogva 400 finom marka ezüstöt évenként fizetni kötelezve lőnek, hanem ezért a katonáskodás s az előbb fizetni szokott nemű termesztménybeli adótartozások és szállásolások alól kimentvék, és a szebeni szászokéhoz hasonló biráskodási szokásaikban megerősítettek. (Fejér T. VIII. v. 2. p. 160.) E levélből kitetszik, hogy a medgyesi szászok nem Robert Károly idejében érkeztek, mert ekkor már két székre oszolva meglehetősen szervezve voltak, holott a szebenieket csak Lajos osztotta hét székre; ugyan e körülmények mutatják, hogy a medgyesiek a szebeniekkel Károly előtt egyesítve nem voltak.

Ehhez járul még, hogy a szebeniek Péter erdélyi püspöknek 1293. évben kelt levele nyomán a tizedet saját lelkészeiknek adták, a medgyesiek pedig a fehérvári káptalannak fizették. (Fejér T. VII v. 3. p. 100.) Benkő szerint a medgyesi szászok Medgyes városát már 1146. évben kőfallal bekerítették; sőt Lajos királynak azon leveléből, mely szerint ez az ébesfalviakat a megyesiek székébe kebelezte, még azt is lehet következtetni, hogy a medgyesiek a szebeniektől Lajos kora előtt is elválva voltak.

A székely ispánnak tisztje a szászok között medgyesen lakott, de ez nem nevezetett *vice-comes-nek*, csak *officialis-nak*, mert (Fejér T. IX. v. 1. p. 734.) Medgyes vidéke egy iratban sem említettik *Comitatus* — és *comes de Medgyes*. Péter erdélyi püspöknek fennidézett levelét Károlynak *privilegiumával* egybevetve kitűnik, hogy a két szék felállítása 1293—1318 közt történt.

A szabadalomlevél szerint a birságokon a királybiró a szászvidéki ispánnal osztozott, de természetes rend szerint is, még számos oklevél tanúsága szerint is azok osztoztak a birságokon, kik együtt biráskodtak, együtt biráskodtak tehát a királybiró a vidéki szász ispánnal; a brassói királybiró pedig nem lehetett más, mint a brassómegyei ispán és alispán; mert Lajos parancsa szerint ezek biráskodtak a vidéki szász ispánnal, kitetszik ez: Robert Károlynak 1341-ben a brassói és beszterczei ispánokhoz intézett parancsából is, melylyel rosszalja, hogy Henel János részére kiterjesztett adományát a beszterczei szászok ellen megvédeni nem tudják „Cum vos in illis partibus super eisdem in persona nostrae Majestatis Judex existatis, et jurisdictionem habeatis“; to-

vábbb Lajos a brassói szászoknak Törcsvár újra felépítésének érdemeért adott szabadalomlevélben a többi közt mondja: „Salus, quod de iudiciis et aliis iuribus ipsorum Comitum nostrorum respondere = teneantur”; az 1353-ki privilegiumban pedig azon tisztjét, ki a birságokból részt huz, *judex regius*, máshol *comites nostri* nevezi; tehát ezek nem voltak mások, mint brassómegyei ispánok, ezek osztottak a birságokon a szász tartományi bíróval, de nem úgy mint Szepesben, mert itt $\frac{2}{3}$ járt a megyei ispánnak, $\frac{1}{3}$ a tartományinak; Brassóban $\frac{3}{5}$ a megyei, $\frac{1}{5}$ a tartományi ispánoknak, $\frac{1}{5}$ pedig a szász szónoknak (*prolocutor*). Több levél szerint az alispán a megyében, a várban vagy más helyen lakott, s hatalmát az ispánnak nevében gyakorolta. A *comes* és *judex* egyaránt a megyei ispánt jelenti, melytől különbözött a várnagy *castellanus*; a törcsvári várnagyot Zsigmond király iktatásra küldötte, mikor Tohát a vár jószágából eladományozta. (Fejér T. X. v. 2. p. 300.)

Zsigmond király a brassói szászoknak azon panasza következtében, hogy ők az országban utazás közben gyakran személyük és vagyonuk háborgatásával megkárosíthatnak, vagyonuk zár alá vétetik stb., 1395. évben egy védlevelet bocsátott ki, melyből — ha azt más — a brassói szászokat illető iratokkal összehasonlítva értelmezzük — kitetszik, hogy Brassó városbírája nem volt más, mint a barczaföldi szászok vidéki ispánja, s azért a „*comes ipsorum civium hospitum ordinarius*” nevezet alatt nem a vidéki szász ispánt, hanem a székely ispánt kell érteni; következőleg a vel képző szócska akár a fogalmazáskor, akár a nyomáskor hibásan alkalmaztatott *velut* helyett.

A brassói bíró és község — okleveleinkben — külön-

félekép czimeztetnek; Lajosnak 1353-ban kelt levelében ekkép: „Comes Jacobus, filius Nicolai, filii Sandur, villicus de Brassou, in nostrae Majestatis praesentiam procedendo, vice et nominibus universorum fidelium civium et hospitum nostrorum Saxonum de eadem Brassou, et ad ipsam pertinentium.“ (Fejér T. IX. v. 2. p. 236.) Ugyan annak 1364. évben kelt levelében ekkép: „Hermannus et Jacobus jurati cives nostri de Brassou, suis, nec non universorum fidelium civium et hospitum nostrorum de eadem Brassou vice et nominibus nostrae Serenitatis adeuntes conspectum = cupientes commodis et utilitatibus civitatis et provinciae nostrae Brassoviensis = invigilare.“ (Fejér T. IX. v. 3. p. 430.) Azután az 1368. évi levelében így: „Fidelibus suis civibus et universis hospitibus civitatis nostrae Brassoviensis et suarum pertinentiarum salutem et gratiam“; ugyan azon évben kelt másik levélben: „Cives et provinciales de Brasso universi mercatores de Brasso et ejus districtu = civitas de Brasso et ejus districtus.“ (Fejér T. IX. v. 4. p. 129 et 149.) Egy 1377-ben kelt levélben: „Fideles nostri seniores, judices jurati, totaque communitas Saxonum sedis Brassoviensis = Ideo et nos viceversa pro hujusmodi eorundem gratuitis complacentiis volentes eosdem quodam regii favoris praesidio prosequi, favemus quod villae inferius nominatae Voldenoh, nova Civitas, Rasnow, villa Wolkaa, Cydinis, Mergenbourg, villa nucum, Ruffa ripa, villa Heltiven, Monsmellis, mons S. Petri, Brigondorf, Tortalen vocatae, ei civitati sacrae Coronae, sicut hactenus sub antiquo fuerunt, sic et deinceps sint annexae, et incolae ipsarum villarum cum eadem civitate nobis fideliter servire sint adstricti.“ (Fejér T. IX. v. 5. p. 158.) Zsigmond királynak 1391. évi levelében: „Quod fideles nostri Judex, Jurati, Consules Seniores et universi cives nostri de Brassov partium nostrarum Transylvanarum missis et in conspectum nostrae Celsitudinis destinatis providis viris Johanne Judice, Jacobo Jurato, Nicolao filio Herborti cive, et altero Nicolao filio Jacobi hospite de Bothfalva ambassiatoribus et consociis ipsorum nostre per eosdem Majestati significarunt dolorose, quod

cum ipsi ac caeteri hospites et incolae villarum ad dictam Brassov jugiter et ab antiquo spectantium.“ (Fejér T. X. v. 1. p. 665.) Ugyan annak 1395. levele szerint: „Quod fideles nostri Judex jurati, consules, seniores et universi cives civitatis nostrae Brassoviensis sui et aliorum fidelium incolarum nostrorum in villis ad eandem sedem Brassow spectantibus commorantium.“ (Fejér T. X. v. 2. p. 292.) Hasonlag az 1395-ben kelt másik levélben: „Quod fideles nostri Judex jurati, Seniores, Consules et universi cives et hospites Brassoviens. suis et totius communitatis sedis ejusdem Brassovien. in personis in nostrae Majestatis accedentes praesentiam.“ Egy 3. levélben pedig ekkép: „Nobilibus et aliis hominibus cujuscunque dignitatis et status possessiones in vicinitatibus nostrae civitatis et provinciae Brassov habentibus.“ (Fejér T. X. v. 2. p. 302 et 307.)

Ezen idézett levelek tartalmából világos, hogy Brassó városa a barczasági szász földnek (szász széknak) székhelye és feje volt, következőleg, ki a fejnek birája volt, az volt a tartomány birája, vagyis Brassó város birája egyszersmind a szász tartomány birája is volt; továbbá, hogy az egész szász vidék részéről a királyokhoz intézendő folyamodványokat Brassó város birái teljesítették, mit ezek nem tehetének, ha a vidéki ispán ezektől különböző személy volt volna. (Csak egyedül Töröcsvára vonatkozó privilegiumban mondatik: seniores, judices jurati, a többiben mindenikben csak egy judex említettik.) Azután Zsigmond király kérdéses védlevelében nem egyedül a Brassó városi, hanem általán a barczaföldi szászokról rendelkezik, mindnyájukat Brassó város birájának hatósága alá helyezi, mi különben nem történhetik, ha csak Brassó város birája egyszersmind nem széknak vagy tartomány-bíró is, azaz comes vagy judex terrestris.

Ezekhez képest ha barczaföldi szász otthon büntényt

követett el, a brassómegyei ispán mint királybíró és a vidéki szász ispán vagy a Brassó városbíró hatósága alá tartozott; ha máshol követett el bűntényt, ott fenytetett meg, hol azt elkövette; egyéb panaszos ügyekben pedig mind az idegennek, mind a szásznak szász ellenében mindég a vidéki szász bíró, vagy Brassó városi bíróhoz kellett fordulnia.

A mi az 1353-ki levélnek ezen kitételét Comes Jacobus villicus de Brassou illeti, nem lehet kétkedni, hogy a villicus judex Brassó város bírása volt; mert Lajost megelőző korban kelt számos levélben a jövevény községek birái majd villicus judex majd csak judex neveztetnek; Lajos idejében már ritkábban így, de még sem mindenkor máskép, p. a modoriak privilegiumában a község majd villa majd civitas, a bíró szintén majd villicus majd judex emlittetik. (Fejér T. IX. v. 3. p. 250.)

Valamint a jövevények általában, úgy a barczaföldi szászok is bírójukat szabadon választották, kiteszik ez Lajosnak a barczaföldieknek adott okleveléből, melylyel ezeknek előbbi szabadalmaikat megújittatja, mint a levél elején mondatik; mind az által azon oklevelben Jakab nem azért neveztetik comesnek, mivel Brassó város bírása volt s egyszersmind comes terrestris, hanem mivel minden kitűnő ember comes neveztetett.

A mondottak szerint a barczaföldi szászok sem tartoztak azon kitűntetett jövevények közé, kik a megyei ispánok hatósága alól kivétek, sőt annak évenként husz forintos lovat, egy ebédet és vacsorát adni tartoztak. Ily terhet még oly jövevényekre is ritkán rótak, kik a megyeispán hatósága alá tartoztak, p. a szepesi szászok az adózásnak ily nemével nem voltak terhelve.

Noha a jövevények közönségesen azon szabadsággal éltek, hogy lelkészeiket (bemutatás mellett) szabadon választhatták, a barczaföldi szászok mindjárt kezdetben e jogot nem gyakorolhatták, ámbár ők is a tizedet mindig saját lelkészeiknek fizették; a lelkészválasztási jogban csak később részesültek. A barczaföldi lelkészeknek járó tized egy negyedrészt a megyei ispánok egy ideig a királyi várak részére elfoglalták, de István erdélyi kormányzó-herceg, azután Erzsébet királyné és ennek fia maga I. Lajos is a brassómezei ispánokat ettől eltilták.

A barczaföldieknek egyházi viszonyait illetőleg, Vilmos erdélyi püspöknek 1213. kelt levele szerint az első adományozás idejében a tizedet maguk a német lovagok szedték az ott lakó szász gyarmatosoktól, de az oda érkező magyarok vagy székelyek azt az erdélyi püspöknek tartoztak fizetni; lelkészeiket is maguk választhatták, az erdélyi püspöknek leendő bemutatás mellett; a papok által elkövetett nagyobb bűntények feletti bíráskodás továbbra is az erdélyi püspöki székek tartatott fenn.

A második adományozás után a pápa kivette a barczaföldieket minden püspöki hatóság alól, s a lovagrend birtoka alatt a püspökök hatósága megszűnt; a pápa a lovagrendet alattvalóival együtt pártolása alá vette, s az egyházi hatalmat magának fenntartotta. Bizonyosságot tesz erről Honór pápának az egri püspökhöz 1223-ban írt levele. (Fejér T. III. v. 1. p. 146 és 405.)

II. András által a lovagrend Barcza földjéről kizetvén, egyházilag Barcza földje az esztergomi érseknek egyházi hatósága alá került, utóbb 1400-ban

Bonifác pápa az esztergomi érseknek saját megyéjén kívüli egyházi hatóságát megerősítette. (Fejér T. X. v. 2. p. 278. 517. 789.) Az első folyamodásu egyházi biróhatóságot a brassói dekan gyakorolta, a püspökét az esztergomi érsek vagy annak helyettese, ez adta föl a felsőbb rendeket, ettől kapták a szent olajt, ez szentelte a templomokat stb. 1374. évben brassói vicarius volt a csanádi püspök, szebeni vicarius pedig a pécsi püspök.

A barczaföldi szászok, polgári állásukat illetőleg, kezdetben csak a másodrendű jövevények közé számítottak, mert azon kívül, hogy némileg a megyei vagyis székhely ispánnak hatósága alatt álltak, a vám-bér fizetéstől sem voltak egészen fölmentve; kitetszik ez Zsigmondnak 1391-ben kelt leveléből, melylyel a vámosok által a barczaföldi szászokon különféle ürügyök alatt eddig elkövetni szokott zsarolásokat keményen megtiltotta; t. i. a szászok panaszkodtak, hogy a vámszedők rajtuk büntetésképp 40 denárt vesznek, ha lovaikat véletlen a vámházhoz vagy vámjelenhez hozzá kötik; vagy szükséges fegyvereikkel ellátva utazván, ezeket a vámházon kívül le nem teszik, hanem azokkal együtt vámfizetés végett bemennek, vagy a vámházhoz érven, lovaikat és kocsijokat a vámháznál valamivel előbbre állítják, vagy a vámnál előbb szállnak meg, mint a vámbért megfizették, noha szándékukban van utóbb a vámbért megfizetni stb. Később 1395-ben Zsigmond király Bécsbe szabad kereskedést engedett nekik, (Fejér T. X. v. 2. p. 294. v. 1. p. 665.) ha pedig mállha nélkül, üres kocsikkal utaztak, akkor vámentesek voltak.

Lajos királynak oklevelei szerint a jadraí keres-

kedők Jadra és Brassó közt, a budai harminczadót kivéve, nem tartoztak vámot fizetni; hasonlókép a tatárországi kereskedők is felmentvék a vámbérfizetés alól azon viszonyosság tekintetéből, hogy Tatárországban a magyar alattvalók szintén vámbérfizetés nélkül kereskedhettek; László erdélyi vajdának meghagyatott, hogy a barczaföldieket havasalföldrei kereskedéstik közben a vámbérrel és 30-ad fizetéssel ne zaklassa, hanem előbbi szabadságaik élvezetében hagyja meg. (Fejér T. X. v. 1. p. 669. T. IX. v. 4. p. 227. 129. & 148.) Zsigmond 1395-ben a külföldi kereskedőknek nem engedte havasalföldre szánt portékáikat odáig vinni, hanem Brassó városban köteleztettek azokat eladni vagy elcserélni. (T. X. v. 2. p. 296.)

A barczaföldiek Zsigmondnak kegyeiben álltak, mert ezek annak moldvai hadjáratában a király mellett kitüntették magokat, s azért ezen király 2. decretumának 17. czikke szerint a kereskedési czikkektől járó királyi vámok fizetésétől fel lőnek mentve.

Brassóban heti vásárok tartattak, de a helypénzt a király szedte, mivel II. András a vásárjogot szintén a lovagrendnek adományozta, ezek eltűzése után pedig e jog a királyokra visszaszállt; később Lajostól a brassóiak országos vásár tarthatási szabadságot nyertek. (Fejér T. X. v. 2. p. 294. 305. T. IX. v. 5. p. 159. v. 3. p. 431.)

A barczaföldi szászok, azon kívül a mivel a megyei ispánnak évenként adóztak, a királynak szintén évenként szebeni mérték szerint 150 finom ezüst gyrát köteleztettek fizetni; az adószedőnek pedig, ki időszakonként ezen adó beszedése végett hozzájuk ment, na-

ponkint mind addig egy negyed eztist gyrát adni tartoztak, míg az összes adó beszedve nem lett.

Jegyzet: I. Lajos korában $2\frac{1}{2}$ marka ezüst = 11 forint 10 denárral, s így 150 marka 800 forinttal.

A barczaföldi szászok a készpénzbeli adózáson kívül hadi szolgálatokra is kötelezve valának, melyek elég terhesek voltak, t. i.: ha a király a hadsereget személyesen vezette, különösen kelet felé, a szászok fejenként lovon vagy gyalog előállani köteleztettek, (hajdankor különbség nélkül), ha nyugat felé ment a király, lándzsával jól fölfegyverzett ötven embert tartoztak a királyi hadhoz küldeni; a barczaságiakon kívül egy jövevény községnek sem volt kötelessége személyesen fegyverre kelni.

Ezen hadviselési kötelezettség Zsigmond alatt — ki a hadszolgálatot határozottabban szervezte — megváltozott, miről az említett királynak hadi lajstroma bővebben szól.

A Brassó megye nevezet idővel megszűnt, mert Barczaföldje állandóan a hatalmas székely ispánoknak lévén alárendelve, a barczaföldi szászokat is kötelező királyi parancsok a székely ispánhoz, ki egyszersmind Brassó megye ispánja volt, intéztettek — s kezdetben — a parancsban a brassómegyei ispán czim is benfoglaltatott, később időjárával e czim ritkábban használtatott, utóbb pedig egészen megszűnt; s miután I. Lajos korában a megyének fogalma jobban kifejlett, (t. i. a fő és kis nemességnek egyeteme), Barczaföldön pedig igen csekély számú nemes tartózkodott, azért később csak vidéknek neveztetett.

Már Zsigmond király — a Töröcsvárhoz tartozó Toha nevű helység eladományozására vonatkozó levél-

ben *districtus Brassou* mondatik, noha más levélben mint *Comitatus Brassou* emlittetik. (Tohá-nak adományosa Töröcsvár javára a várnagynak évenként 20 arany ftot köteleztetett fizetni.)

De mind a mellett, hogy Brassó vármegye nevezet elenyészett, a barczaföldi szászok a székely ispánnak és brassói alispánnak hatalma alól ki nem szabadultak, valamint a brassóiaknak — Zsigmondtól nyert — azon szabadalmuk sem szűnt meg, hogy polgári pereiket a szebeni bírósághoz fellebbezhették.

Jegyzet: A bűnperekben fellebbvitelnek helye nem volt, nem csak a szászoknál, hanem másoknál sem; mert a nem-nemeseknek a bűnperekbeni fellebbvitel magyar honban csak 1791-ben, s még akkor is csak bizonyos feltétel alatt engedtetett meg; az erdélyi szászoknak pedig a bűnperekben még később sem volt fellebbezhetési joguk, csak a folyamodás engedtetett meg az erdélyi kormányshoz. (Fejér T. X. v. 2. p. 298. 300. 566. Benigni 2. Heft p. 149.) Zsigmond 2. végzeményének 5. czikke által a büntető törvényhatóság minden kir. városra és szabad helyre kiterjesztetvén, a székely ispánnak a brassói szászokon gyakorolható azon hatalma maradt fenn, hogy idegennek szász elleni panasza következtében, ha a szász bíró igazságot nem szolgáltatott, a székely ispán bíráskodott, — máshol pedig a sértett és károsult fél ily esetben a tárnokhoz folyamodhatott.

A mondott bíráskodáson kívül a székely ispánnak befolyása volt az adó és egyéb tartozások beszedésére, a bíróválasztásokra, a 30-ad vám és mindenféle királyi jövedelmek kezelésére, mind addig, míg a mohácsi veszély után az erdélyi fejedelmek a székely ispánságot bő jövedelmei miatt maguknak tartották.

A barczaföldi szászoknak és többi lakosoknak polgári állapota tetemesen megváltozott, mikor a szászok Töröcsvárt tartozmányaival együtt megszerezték.

Hogy mikor egyesítették a brassói szászok a szebeniekkel? alább következend.

Benkő — Beszterczéről — Timon után, és ez Szigler Mihály szász tudós után azt tartja, hogy a szászok Szepesből költöztek Besztercze vidékére, s azok nem sokára Imre vagy II. András király engedelmeiből a közel létező várat lerontván, és némely nemesek igáját lerázván, 1206. évben Besztercze városát építették, és a beszterczei szász széket alapították. E szerint tehát azon szászok nemesek földén teleptültek, hanem valamelyik király megengedte, hogy uraik várát lerontsák és magukat felszabadítsák. Sok törvénytelen-ség példáját találjuk ős leveleinkben, de ehhez hasonlót nem. Azért a nevezett tudósok állítása nem más, mint koholmány, mely kétségkívül onnan eredett, hogy I. Mátyás király a szászoknak — az atyja által — Besztercze város mellett épített várnak lerontását, és a kőnek saját városuk kerítésére fordítását megengedte.

Az sem hihető, hogy a szászok Szepesből költöztek Beszterczére, mert a szepesi szászok királyok népe voltak, azok pedig nem engedték meg, hogy jövevényeik egy helyről a másikkra átköltözzenek. Szepes a régi időben közel se volt oly népes, hogy ott a szászok meg nem férvén, más pusztá vidékekre elmenni kényszerítették.

Hanem az csak ugyan valószínű, hogy Besztercze vidékét a szászok már a legrégiebb időben megszállták. Roger tanúsága szerint is Radna a tatár-dulás idejében már népes volt, s egy 1268. évi levél szerint már akkor rendezett tanácscsal birt: „Nos Judex Jurati de Radna ad universorum notitiam harum serie cupimus pervenire.“ Számos okirathból bizonyos, hogy beszterczei ispán hajdan létezett. V. István királynak 1272-ki levele

szerint András mester volt akkor beszterczei ispán, az erdélyi fehérvári káptalannak egy levele szerint pedig 1295-ben Viziak mester viselte a beszterczei ispáni hivatalt.

Egy 1331-ről kelt levél nyomán ezen évben Tamás mester volt a beszterczei ispán. Robert Károly királynak két 1334 évi levelében emlittetik, „Ladislaus Comes Siculorum et de Bisztricia“, ugyanaz volt beszterczei ispán még az 1337. évben is. Az 1341. esztendőben pedig János és Jakab mesterek a brassói és beszterczei ispánságot együtt viselték. 1344-ben ismét András mester székelyek ispánja volt egyzersmind brassói és beszterczei ispán. 1407. évi levél szerint pedig Stibor volt beszterczei ispán „Stiborius de Stiboricz pridem Vajvoda Transylvaniae, Nitriae, Bistritiae comes, et totius fluvii Vagi dominus.“ (Stibor vajda a lakmározást nagyon szerette, fiának lakadalmát egy évig tartotta, s udvari bolondjának kedvéért építette a Vág partján Betzkó várát.) (Fejér T. X. v. 4. p. 641. Benkő Transylvania.)

Ugyan az 1417. évben ismét erdélyi vajda és beszterczei ispán volt. Azután árva László Hunyady Jánost, I. Mátyás király pedig Szilágyi Mihályt nevezte ki beszterczei örökös ispánnak. (T. X. v. 5. p. 546. com. in Schesaeum p. 242.)

A beszterczei ispánok Hunyady Jánosnak kinevezetéséig a királyok önkénye szerint változtak. Következőleg, Edernek azon állítása, hogy a beszterczei ispánságot a székelyek ispánjai örökösen birták, nem való. Eder ezen állítását egy, Robert Károly királytól kelt levéllel támogatja, melyben László székely ispán, beszterczei ispánnak is mondatik; azonban későbbi levelekből bizonyos, hogy László székely ispán

után voltak oly beszterczei ispánok, kik nem voltak egy uttal székely ispánok is; hanem az való, hogy Zsigmond, Stibor ispánsága után Beszterczét a székely ispánnak alárendelte, mert Hunyady Jánosnak egy — a beszterczeieknek adott szabadalomlevelében ezek olvashatók: „Item ipsa civitas nostra simul cum suis pertinentiis nobis LX. marcas argenti singulis annis = pro censu eorum, quem ipsi alias comitibus sicularum dedissent, dare teneantur, ut exstitit tempore Sicularum comitum observatum.“ (Katona T. XIII. p. 883.)

Ahol oly nagy urak voltak az ispánok, mint a vajda és székely ispán, azután Hunyady János és Szilágyi Mihály, ott bizonyosan voltak alispánok is, mert az említett nagy urak bizonyosan nem laktak Beszterczén, hogy ott biráskodjanak. Eder szerint Besztercze város levéltárában egy irat létezik, a melyből kitétnik, hogy 1458-ban Héderfa István és Székely Mihály voltak beszterczei alispánok. (Com. in Schesaeum p. 244.)

Hogy Besztercze vármegye volt-e, vagy csak ispánság? a következőkből lehet meghatározni: I. Mátyás királynak azon levele szerint, melylyel 1458. évben Beszterczét nagybátyjának Szilágyi Mihálynak adományozta, úgy látszik, hogy Besztercze vidéke, mely ma is a beszterczei és radnai kerületekre vagyon felosztva (Radna völgye), Mátyás idejében Doboka megyéhez tartozott, és így a szászok széke Doboka vármegyében létezett, s úgy tekintetett, mint a beszterczei várnak és ispánságnak tartozmánya, következőleg a beszterczei oly ispánságnak tartatott, mely egy várból és annak tartozmányaiból — melyek Doboka, Kolos és Torda megyékbe keblezvék — alakult. A beszterczei szászoknak — Robert Károly király

nejétől Erzsébettől nyert — szabadalomlevelükből pedig az látszik, hogy a beszterczei ispán csak a szászok közt bíráskodó királyi tiszt volt, nem pedig egy önálló, más megyéhez nem tartozó tartománynak ispánja. (Com. in Schesaeum p. 244. 242. 226.) Ellenben Robert Károlynak 1311-ben kelt leveléből az következik, hogy Besztercze (comitatus de Besztercze,) olyan tartomány volt, melyben a szászokon kívül a királynak más eladományozható birtoka is volt a szászok birtokai között; mert Jad nevű szász helység ma is létezik, ha Besztercze Robert idejében is Doboka megyéhez számíttatik, a király nem comitatus de Besztercze, hanem comitatus de Doboka mondja; ezenfelül Stibor vajda által használt czim is azt bizonyítja, hogy Besztercze vármegye volt „Stiborius = Nitriae, Bistriciaeque comes“, azután „Stiborius Trenchin, Bistriciae et Zolnok comitatum comes.“

A radnai kertület és város nem tartozott a beszterczei székhez, mert abban mind oláhok laktak, és Mátyás király is azért különböztette meg a Radna völgyi kertületet Beszterczétől, ezt bizonyítja az is, hogy Radna városnak a fentebbi levelek szerint különös bírája volt; azután Hunyady János által a beszterczeieknek adott szabadalomban ez olvasható: „Tributum vero in possessione nostra Radna exigi solitum, prout tempore annotati D. Sigismundi Imp. et regis, usque ad tempora D. Alberti regis exactum fuit ab iisdem civibus et inhabitatoribus dictae nostrae civitatis Bistriciensis et suarum pertinentiarum, ita et eadem exigi, recipere et extorquere faciemus.“

Noha Hunyady János és I. Mátyás király leveleinél régiebbekben a beszterczei vár nem emlittetik, még is kétkedni nem lehet, hogy Besztercze megyében már régiebb korban létezett vár, mert Besztercze me-

gyében a kevés nemesen kívül sok oláh és szász is lakott, a régi korbeli kormány rendszer pedig minden oly vidéken, mely benépesítve volt, azok védelmére várt építtetett; és nem is Hunyady János által épített vár értethetik azon privilegiumban, melyet Hunyady János a szászoknak adott, mert Hunyady Beszterczét csak azon évben kapta árván született László királytól, s így az történhetett, hogy Hunyady János a várt csak erősbbítette, vagy ujította; de nem is képzelhető, hogy oly megyében vár nem létezett, hol hatalmas emberek voltak az ispánok. (Fejér T. VIII. v. 1. p. 395. Kátona T. VI. p. 882.)

Ezek szerint miután Besztercze vidékén hajdan vár létezett, ispánja volt, Robert Károly levelében világosan vármegyének neveztetett, és Stibor vajda annak czimét ismételve használta, Besztercze addig, míg a vármegye fogalma jobban ki nem fejlődött, külön és nem Doboka vagy más megyéhez tartozó tartomány volt, és ekkép annak szász lakói régi időkben oly viszonyok és körülmények közt álltak, mint a szepesiek és brassóiak. A szászok földje Besztercze megyében egytttesen majd provincia, majd sedes neveztetett, mint a szepesieké Szepesben, és brassóiaké Brassó megyében; hanem véleményem szerint utóbb a csekély számú nemesség, mely ott lakott, miután megye nagyobb számú nemesség nélkül nem képzelhetett, Doboka megyéhez számíttatott.

Ekkor és úgy történhetett az is, hogy árván született László Besztercze vidékét Hunyady Jánosnak adományozta, ahhoz Kolos és Torda megyékben helyezett némely jószágrészeket is kapcsolt, és így három megyében fekvő jószágokból és jövedelmekből örökös ispánságot állított föl Hunyady János részére;

mely ispánságnak vára és népe ugyan számos volt, de azért nem képezett vármegyét.

Erzsébet királynénak és Robert Károly királynak már fentebb idézett leveleik szerint a beszterczemegyei ispán, a beszterczei szászokon birói hatóságot gyakorolt; volt ezenkívül a szászoknak saját — szabadon választott — birájuk is, és ez olyan város és vidéki bíró volt, mint a brassóiaké, nem neveztetett ugyan ez comes terrestris, hanem azért nem csak Besztercze városnak, hanem Besztercze székhez tartozó többi szászoknak is birájuk volt, sőt ma is a Besztercze városi bíró egyuttal vidéki főbíró is (Stadt- und Distrikts-Ober-richter). Fejér T. VIII. v. 4. p. 494. T. IX. v. 4, p. 98. Benigni II. Heft p 114. Eder com. in Schesaeum p. 29.)

De mennyi része volt a megye ispánjának a szász szék-bíró hatóságában, nem lehet minden kétséget kizárólag meghatározni, mert Lajos kegylevelének ezen szavaiból: „Ipsi etiam Judices et Jurati villici et Justiciarii omnes causas simul cum Comite nostro Bistriciensi nunc et pro tempore constituendo debeant judicare“ az következik, hogy a megye ispánjának minden panasz elítélésébe befolyása volt, azonban láttuk a brassóiaknál, hogy Lajos király azok privilegiumaiban is oly értelemmel beszél, ellenben 1370. évben a brassói ispánokhoz küldött parancsából világos, hogy bizonyos panaszokban a szász bíró az esküdtekkel együtt ítelt, másokban pedig a megye ispánjai a szász bíróval ítéltek, s a mint említettem, a bünperekben, és az idegeneknek szászok elleni panasza következtében, ha t. i. a szász bíró igazságot nem szolgáltatott, tartoztak a megyei ispán törvényszéke elébe.

Igy tehát, inkább Erzsébet királyné kegylevelének

ezen soraiból: „Ut nullius iudicis regni nostri praeter praesentiam nostram, ac comitis eorum per nos praecipue constituti et in futurum constituendi, aut iudicis eorum communitatis adsumpti adstare iudicio teneantur“ azt kell következtetni, hogy a megye ispánjának törvényszéke elébe idézethettek csak a bünperekben, és ha a szász bíró szász ellen idegennek igazságot nem szolgáltatott; a többi panaszokra nézve pedig a vidéki szász bíró elébe idézettek; vagy ha talán szükséges leendne, a királyné elébe, mivel Besztercze vidékét a királynék birták.

A beszterczeiek Lajos királytól 1366-ban azt is megnyerték, hogy pereiket a szebeni bírósághoz felvihessék „Ubi si quae partium litigantium de eorum iudicio nollet contentari, causam suam adjudicatam secure et libere transferre possit ad examen seu interrogationem iudicis nostrae civitatis Cibiniensis“; ebből is kitetszik, hogy ha azt tesszük fel, hogy minden per elítélésében részes volt a megye ispánja, az a vizás helyzet következend, hogy a király legfőbb erdélyi tisztjeinek, u. m.: a vajda és székely ispán törvényszékétől a pert a szebeni bírósághoz fel lehetett vinni, (mert mint láttuk a vajdák és székely ispánok is voltak egyszersmind beszterczei ispánok); ellenben ha csak a büntető hatalmat tulajdonítjuk a megye ispánjának, ez nem következik, mert a fellebbvitel máshol megvitatott okokból a bünperekben meg nem engedtetett.

E szerint tehát a beszterczeieknek e részben is hasonló sorsuk volt a brassóiakéhoz, azon különbséggel, hogy azok a fellebbvitelről előbb gondoskodtak mint a brassóiak, mert ezek sokkal később kapták Zsigmondtól ebbeli szabadalmukat.

Oklevéltárunkban még egy 1333-ban kelt oklevél létezik, mely a beszterczei szászoknak bíróhatóságáról

szól, s igen különös tartalmu: „Viris discretis et honestis, amicis suis reverendis, universitati Saxonum et aliorum hominum de Beszterche, et ad eandem sedem pertinentibus = quatenus super facto cause Petri, filii Henneng, et collegarum suorum, cum quibus Johannem, filium Geblini interfecit ita facere velitis, secundum quod in litteris domini regis vobis transmissis videbitis contineri: aliud vestri gratia non facturi.“ (Fejér T. VIII. v. 3. p. 713.) Ha Erzsébet és Lajos privilegiumaiban világosan nem foglaltatnék, hogy Besztercze megyének ispánja a szászokon bíróságot gyakorolt, azt kellene e levélből következtetnünk, hogy a szászok Besztercze vidékén a megye ispánjainak hatósága alól egészen ki voltak véve, amint több jövevény községnek ez a kedvezmény meg is adatott; azonban mivel olyan szabadalomnak egy példánya sem létezik, mely szerint a jövevény-község a polgári bíróságra nézve a megye ispán alatt állott, büntető hatóságra nézve pedig az alól ki volt véve, az idézetlevelet szűkséggép úgy kell értelmeznünk, hogy a beszterczei szászszejk a kérdéses bűnöst pártolta, s a megye ispánja nem birt vele, tehát a király a hatalmas vajdára bízta a dolgot.

Erzsébet királyné és Lajos királynak privilegiumaiban a beszterczei szászoknak lelkészválasztási joga sem emlittetik, pedig az nem csak abból következik, hogy a jövevény-községeknek megadatott, hanem egy 1295. évi levélből is teljesen bizonyos. (Fejér T. VI. v. 1. p. 368.)

Jegyzet: Ezen irat ugylátszik hiányos, mert ezen szavak közül „*Jure praesentandi quem (quod) ex consuetudine terras retinebant*“ kimaradt „*Careant*“ vagy más hasonló szó.

Hunyady Jánostól nyert kiváltságlevél is tanúságot tesz arról: „*Insuper ex nostra liberalitate annuimus et*

concedimus praefatis Judicis Juratis, caeterisque civibus, et communitati dictae civitatis nostrae Bistriciensis, ut ipsi ac eorundem successores universi plebaniam parochialem Ecclesiae S. Nicolai confessoris in eadem civitate nostra Bistriciensi constituere, dum et quando eadem legitime vacaverit idoneis et bene meritis personis quibus maluerint, perpetuis universis temporibus conferendi habeant facultatem.“

Mivel pedig a tized a lelkészválasztással közönségesen össze volt kötve, a beszterczei szászok azt kétségkívül saját papjaiknak adták, és az erdélyi püspöki szék egyházi hatósága alatt voltak.

Hanem vám-mentességük nem volt a beszterczeieknek, mert Hunyady János kegylevele szerint, Radnán is tartoztak fizetni, annál inkább távolabb az országban. Még Besztercze vidéke királyi jószág volt, Zsigmond 2. végzeményének 17. törvényczikkje szerint a királyi vámoktól a beszterczei kereskedők is mentesek voltak.

Hunyady János privilegiumában világosban körül van írva, mivel tartoztak a beszterczeiek, azon megjegyzéssel, hogy az régi szokás szerint történt.

Évenként minden háztól két lat ezüstöt, a zsellér pedig egy latot, a város határában minden 10 hold szántóföldtől egy latot, a falukban 3 ekealjától egy ezüst gyrát, alólcsapó malomtól fél gyrát, felülcsapótól egy gyrát. Azonkívül az egész szék közönsége hasonlóan évenként 60 gyrát. Végre a zászlójok alatt tartoztak a szerint katonáskodni, amint Zsigmond meghatározta.

Számos ős iratból bizonyos, hogy a beszterczei jövedelmek a királynékat illették; IV. Orbán pápa 1264-ben V. István ifju királyt és országló herceget sürgeti, hogy az elfoglalt beszterczei jövedelmeket az

anyjának adja vissza. „Non attendentes“ stb. (Fejér T. IV. v. 3. p. 216., Katona p. 883.)

1287-ben Lodomér esztergomi érsek a pápa meghagyása következtében, ki Kun-László királynak saját neje iránti méltatlan bánása miatt a királynét pártolá, Péter erdélyi püspöknek szorosán megparancsolá, hogy Besztercze megye jövedelmeit a királyné számára megszerezni el ne mulasztja. „Amicitiam vestram“ stb. (Fejér T. V. v. 3. p. 365.)

Ami Besztercze vármegyének megszüntét illeti, Zsigmond Stibor ispánsága után azt állandóan a székely ispán alá rendelte, és minthogy akkor már a vármegye neve alatt olyan nemesek közönsége értetett, a milyen 1848. év előtt, azért vármegyének többé már nem tekinték, és nem nevezték; de mindjárt Doboka vármegye részének se tarták, hanem csak idővel támadt az a vélemény, kétségkívül csak földrajzi helyzete miatt; soha sem azon értelemben, hogy a dobokai ispánok ott hatóságot gyakoroltak, a székely ispán pedig csak a jövedelmet huzta, mert ezen állapot a régi rendszerrel homlokegyenest ellenkezett volna, hanem épen úgy mint Brassó vidékének állapotáról Zsigmond korabeli levelekből is világos, hogy a székely ispánokra a törvényhatóság állandóan át vala ruházva, szóval a székely ispánok Brassó és Besztercze vidékén olyan hatósággal birtak, a milyennel a hajdani várszerkezetnél fogva a megyék ispánjai. Besztercze városa a törvényhatóságnak egész terjedelmébeni gyakorolhatását csak 1405. év után Zsigmond királytól nyerte, noha valószínű, hogy a beszterczei ispánok még utóbb is némely esetekben a bűntető bíróságnak gyakorlását bitorolni megkísérlék.

Hunyady János halála után a beszterczei ispánság

fiára Mátyásra szállt, ez pedig azt királylyá lett megválasztatása után hamarjában Szilágyi Mihálynak adományozta; Mátyás, királynak megválasztatott 1458-ki januárhó 24-ik napján, az adománylevél pedig ugyanazon év tavaszelő 12-ről kelt. Szilágyi Mihály tiszteinek kegyetlen bánásmódja miatt a beszterczeiek még azon évben felzendülvén, a várt megtámadták, de legyőzettek és kegyetlenül bűnhődtek, azért a beszterczeiek nagy részben elszéledtek.

Eder szerint Székely és Héderfa alispánok a bujdosókat azon ígéret mellett visszahívták, hogy tetteik örök feledékenységre menendenek.

Szilágyi halála után a beszterczei ispánság a koronára szállt vissza, s 1464-ben I. Mátyás király a beszterczei várt a szászoknak 6000 arany forintért s oly feltétellel, hogy azt jó karban tartsák, odaadományozta; a következő évben pedig megengedé, hogy leronthatják, s követ városuk bekerítésére fordíthatják; egyszersmind a gyűlöletes beszterczei ispánság nevét örökre eltörölé, de a szászok még ez által sem vélvén magukat elegendőleg biztosítva, 1474-ben kétségkívül pénzüik varázs erejével, Mátyásnak azon ígéretét is kieszközlék, hogy őket és városukat soha el nem adományozza, s ha talán vagy ő vagy valamegyik utódja azt tenné, szabadon s a nélkül, hogy amiatt hűtlenség vádát vonnák magukra, az adománynak teljes erejükből ellenszegülhetnek.

Mátyásnak 3 rendbeli levele a mondott események valóságáról nem hágy föl semmi kétséget; ami lényegileg ide tartozik, eképen hangzik, az 1-ső levél: „Ipse condam Dominus Joannes Genitor noster, prope eandem civitatem Bistriciensem pro honore Comitatus praedicti castrum aedificavit, verum ex eo Castro = Castellanus = civibus et

communitati dictae civitatis nostrae ac pertinentiarum ejus contra eorum libertates varia impedimenta illata sunt, = attendentes etiam quod memorati cives et communitas volentes eorum vexationem redimere Majestati nostrae pro praesenti necessitate regni nostri sex millia florenos auri assignaverunt, dictum castrum nostrum Bistriciense = Communitati civitatis nostrae Bistriciensis et ejus pertinentiarum dedimus = ita tamen ut iidem = praeattactum castrum non demoliantur, nec rumpant muros ejus, sed teneant pro honore nostro et defensione incolarum.“

A második levél: „Consideratis fidelitate et servitiis fidelium nostrorum civium, et communitatis civitatis nostrae Bistriciensis = eisdem civibus = concedimus, ut ipsi castrum Bistriciense, quod in territorio civitatis, alias per quondam illustrem Dominum Johannem de Hunyad = fundatum fuerat, funditus diruere et cum lapidibus ejusdem castris praeattactam civitatem nostram Bistriciensem munire et muro circumdare possint. = Praeterea nomen perpetui Comitatus quo civitas praefata quondam Domini Genitoris nostri et ipso decedente, usque ad hoc tempus vocitata est, auferimus, eandemque inpristinam ejus libertatem reddimus — decernentes, ut a modo deinceps praefata civitas nostra Bistriciensis ita, quemadmodum aliae civitates nostrae liberae perpetuis successivis temporibus suis libertatibus antiquis libere utatur.“

A 3-ik levél: „Certificamus in hac parte fidelitatem vestram, vobisque nihilominus in verbo nostro regio promittimus, quod nunquam dictam civitatem nostram et vos alienabimus a sacra Corona regni nostri et etiam a jurisdictione Majestatis nostrae. = Et ut vobis super his omnis procul absit cunctatio, talem facultatem vobis = concedimus, = ut dum et quando nos et successores nostros reges Hungariae dictam civitatem nostram = conferre contingeret, contra illum, qui eam a Nobis vel successoribus nostris impetrasset, extra omne crimen infidelitatis insurgere, et juxta vires vestras resistere possitis et valeatis.“

Ezen levelekből kitetszik, hogy az örökös ispánság eltörlése után Besztercze városának — tartozmányaival együtt — olyan állása volt, mint azon váro-

soknak, melyek a megye ispán hatalma alól egészen kivéve voltak, azon különbséggel mégis, hogy polgári pereiket nem a tárnokhoz, hanem Zsigmond király kiváltságlevelénél fogva a szebeni bírósághoz vitték fel; azon esetben pedig, ha a szász bíróság igazságot szolgáltatni nem akart, Zsigmond törvénye szerint a tárnokhoz, vagy királyhoz kellett folyamodniok.

I. Mátyás 2-ik levelének ezen sorait: „Eandemque in pristinam libertatem reddimus“ és „suis libertatibus antiquis libere utatur“ így kell értelmezni; hogy valamint azelőtt Besztercze vidéke nem volt magános urnak birtoka és hatalma alatt, ugy ezután se legyen, mert a király nem érthette azt, hogy a beszterczeiek az örökös ispánság felállítása előtt királyi ispánok hatósága alatt nem álltak, miután bizonyos, hogy a beszterczei kir. ispánok hajdan léteztek, s azok a szászokon hatóságot gyakoroltak, a beszterczeiek valószínűleg a szebeni szászok gyűlésén, melyre Hunyady János privilegiuma szerint már azelőtt is jártak, a többi szászoktól kapták azt a tanácsot, ők is eszközöljék ki Mátyás királytól azon ígéretet, hogy tartományuk soha többé el nem adományoztatik; noha már II. András megígérte a szebenieknek, hogy el nem adományoztatnak, mégis, megijedvén ezek a beszterczeiekkel 1453-ban történt szerencsétlenségen a medgyesiekkal, brassóiakkal, kolozsváriakkal és alvincziakkal együtt árván született László által az el nem adományozást ujából megígérteték. „Ladislau = sicuti praedecessores nostri divi reges Hungariae vobis septem sedibus vigore authenticarum litterarum ipsorum promittentes polliciti sunt“ (a szebenieknek II. Andrástól nyert kiváltság és más királyoknak megerősítő levelei értetnek) „sic et nos promittentes assecuramus fidelitates vestras, quod de manibus nostris regiis, et a

S. regni nostri Hungariae Corona“ stb. (Com. in Schesaeum p. 240.)

Ilyen okosak pedig nem csak a szászok voltak, hanem a nagyszombatiak, kőszegiek, a zágrábiak és a sz.-gáli csutorások is.

A medgyesi szászokat, valamint Fessler, úgy mások is közönségesen II. Géza vendégeinek ivadékai közé számítják, pedig nincs bizonyosabb és világosabb mint az, hogy azok a szebeniektől egészen különböztek, mert 1-ször Robert Károlytól nyert kiváltságlevelükből kitűnik, hogy ők a szebeniektől elválva, azokétól teljesen különböző szabadalmakat élveztek „Carolus“ stb. (Fejér T. VIII. v. 2. p. 160.) Ezen iratból egyszersmind az is kivehető, hogy a medgyesiek nem Károly idejében érkeztek, mert akkor már két székre oszolva meglehetősen rendezett állapotban voltak, s hogy ezen két székből alakult utóbb a mai Medgyes-szék, közönségesen tudva van. (Benigni II. Heft. p. 63.)

A medgyesieknek Károly előtt irott szabadalmaik nem voltak, máskép a király az iratban azokra bizonyosan hivatkoznék, mert p. o. Lajos hivatkozott a brassóiak régi privilegiumára, s amint máshol megmutatám, ez közönségesen úgy történt, s annyira szokásban volt, hogy a hol az előbbire hivatkozás nincsen, biztosan elmondhatni, hogy korábbi irat nem létezett; az idézett levél azt a gondolatot is megczáfolja, hogy a medgyesiek a szebeniektől Károly alatt váltak el, mert világosan mondatik, a medgyesiek azelőtt termesztményadó és szállásolás terhe alatt voltak, a szebeniek pedig azoktól menten éltek.

2-or. A szebeniek szabadalmaik szerint a tizedet saját lelkészeiknek fizették, a medgyesiek pedig a

fehérvári káptalannak, miről Péter erdélyi püspöknek 1293-ki levele világos tanúságot tesz, „Petrus“ stb. (Fejér T. VII. v. 3. p. 200.) Ezenkívül bizonyságul szolgál arra is, hogy a medgyesiek sokkal előbb települtek, mint kiváltságot kaptak.

3-or. I. Lajosnak azon rendelete, melyszerint az ébesfalvaiakat a Medgyesszékhez csatolta, kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy ezek a szebeniektől teljesen elválva éltek.

4-er. Mikor árván született László király a besztercei tartományt Hunyady Jánosnak odaadományozta, a medgyesiek a szebeniekkel együtt folyamodtak ugyan, hogy a király övelük azt ne tegye; de mégis elválasztva emlittetnek azoknak hét, ezeknek két székök, tehát még a 15. század közepén is a medgyesiek a szebeniektől elkülönítve voltak.

Végre mindezekből az is következik, hogy se Károly privilegiumának e szavait: „Volumus etiam, ut in judiciis faciendis et causis examinandis eandem consuetudinem habeant, et libertate utantur, quam universitas Saxonum de Cibinio habere dignoscitur,“ nem lehet arra csavarni, hogy a medgyesieket azon király a szebeniekkel összeolvasztotta; se Benigninek hitelt nem lehet adni, midőn Eder után azt állítja, hogy Zsigmond a medgyesieket 1402-ben a szász nemzettel mindenkorra egyesítette.

Hogy a medgyesiek főnöke a székely ispán volt, minden kételyt eloszlat András mester székely ispánnak 1349-ben kelt levele. (Fejér T. IX. v. 1. p. 734.)

Adatok hiánya miatt csak hasonlóság útján állítható, hogy a székely ispán hatósága a medgyesi szászok fölött olyan volt, a milyent ugyan az a brasóiakon és beszterczeieken gyakorolt; p. Károly pri-

villegiumának imént idézett sorai azt is magukban foglalják, hogy a medgyesiek polgári pereiket a szebeni bírósághoz felvihessék.

Az idézett levelekből kétségtelen, hogy a szászok Medgyes vidékét már régen megszállták, sőt minden valószínűség szerint előbb települtek szászok ott, mint Szeben vidékén, mert Medgyes Erdélyben beljebb fekszik, mint II. Géza vendégeinek tartománya, és legközelebb azon földhöz, melyet a magyarok mindjárt kezdetben megszálltak, t. i. a hét vármegyéhez, s Medgyest Erdélyben valamennyi szász földnél rónább, a művelésre alkalmasb és termékenyebb; arról sem lehet kételkedni, hogy a medgyesiek voltak, kik miatt 1189. esztendőben az erdélyi püspök az új szebeni préposttal pörölt, ki azt vitatá, hogy III. Béla király a szebenieken kívül a többi erdélyi flandrokat is az ő hatósága alá rendelte. Benkő állítása szerint is Medgyes városa volt az első, melyet Erdélyben a szászok kőfallal bekerítettek 1146-ban.

A medgyesieknek nehezen volt lelkészválasztási joguk, mert ez a tizeddel szokott járni, azt pedig a medgyesiek az erdélyi káptalanuk-, és nem saját lelkészüknek fizették.

András király elől említett privilegiumában azt mondja: „Quod universus populus incipiens a Varos = unus sit populus = omnibus comitatibus praeter Cibiniensem cessantibus radicatus.“ A szepesi, brassói, besztercei és medgyesi szászok a megyei ispánnak hatósága alól teljesen kivéve nem voltak, s ilyen sorsa volt minden más jövevény egyes községnek is; mert hihetőleg már az eredeti szerkezet is azt hozta magával, hogy a jövevény községek, nem úgy, mint a közönséges várnép, a szá-

zadosok önkénye alatt nyögjenek, hanem szabadon választott biráik által igazgattassanak, s meghatározott adóbeli tartozásokat fizessenek ugyan, de mind a mellett a jövevény-községeknek birái a királyi ispánok hatalma alá rendeltessenek.

A szebeni szászok is II. András király koráig több királyi ispán hatalma alá rendelvek, de mind e mellett szabadon választott biráik is voltak; miután azonban az ispánok szokásuk szerint a jövevényeket különfélekép zsarolák, különösen azokat, kiknek privilegiumjuk nem volt, a milyenek kezdetben a szebeni szászok is voltak, azért a szebeni szászok II. Andrást kérték, hogy őket a sok ispán hatósága alól vegye ki, s csak egynek hatalma alá rendelje. (Hihetőleg, ha reményük lett volna, minden ispán hatalma alól megmenekülhetni, ezt kérték volna, t. i. hogy egy ispán se legyen.)

Az eltörölt ispánságok, melyek azután a szebeni ispánságba bekebelezve azzal egyesítettek, nem várispánságok, hanem megyei ispánságok voltak; mert II. András által a szabadalomban említett „Comitatus Cibiniensis“ olyan volt, mint más akármelyik vármegye; és a szebeni ispán, kiről András király ezt mondja: „quatenus illos nullus iudicet, nisi Nos vel comes Cibiniensis quem nos eis loco et tempore constituemus“ olyan megyei ispán volt mint más megyei ispán; hogy pedig az eltörölt ispánságok olyanok voltak, mint a szebeni ispánság, kitűnik onnét, mert András általán minden megkülönböztetés nélkül így beszél: „Omnibus comitatibus praeter Cibiniensem cessantibus radicitus;“ tehát az eltöröltek olyanok voltak, mint a megmaradott Szeben, Szeben pedig olyan volt, mint más megyei ispánság, következőleg az eltöröltek is hasonlóak voltak más megyei ispánságokhoz.

Hogy a szebeni ispánság olyan volt, mint más megyei ispánság, kitetszik még bővebben a következőkből: 1-ör. A szebeni földön szinte oly számosan és más néppel vegyest laktak a szászok, mint Szepes, Brassó és Besztercze földjén, ezek pedig megyei ispánságok voltak és ispánjuk olyan mint más királyi megyei ispánok, tehát a szebeni ispánság és megyei ispán is hasonló volt ezekhez, azaz megyei ispánság és ispánja királyi megyei ispán volt. 2-or. László vajdának 1310-ben kelt levelében — melylyel ez az esztergomi érseknek eskü alatt megigéri, hogy Károly királynak a sz. koronát átadandja, és némely általa visszatartott királyi jogokat és jövedelmeket annak javára kibocsátand — Szeben már vármegyének nevezetik; (megjegyzendő, hogy e levélbe sajtó-hiba csuszott be, „a comitatus de Seybuno“ helyett „comitatus de Seybuno“ hibásan nyomatott). 3-or. Lőrincz vajdának levelében is ez foglaltatik: „Fidelibus hospitibus nostris de Vinch et Burgh commorantibus omnem per omnia libertatem = quam habent provinciales Comitatus Scibiniensis, duximus indulgendam“ itt is Szeben megyének neveztetik, s az abban lakó szászok provinciales, földjük pedig provincia, hasonlóan mint a szepesi szászok és földjük. 4-er. III. András által az 1291. évben tartott országgyűlésen az erdélyi szászok közül is sokan jelenlétén, az ott alkotott törvények egyike eképen szól: „Item Comes parochialis (értetik Scibiniensis) regni nostri ad praedictos saxones transylvanos“ stb. Hogy itt is és máshol is a comes parochialis csak egyes számban van, és a brassói vagy beszterczei szászok különösen nem emlittetnek, oka nem más, mint hogy a szebeniek az erdélyi szászok közt legtöbben és leghatalmasabbak lévén, főleg csak ezek értettek, és hivattak az ország-

gyűlésre, miről alább bővebben. Végre 5-ör. Hogy a szebeni ispánság másokhoz hasonló megyei ispánság volt, kitűnik onnét, mivel a szebeni ispánok igen sok okleveleinkben más udvari főtiszték között említetnek és ugyan azok más főhivatalokat is viseltek, p. V. István király korában Albert volt főlovászmester és szebeni ispán; egy 1272. levélben Moys Palatinus, Comes Soproniensis, Judex Cumanorum — comes Scibiniensis, de Scibinio; máshol: Nicolaus magister Agazonum, et Comes de Zibinio; Kun-László alatt az országbirája Károly idejében Tamás erdélyországi vajda volt egyuttal szebeni ispán stb. (Fejér T. V. v. 1. p. 138. 152. 180. 183. 185. 186. 192. 199. 204. 241. T. V. v. 2. p. 82. 87. 774. 492. v. 3. p. 61. T. VI. v. 2. p. 396. et T. VIII. v. 2. p. 589. 599. stb.

Feszler történész, ki az erdélyi szászok dicsőségét és nagyságát mindenkor kiemelni törekszik, határozottan állítja, (II. Band S. 855.) hogy II. András privilegiumában ezen szavak: „constituere“ és „statuere“ azt jelentik „confirmare“, vagyis a szebeni szászok a cibiniensis comes-t maguk szabadon választották, s a királyok azt csak megerősítették. Megczáfolják azonban ezen állítást a brassói és beszterczei szászokat illető levelek, melyekben azon megyék számára a királyok által kinevezett ispánok is így neveztetnek: „per nos pro nunc constituti, et in futurum constituendi.“ A brassói és beszterczei szászokat — mint látszik — Feszler nem ismerte, hanem a szepesieket igen is; ezeknek privilegiumában pedig a következők olvashatók: „Quod liberam habeant licentie facultatem inter se judicem vel comitem eligendi, qui una cum comite pro tempore constituto omnes causas inter ipsos emergentes = judicabit, de birsagiis de causis majoribus provenientes comes pro tempore consti-

tutus duos recipiet denarios, Comiti provinciae tertio denario remanente, = verum omnes causae pro possessionibus et haereditatibus = per comitem pro tempore constitutum et comitem provinciae = judicabuntur“; ezekből kitetszik, hogy a comes pro tempore constitutus a szepesmegyei ispánt is jelenti, kit a szászok sohasem választottak, hanem igen is a comes provinciae-t. Továbbá IV. Béla királynak Zágráb városát alapító levelében ezek foglaltatnak: „Praeterea domino regi, quando ipsum illuc ire contingeret, debeant dare pro prandio 12 boves, 1000 panes et 4 tunellas vini; duci autem totius Slavoniae, si sit de prole regia, medietatem praedictorum; Bano vero pro tempore constituto, non tamen vice Bano nihil aliud solvere, nisi in principio introitus Banatus unum bovem“ stb. azután a tordaiaknak III. Andrástól nyert kiváltságlevelében: „Statuentes specialiter, ut nullus Vajvoda noster pro tempore constitutus ac parochialis Comes de Torda vel officiales eorum = possint = judicare.“ Ezekből, ha Fesslernek igaza volna, azt kellene következtetni, hogy a bánt a zágrábiak s a vajdát a tordaiak maguk választották.

Fessler állítását a besztercze-bányaiak kiváltságlevele is megerősolja „Ut ab omni jurisdictione et iudicio comitum de Zolum pro tempore constitutorum sint penitus liberi et exempti“; azután a felszásziaké „statuimus siquidem, quod villicum inter se eligant, quem voluerint, de communi, qui omnes causas ipsorum judicabit, exceptis tribus articulis: furti videlicet, homicidii et sanguinis, quos Comes de Ugocha pro tempore constitutus una cum villico judicabit.“ (Fejér T. IV. v. 1. p. 261. T. VI. v. 1. p. 106. T. IV. v. 2. p. 297. T. V. v. 1. p. 277.)

Mind az itt idézett, mind más fel nem hozott igen sok okiratból elég világos, hogy e szó constituere királyi kinevezést, és nem megerősítést jelent. Fordul elő ugyan néhány levél, melyben az eligere helyett constituere használtatott, de igen ritkán, s ezen ritka

levelekben is már a szövegből magából is ki lehet venni, hogy a *constituere eligere* helyett van. Végre magában II. András királynak privilegiumában foglalt ezen szavak: „*nisi nos vel Comes Cibiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus.*“ Fesslernek merész állításával ellenkeznek. (Fejér T. IV. v. 3. p. 530. T. III. v. 1. p. 87. T. IX. v. 2. p. 572.)

A szebenmegyei ispánt tehát a király nevezte ki s ennek hatósága nem csak Szeben megye keretében lakó szászokra, hanem más azon megyebeli lakosokra is kiterjedett, mert a fönnt előladottak szerint laktak a szászok között más királyi, egyházi és egyesek emberei is, kikhez felső Fehérmegyének a szászok székei közt fekvő darabjait birtoklók is számítandók; az ott lakó nép királyi váraknak tartozmányai voltak; létezett ott több királyi vár; ilyen volt Kőhalomvár, amint ez I. Lajosnak 1357-ben, és Tamás vajdának 1324-ben kelt levelében emlittetik; ugyanitt létezett Segesvár, mely némely levelekben Sehes neveztetik; azután Szászvár, mely II. András privilegiumában város-nak mondatik; és miután régi korban megye vár nélkül képzelhető nem volt, s rendesen a megye az ott létező vártól kapta nevezetét, azért kétségkívül Szeben vár is volt; a szászok Szeben vár mellett épített helységet Hermanstadt, latinul Villa Hermanni neveztek, de azért a magyar Szeben megmaradott.

A mai Kőhalomszék vidékén Ugra (németül Galt) és Halmágy helységek léteznek, melyekről kételkedni nem lehet, hogy ezek — II. Andrásnak a német lovagokhoz szóló szabadalomlevelében említett — Novalt és Almagye várak maradványai mellett épültek,

de mikor II. András Barcaságot a lovagrendnek adományozta, hogy Erdélyt a kunok ellen megvédjék, ezek lerontattak és czélszerűbb hadmiveleti szempontból Krentzburg, Törcs és Brassó várak emelkedtek.

Landskront I. Lajosnak 1370-ben kelt levele szerint a szászok az ő parancsára és számára építették. (Fejér T. IX. v. 4. p. 218. v. 5. p. 131. T. X. v. 1. p. 134.)

Elegendő okirat hiányában az eltörölt vármegyéknek számát biztosan meghatározni nem, hanem a valószínűséget megközelítőleg gyanítani lehet, hogy azon vármegyék száma, melyekben a szászok szét-szórvaák, s ntóbb kértükre II. András által a szebeni megyei ispán hatósága alá történt helyezettetésük után megszüntettek — (a melyekből auzután az egy Szeben-megye alkottatott) csak négy volt; mert bizonyos az, hogy a vármegye név mindég a keretében fekvő vártól vette nevezetét, s az ős korban vármegyét vár nélkül képzelni nem lehetett, mint ezt a vár és megyének két szóból összetett elnevezése is mutatja, miután pedig II. András király kora előtt csak négy királyi vár fennállásának nyomára akadhatni, t. i. Szeben, Kőhalom, Segesvár és Szászvár, valószínűséggel következtethető, hogy II. András által megszüntetett vármegyék ezek voltak: Szeben, Kőhalom, Segesvár és Szászvár megyék.

Mind a mellett, hogy II. András király által Szeben vármegyén kívül a többi megszüntetett és comitatus Cibiniensis nevezet alatt egy nagyobb új megye alakittatott, honnét az universitas Saxonum Cibiniensium elnevezés eredett, nem kell következtetni, hogy ezen új, illetőleg nagyobbított megyében csak szászok

laktak, és az alatt csak a szászok birtoka értetett, mert mint tudva van, ott sok más nép is lakott, s azért később is az okiratokban a szászoknak azon megyébeni birtoka provincia vagy sedes saxonum cibiniensium, maguk pedig provinciales Comitatus Cibiniensis nevezettek, valamint a brassói, beszterczei és szepesi szászok birtoka provincia vagy sedes brassoviensium et de Besztercze; provincia scepusiensium; (ellenben sedes scepusiensium sohasem).

Jegyzet: Vannak ugyan néhány régi iratok, melyekben a vármegye is provincianak czimeztettek, de ugyanazon iratok szövegéből mindég kivehető, hogy a *provincia* alatt az egész megye nem értetik; ellenben a vármegye *sedes* sohasem mondatott. És így a *provincia Saxonum Cibiniensium* neve alatt sohasem az egész Szebenvármegye értendő.

Ilyen okiratok közé számíthatók a következők: 1-ör. Az erdélyi káptalannak több plébános ellen — a tized s egyéb jövedelmek érdemében Gentilis Biboros előtt — indított perében, s a beszterczei domonkosiak perjele által vitt vizsgálatról szóló 1309-ben kelt jelentés: „Item Henricum nuncium provincialium de Cibinio, qui in animas provincialium juratus illud ipsum affirmavit“ stb. 2-or. A szebeni szász közönségnek ugyan azon perben és évben kelt tanulevele: „Nos Gobelinus, Nicolaus, comites sedis Cibiniensis, atque universitas ejusdem = ne forte per captivitatem eorum, quam in ipsis dominus Vajvoda facere posset, robur firmum amicitiae et pacis inter dominum Vajvodam et provinciam rumperetur.“ 3-or. László vajdának ugyanazon perben 1309-ben kelt levele: „Ladislaus Vajvoda Transylvaniae et Comes de Zonuk amicus suis Carissimis universitati Saxonum de Cibinio amicitiam debitam.“ 4-er. Robert Károly királynak — a szebeni szászok kértére — II. András privilegiumát megerősítő 1317-ben kelt levele: „Carolus = quod accedentes ad

nostram praesentiam comites Blassuncz et Henning pro tota universitate Saxonum de Cibinio, et ad sedem cibiniensem pertinentium = Nos igitur petitionibus = totius universitatis saxonum praedictorum inclinati.“ 5-ör. A szebeni plébánosnak a szebeni prépost ellen a tizedek miatt folyt peréhez tartozó oklevélben: „Eo, quod antiqui Plebani praedictae ecclesiae Cibiniensis omnia jura libere et pacifice possidentes sine conditione aliqua percepissent, qua libertate ceterae ecclesiae parochiales ejusdem provinciae, quarum Cibiniensis ecclesia parochialis saepe dicta principalis et primaria esse dignoscitur, adhuc perfruuntur pleno jure, sola autem ecclesia parochialis cibiniensis, a qua ceterae ecclesiae ejusdem provinciae originem seu foundationem sumserunt.“ 6-or. Robert Károly által a kerozi apátságnak adott szabadságlevélben sokszor emlittetik: „Provinciales de Cibinio, tota communitas provinciae de Cibinio.“ 7-er. Ugyanazon királynak az egresi apátságot illető levelében: „Carolus = Judici juratis et universis Saxonibus de Scibinio, et ad Scibinium pertinentibus.“ 8-or. I. Lajos király által a szebeni szászok oltalmára kiadott levélben 1351. évről: „Nos Ludovicus = quod Comes Michael de Cibinio, de partibus transylvanis in sua et universorum civium et hospitum nostrorum fidelium de eodem Cibinio et ad eandem pertinentium.“ 9-er. A szász közönségnek egy 1359-ben kelt ítélete: „In nomine Domini Amen. Nos provinciales septem sedium partium transylvanarum = eapropter in Dei nomine nos provinciales septem sedium una cum comite Conrado de Cibinio, tunc existente iudice regali.“ 10-er. Lajosnak 1361-ben kelt levele: „Ludovicus = fidelibus suis senioribus, juratis, et universis Saxonibus de sede Cibiniensi et ad eandem pertinentibus salutem et gratiam.“ 11-er. Ugyanez 1366-ban pedig így szól: „Ludovicus = proinde noverint universi, quod fidelis noster devotus venerabilis in Christo pater dominus Vilhelmus episcopus quinque ecclesiensis Comes capellae nostrae et regius Secretarius, cancellarius noster ac vicarius Saxonum septem sedium terrae nostrae transylvanae per nos

constitutus generalis.“ És ezen idő után Lajos és utódai, az erdélyi vajdák és magok a szebeni szászok is majd mindég Saxones septem sedium nevezték magukat; s a provincia ritkábban használtatott, miből következik, hogy ezen idő körül oszlottak a szászok székekre; noha Robert Károlynak a kerczi apátság szabadalmaira vonatkozó 1317-ben kelt levelében már említették a szék (sedes), de ekkor még ezen felosztás eszméje nem volt annyira kifejlődve, mint a 14. században, azután az használtatott, és azért a 14. századig a szászok földje egészen tekintetett és maguk közönséget képeztek, azért provincia vagy sedes — és unio Saxonum nevezetett. (Fejér T. VIII. v. 5. p. 51. v. 2. p. 62. 302. v. 4. p. 630. T. IX. v. 2. p. 66. v. 3. p. 76. 244. et 558. T. IX. v. 4. p. 219. 375. 386. 480. 653. v. 5. p. 131. 264. 314. 464. T. X. v. 5. p. 785. Eder com. in Schesaeum p. 240. 241.)

A provincia és sedes nevezetnek vegyes használata 1542-ig tartott; ekkor a medgyesiekkal, brassóiakkal és beszterczeiekkal a szebeniek teljesen egyesülvén, magukat együttesen szász nemzetnek nevezék, s az erdélyi másik két, t. i. a magyar és székely nemzet irányában azon politikai viszonyba léptek, a melyben mindeddig, illetőleg 1848. évig állottak.

Miután az idézett, és még más levelek tartalma szerint is II. András által alakított Comitatus Cibi-niensis-nek területe hajdan hét székre volt felosztva, jelenben pedig ugyanazon terület nyolcz széket számított, következik, hogy egyik e 8 közül kezdetben nem létezett. (Figyelmen kívül hagyandó itt a mostani 9-ik vagyis medgyesi szék, melyről tudva van már, hogy

Barcza és Besztercze vidékekkel egy időben kapcsol-
tatott és egyesített a Comitatus Cibiniensis-el; ugy-
szintén a Schwarzenberg és Bach felosztás sem ér-
tendő itt.)

Véleményem szerint a jelenlegi 8 szék közül
kezdetben a szászvárosi szék nem létezett, s ez csak
1492. év körül állítottatott fel.

Fessler azt állítja, (IV. Theil S. 1013) hogy a
szepesvári és medgyesi székek csak 1300 és 1457
évek közt csatoltattak a 7 székhez, de ezen történész
az erdélyi szászok viszonyait egyáltalán nem ismerte,
és össze nem egyeztethetőket állít; többi közt azt,
hogy a medgyesiek II. Géza jövevényeinek maradékai,
azután azokat mégis ezekkel összezsátolja, de nem
szól arról, hogy ha ezek II. Gézának gyarmatosaitól
származtak, tehát mikép váltak el azoktól, hogy ismét
velük csatlakozhassanak; továbbá Fessler azt sem
tudta, hogy a medgyesiek a szebeniekkel történt egye-
sítéstük előtt magok közt már két székre voltak
oszolva; azért Fesslernek hitelt nem adhatok Seges-
várra nézve sem; a szász tudósok pedig, kiknek al-
kalmuk volt nemzetük történelmére vonatkozó okirato-
kat a szász levéltárakban betekinteni — melyek közül a
szászok bizonyosan sokat megőriztek, — inkább igye-
keztek a szász nemzetnek nagyságát, jellemét és
érdemeit mindenhol kitüntetni és nagyítani, mint
eredetének és politikai kifejlődésének hű történel-
mét leírni.

Mind e mellett megvallom, hogy e tekintetben
saját véleményem sem nyugszik erős alapon; vélemé-
nyemet — ezen tárgyra vonatkozó leveleket kijelöl-
vén — azoknak összehasonlított tartalmából merítém,
melyeket rövid kivonatban elősorolok:

- 1) A szász közönségnek 1359. évi levelében olvasható: „Nos provinciales septem sedium una cum Comite Conrado de Cibinio pro tunc existente iudice regali et cum viris post infrascriptis, videlicet cum comitibus Ivano et Joanne fratribus de rufo monte, Joanne dicto Loc de Stolczenberg, Joanne vitrico (aedituo) ecclesiae de magno horreo villico de Helta, villico de magna insula et cum universis.“ —
- 2) I. Lajos királynak 1370. évi levelében pedig ezek: „Quod quia ven. in Christo pater dominus Vilhelmus Episcopus 5 ecclesiensis Comes Capellae et Secretarius Cancellarius noster, fidelis dilectus et devotus nostrae Serenitatis adiens conspectum, praesentibus et adhorrentibus discreto viro Martino Decano Cibiniensi, comitibus Laurentio de Rufo monte, Joanne de Cibinio, Andrea de Sebus, Henningio de Seng, Nicolao de Rupez, Henrico de Alcina, ac Jacobo de Segesvár nunciis et ambassiatoribus fidelium Saxonum nostrorum septem sedium partium Transylvanarum.“ — Továbbá 3) a hét szék közönségének 1372-ki levelében: „In nomine Domini. Amen. Nos igitur seniores omnium septem sedium sub nomine Comes Andreas de Müllbach, Comes Petrus de castro Sches, Comes Nicolaus de Kozdat, Comes Michael de Luschkirg, Comes Laurentius de Ruffo monte, Comes Henich de Schenk, Comes Stephanus de Varosio, Comes Janusch de Cibinio, Albertus de magno horreo, ac universi Saxones to ius provinciae.“ — 4) Egy másik ugyanazon évi kivonatban: „Per seniores omnium septem sedium saxonicarum, comitem Laurentium de Rufo monte, Comitem Henich de Schenk, Comitem Stephanum de Varosio, Comitem Janusch de Cibinio, Albertum de magno horreo etc. novo sigillo omnium septem sedium roborantur.“ — 5) Nem különben 1374-ki levelében: „Nos Comites Andreas de Müllbach, Janusch de Cibinio, Henninkus de Schenk, iudices regiae Majestatis, Michael Nunnenklepel, magister civium, Michael Schoder, civis Cybiensis, Comes Nicolaus de Rukbas, Comes Daniel de Luschkirch etc. Transummunt litteras adjudicatorias fundi cujusdam in territorio Maierpot existentis ab Universitate Saxonum editas.“ — 6) Azután a szász székek közönségének egy ünne-

pélyes 1492. évi oklevelében, melylyel ezen székek közönsége részükről azon kötést megerősítették, mely II. Ulászló és Frigyes császár s ennek fia, Maximilián közt, a magyar királyi trónöröklés ügyében II. Ulászló királynak magvaszakadása esetére létrejött: „Nos Georgius Hecht Magister civium, Laurentius Kakas regius, et Jacobus Sartor terrestris judices, Georgius Sartor, Benedictus Carnifex, Stephanus Margroff, Cristianus Cerdo, Martinus Glockengisser, Michael Moldner, Joannes Fritsch, Antonius Zenobii, Joannes Schiltmacher, Joannes Val, Rupertus Doleator, Joannes Melchior Jurati Consules et Joannes Pellifex villicus civitatis Cibiniensis; item Michael Polnar Magister Civium, et judex regius civitatis et sedis Segesváriensis, Nicolaus Schukesch de Kóhalom, Nicolaus Grindi de Olczna, magister Matheus de Zerdahely, Franciscus Zug de Zázsebes Michael Greb de eadem, Adam Greb de Margandal (a n.-sinki széekben) et Stefanus Kroner Zászváros illarum sedium saxonicalium judices regii, nec non Ambrosius Paur, de Segesvár, Blasius Greb de Senk, Benedictus Greb de Szent-Ágota, Nicolaus Pellifex de Zászváros, Laurentius Renzer de Alvincz, Ladislaus Pöcz, et Petrus Greb de eadem, Adam Greb Kóhalma etc. jurati Seniores dictarum 7 Sedium saxonicalium, partium transylvanarum recognoscimus et tenore praesentium ratum facimus.“ (Eder com. in Schesaeum p. 210. Fejér T. IX. v. 4. p. 219. 480. 481. 653.)

Ezen levelek közül az elsőből semmit sem lehet következtetni, mert nagy csüri (magnum horreum), heltaí és stolczenburgi székek sohasem léteztek; a 3-ik levél szintén nem bizonyít e tárgyban, mert abban 9 személy számíttatik elő, a 4-ik levélben pedig csak 6; az 5-ik levélben 7 személy említettik ugyan, de azok közül kettő volt magából Szebenből, Nunnenklepel pedig nem jeleltetik ki, hová való? különben is e négy levél csekély fontosságú dolgokról beszél; ellenben a II., Lajosnak tinnepélyes szabadalomlevele —

melylyel e király a szebenieknek kiváltságait általánosan megerősíti, különösen pedig azokat a landskroni várnak további építése körüli munkálattól és szolgálattól felmenti — bizonyítja, hogy Lajos korában hét szebeni szék volt, mert feltehető, hogy ily szabadalomlevélben minden az abban foglalt kiváltságok kedvezményében érdekelteknek nevei befoglalvák, mely körülményre a szászok magok is, mint előrelátó gondos emberek bizonyosan ügyeltek; e levélben ugyan a hét szék küldöttjei közül 8 számíttatik elő, de eléggé kitűnik, hogy egyik a küldöttek vezetője a szebeni dékán volt, mint szónok; ezenkívül megneveztetnek a hét székek küldöttjei, ezek közül hat olyan székek küldöttjei voltak, kikről bizonyos, hogy mindég székhelyek voltak, u. m. Joannes de Cibinio a szebeni, Andreas de Sebus a szászsebesi, Henningius de Schenk a nagy-sinki, Nicolaus de Rupez a kőhalomi (ezen széket latinul ma is *sedes rupensis* nevezik), Jacobus de Segesvár a segesvári, Henricus de Alcina az olczvai székek küldöttjei. Ezen utolsót ma ujgyházinak hívják, de általánosan tudva van, hogy hajdan magyarul Olczvának nevezték; (Fejér T. IX. v. 4. p. 244.) a hetedik Laurentius de Ruffo monte (Rothberg), magyarul Veresmart, nem lehetett saját székhelyének küldöttje, mert ily nevezett székhely nem csak nem létezett, hanem bizonyos, miszerint Veresmart, mint Szeben városhoz igen közel fekvő hely, a szebeni székhöz tartozik, tehát a Laurentius más székhelynek a Szerdahelyinek vagy Szászvárosinak küldöttje volt; mert az előszámlált hat székhelyen kívül ma a szerdahelyi és szászvárosi szék is létezik; miután pedig Mária királynénak 1383. évi levelében a szerdahelyi szék világosan mint szék em-

littetik: „Quandam possessionem nostram regalem Omlás vocatam, in terra nostra transylvana inter sedes nostras cibiniensem et Szerdahely vocatas, situatam“; és ha e körülmény mellett Erdély térképén — a mai szászvárosi szék vidéke körül — a szászsebesit megtekintjük, azonnal észre vesszük, hogy eredetileg olyan nem lehetett, hanem szászváros a szászsebesi székben székiségkép benfoglaltatott, azaz szászvárosi szék a hajdani hét szék közt nem létezett; hanem csak utóbb 1492 körül alakítatott, mivel a szász székek közönségének ezen évben kelt levelében, melyet 6) alatt idéztem, már a 8-dik vagy szászvárosi szék is, és ugyan abban 8 királybíró is említettik; ami szintén bizonyos jele az azon időben már nyolczra szaporított székeknek, noha az írásmód és alak még a régi tartott meg, és a szövegben Jurati et Seniores septem sedium saxonicalium mondatik, pedig valósággal akkor már 8 szék volt; és tapasztalható, hogy a szebeni szászok régi írásmódjukat mindaddig megtartották, míg natio saxonica vagy universitas saxonica czimet fel nem vették. Szintén ily hibásan van kiállítva II. Lajosnak 1523-ban kelt levele is, melyben nem csak a nyolcz szék helyett septem sedes mondatik, hanem ezenfelül a brassóiak a barczaföldiektől megkülönböztetnek.

Az Andrásféle privilegiumnak e szavai szerint: „Comes vero, quicumque fuerit Cibiniensis, nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit intra eos residens, et ipsum populi eligant, qui melius videtur expedire“; továbbá a jövevény-községeknek megadni szokásban volt rendszer vagy inkább kiváltságnál fogva is a szebeni szászoknak, hasonlóan mint a szepesieknek,

brassóiaknak és beszterczeieknek a királyi megyei ispánon kívül szabadon választott szék vagy tartományi bírójuk is volt, következőleg a szász közönségnek 1309-ben kelt levelében Gobolinus, Nicolaus comites sedis Cibiniensis ilyenek voltak és különböztek attól a hivatalnoktól, amilyen volt Albert és Péter főlovászmester, vagy László országbirája, avagy Tamás erdélyi vajda; azért a szék vagy provincia comesei közül Miklós a beszterczei perjel által csak Scabinus de cibinio neveztetik, ilyen sedis comes volt Robert Károlynak 1317. évi levelében említett Comites Blasuncz és Henning is, mi abból is kitetszik, mivel egyedül a szászok birtoka sohase mondatott Comitatus cibiniensis, hanem csak sedes vagy provincia cibiniensis. A sedis vagy provincialis comeseknek voltak helyetteseik is, több vagy kevesebb, amint idővel lassankint Károly koráig a székek eszméje kifejtett; ezen helyettesektől vették eredetüket azután a szék-bírók (Stuhlrichter). (Eder Com. in Schesaeum p. 236.)

Jegyzet: András privilegiumának e kifejezése: „*nullum praesumant statuere in praedictis comitatibus*“ téves, és a királyi kancellár vigyázatlanságából származott, mert ha a Szebenin kívül minden többi vármegyét eltörölt, akkor a többit már említeni nem lehet, mert megszűnt lenni — azután a privilegiumnak e szavait: „*quod universus populus = unus sit populus, et ab uno iudice censeatur, omnibus Comitatus praeter Cibiniensem cessantibus*“ nem betű szerint, hanem a privilegium czéljából t. i. a szászok az előbb rajtuk uralkodott több királyi ispánok hatósága alól kivétetnek, s csak egy alá rendeltetnek, kell értelmezni, azaz felettük hatóságot gyakorolni ne bátorkodják se a vajda, se a székely ispán, se akármelyik megyei ispán, hanem csak a király és szebenmegyei ispán, mert ezeknek betűszerinti értelmezése a privilegiumnak több helyeivel ellenkezésbe jönne, hol világosan több bíró értetik, p.:

„*coram quocunque iudice remanserint*“ azután *volumus etiam et firmiter praecipimus, quatenus illos „nullus iudicet nisi nos et Comes Cibiniensis*“ s akkor vagy azt kellene tagadni, hogy a szebenmegyei ispánt a király nevezte, vagy azt állítani, hogy a szebeni szászoknak szabadon választott bíráik nem voltak stb.

A szebenmegyei ispán biróhatóságának körét meghatározta III. András királynak törvénye, t. i. terhes bűnök elkövetése miatt, azután a királyi pénzváltásra és tizedre vonatkozó ügyekben a szebeni szászok a szebenmegyei ispán biróhatósága alá tartoztak, vagy ha a szász bíró idegen panaszára igazságot nem szolgáltatott; és a fellebbezés magához a királyhoz engedtetett meg nekik. Ezt azonban úgy kell érteni, hogy valamint más jövevény német községeknek, úgy a szebeni szászoknak is ezen birói illetőségre vonatkozó kiváltságaik már előbb léteztek, hanem a szebenmegyei ispánok hatáskörükön túl csapva jogaikkal visszaéltek, a miért a szászok panaszt emeltek III. András királynál, ki azután a kérelmező szászok jogainak nagyobb biztosítása tekintetéből törvényt alkotott. Volt a szebenmegyei ispánnak alispánja is, szintén úgy, mint a brassói, szepesi és besztercei megyei ispánoknak, kik a megyei ispánok távollétében bíráskodtak.

A szebeni szászoknak politikai szerkezetük Lajos királynak kormánya alatt igen megváltozott: Szeben vármegye és annak királyi ispánja megszűnt. Lajos korabeli levelekben Szeben vármegyének és ispánjának — (V. István, Kun-László és III. András leveleiben Comes Parochialis) — legcsekélyebb nyoma se található, comes-ek ugyan mind a királyi, mind a szász közönségi levelekben elegenden fordulnak elő, de épen azon

körülmény — hogy egy levélben sok comes és még sem azon alakban és modorban emlittetik — mutatja, hogy ezen korbeli comes-ek nem álltak abban a magas hivatalban, mint a comes comitatus cibiniensis; a Comitatus de Cibinio nevezet pedig épen sehol sem fordul elő, sőt egészen más kifejezések észlelhetők, p. Máriának 1383-ki levelében a helyett, hogy, mint ezelőtt, Szeben megye említették, „*possessionem nostram regalem Omlás vacatam in terra nostra transylvana inter sedes nostras Cibiniensem et Szerdahely vocatas situatam.*” (Fejér T. IX. v. 1. p. 68.) mondatik.

Szeben vármegyének és ispánjainak megszünte után a szebeni szászokat illetőleg a szebenmegyei ispánt a vajdák pótolták. Bizonyítványul szolgál erre nézve Imre vajdának 1371. évi levele: „*In congregatione nostra generali universitatis Saxonum septem sedium partis transylvanae feria prima proxima post festum B. Georgii Martyris in Cibinio de regio mandato celebrata*”; azután Erzsébetnek 1384, Bubek Imre vajdának 1393 és Stibor vajdának 1399. évről kelt levele. (Fejér T. X. v. 1. p. 145. v. 2. p. 157. et 719.) Ezen utóbbi a szebenieket a maga polgárjainak nevezi, mit nem tehetett volna, hacsak azok némikép nem alárendeltjei. Zsigmond király is Zalakna miatt a szászoknak parancsot adván, fenyegeti őket, hogy különben a vajda által fogja őket engedelmességre szoríttatni.

Szeben vármegyének és ispánjának megszünte után a szászok között szétszórt királyi várak, a fehérvári káptalan, kerczi apátság és szebeni prépostság, úgy a magánosok népei felett is a hatalmat a vajdák gyakorolták, mert azok némelyikének felső-fehérmegyéhez csatoltatása később történt; mikor pedig a váruradalmi szerkezet már kifejlett, mint közönségesen

ludva van, akkor a várnépei a várnagyok, egyéb lakosok pedig saját uraiknak hatósága alá helyeztetek, s a megyék inkább csak a fenytő hatóságot tarták meg.

A megszüntetett szebeni ispánnak a szászok feletti biróhatóságát pedig a királyi birók vették át; a szebeni szászok közé első ízben Lajos király küldött vagy nevezett királybirót, ki azután a megyei ispánok által kinevezni szokott alispánokat pótolta. Mivel a szászoknak alapprivilegiuma, és a folytonos gyakorlat szerint is a szászok felett — némely ügyekben a megyei ispán vagy annak helyettese az alispán a szászok által választott (provincialis vagy terrestris) biróval együtt gyakorolta a biróhatóságot, tehát a megszüntetett megyei ispán és alispánja helyébe a királynak mást kellett a szászok közé rendelni, kit a király *Judex regius*-nak nevezett, a honnét azután a királybirók eredetüket vették. A *judex regius*nak Lajos kora előtti levelekben nyoma nincsen, és csak egy 1359. évi levélben emlittetik először: „Eapropter in Dei nomine. Nos Provinciales septem sedium una cum Comite Conrado de Cibinio tunc existente iudice regali.“ A *judex regius* czimet Lajos több levelében nem említi, elhallgatja p. az 1361. éviben, máshol pedig a levél elején nem, hanem csak közepén, p. az 1379. éviben. (Fejér T. IX. v. 3. p. 244. v. 5. p. 314.) A szász közönségnek 1374. évi levelében három királybiró; az 1492. ünnepélyes levélben pedig annyi királybiró emlittetik, a hány szék létezett.

Hogy a királybirók a királyok által úgy nevezettek, kitetszik nem csak magából a névből királybiró, hanem Lajosnak előbb említett leveléből is, melyben azokat *judices nostri* nevezi; de különben se hihető,

hogy Lajos király a szászokat — kik atyja idejében, s az ő saját kormánya alatt is felzendültek és folytonosan zavarogtak — minden kinevezett királyi tiszt nélkül hagyta volna.

Ámbár Szebenmegye és ispánja alispánjával együtt eltöröltetett, a tartományi szász bíró megmaradott, aki t. i. a szász közönségnek 1309. évi levelében „Comes sedis Cibiniensis et ad eam pertinentium“; azután Károly királynak 1322. évi levelében „Comes provincialis Cibiniensium“ neveztetik. Az 1492. évi levél a tartományi bírót „Nos Georgius Hecht magister civium, Laurentius Kakas regius et Jacobus Sartor terrestres Judices“ említi, itt a szebeni széken kívül a többinek tartományi bírója nem említettik, hanem igen is mindegyiknek királybírája, ezek után pedig nyolcz személy jurati seniores neveztetnek; a többi levélben csak judices, seniores, jurati, consules fordul elő, és hol a judices, hol a seniores állnak előbb; a comes czim e levélben több személynek tulajdoníttatik, és mindég a személynek, nem pedig a helynek neve elébe tétetik, kivéven Zsigmondnak 1397. évi levelét, melyben „Comes, et jurati cives civitatis Cibiniensis“ (Fejér T. X. v. 2. p. 433.) olvasható. Ezekből következik, hogy miután a szepesi szászok bírója, kinek hatósága az egész szász tartományra kiterjedett, és majd Comes majd judex provincialis vagy terrestres vagy terraneus neveztetett, azután a brassóiaké is, ki bíróságát szintén mind a városon mind a brassói szász tartományon gyakorolta, majd Comes majd judex terrestres czimeztetett, tehát az 1492. évi levélben a szebeni királybíró után említett judex terrestres sem lehetett más, mint Károly királynak 1322. évi levelében a provincialis comes, kiről tudva van, hogy Szeben városában és az egész szebeni szász földön bíróhatóságot gyako-

rolt; és így nemis lehetett minden székek külön tartományi bírója, mert noha a szebeni szász föld székekre osztott, azért a szászok egy közönségben megmaradtak mint szászok, kiknek mindnyájára az egy tartományi birónak hatósága kiterjedett, és ugyanezért valamennyinek csak egy pöcsétje volt; és van jelenleg is (1848) azon különbséggel, hogy a szász közönségnek jelenlegi kiegészítő része a brassói, beszterczei vidék és medgyesi szék is.

Jegyzet: Igaz, hogy Lajos idejétől fogva 1492. évig kevés levélben emlittetik a judex vagy comes terrestris, de ennek ellenkezője sem, valamint az sem, hogy minden székek külön tartományi bírója lett volna.

Az erdélyi szászoknak (az egyesült brassói, beszterczei, medgyesi és szebenieknek) jelenleg — vagyis inkább a felforgató Bach rendszerig — közös főnökjüket szász nemzeti gróf, latinul Comes nationis Saxonicæ, németül Graf der Sächsischen Nation nevezik, ki királyi kinevezéssel nyeri hivatalát; van hasonlóan közös nemzeti gyűlésük, melyet a régi nyolcz, s a későbbi medgyesi székek, azután Barcza és Bersztercze vidékeknek küldöttjei képeznek, mindegyik küld kettőt, s ekkép a nemzeti gyűlés 22 tagból áll, melynek elnöke a szász gróf.

Továbbá Szebenben és Segesváron 1-ső tiszt a polgármester, 2-ik a székbíró; Nagysinken és Kőhalmon 1-ső tiszt a királybíró, 2-ik a polgármester, 3-ik a székbíró; a többi négy székből nincsen polgármester, hanem 1-ső a királybíró, 2-ik a székbíró. A főhelyeknek van tanácsa is, mely kevesebb vagy több tagból áll; van nagyobb, kisebb számú választott polgárság is (Gesandtschaft der Communität), a többi helyeken vannak bírák és vének (Altschafts-Männer).

A gyűlések kétfélék, szék- és helygyűlések; a székgyűlésnek tagjai az egyes helyeknek több-kevesebb küldöttjei, a szék főtisztjei és a főhelynek tanácsa, elnök az első főtiszt; a helybeli gyűlésnek tagjai főhelyeken a választott polgárság, máshol a nép vénei, elnök a szónok (Vormund). (Benigni p. 117.) A királybirák ma választatnak, hogy a szebeni és segesvári királybíró mikor szűnt meg, alább fog következni.

A mai székbírák (Stuhlrichter) hajdan nem léteztek, hanem voltak öregbek és esküdtek, kik az oklevelek nyomán a király és tartományi bíróval együtt bíraskodtak; némely régi levelekben consulok is említetnek, de ezekről bizonyos, hogy nem polgármesterek voltak, mert többek közt az 1492. évi ünnepélyes levélben a szebeni polgármester világosan magister civium első személykép neveztetik, és a jurati consules attól megkülönböztetnek; mert ezek nem voltak mások, mint tanácsosok, (majd ha az egyes királyi jövevényekről annak idejében, más dolgozatomban szólandok, ki fog tűnni, hogy a consules és jurati ugyan egy személyek voltak.)

Eder ott, hol a szászok és Tabiássi nemzetség közt a sinki királybiróság kérdésében folyt perről beszél, úgy látszik a királyi székbíró a közönséges székbírótól nem tudta megkülönböztetni, és nem idézi az okmányt, melyre állítását alapítja, hanem csak egyszerűen hivatkozik a szebeni levéltárra, és a pernek kiemenetét sem adja elő.

Jegyzet: Alább fog következni, hogy a királybiróság és nem a székbiróság volt némely nemzetségnek öröklési tulajdona.

A hét székbeli szászok polgármestereiket az egyezés vagyis 1542 előtt már szabadon választották,

azért többször megtörtént, hogy költségkimélés tekintetéből a királyok által kinevezett királybirót egyuttal megválaszták polgármesternek.

Mint az általam felhozattakból kitűnik, a *natio Saxonica* nevezetet az erdélyi szászok csak akkor vették fel, mikor már mindnyájan szorosabban egyesültek 1542. év után, előbb csak sedes Brassóviensis Bistriensis Medgyesiensis et Selk és a szebeni septem sedes nevezettek. Akit a szebeni szászok az egyesülés előtt tartományi grófnak (*Landgraf, Comes terrestris*) neveztek, az egyesülés után szász nemzet grófja lett, (*Graf der sächsischen Nation, Comes nationis saxonicae*). Mikor pedig a szászok a királyoktól kinyerték, hogy a királybirákat is választhatják, akkor a két főtiszt állomását egyesítették, és nem volt külön szász nemzet grófja és külön szász királybiró, hanem e két hivatalt egy személy viselte; még utóbb II. Leopold király (1791.) a szászokat ismét eredeti szerkezetükre visszavezette s a szászok első tisztjének kinevezését magának tulajdonítván, annak második czimét (*judex regius*) eltörölte.

Jegyzet: Oláh Miklós esztergomi érseknek 1536. évi iratából (apud Bel. Apparatus ad Hist. Hung. p. 28.), úgy a Tabiássi nemzetségnek a királybiróság miatt folytatott (már előbb említett) peréből kitetszik, hogy mielőtt a királybirók választása a szászoknak megengedettett, némely királybiróságok előkelőbb nemzetségeknek a királyok által infeudáltak.

Mint már említém, a szász írók a szász nemzet történelméről igen elfogultan irtak; II. András privilegiumát dicsvágyból majd az összes erdélyi szászokra, brassói-, beszterczei-, medgyesi- és szebeniekre kiterjesztették, majd megkülönböztették az elsőket egymástól

és az utóbbtól; az eredeti vármegyékről és ispánokról pedig igen csekély tudomást mutatnak. Ugy látszik, szándékosan elhallgatták, hogy a szászok a mai földjüknek birtokában hajdan nem voltak, s hogy a szebenieknek birtokaik még ma is másoké által szétzaggatvák, és azért állítják, hogy a provincia Cibiniensis a comitatus cibiniensis-el ugyan azonos, pedig példát véve a szepesi szászokról, kézzelfogható, hogy valamint ezeknél a provincia scepusiensis nevezet alatt az egész Szepesvármegyét érteni nem lehetett, úgy a szebenieknél sem; és ez okból vitatárgyát képezi náluk azon kérdés, hogy a comes cibiniensis-t a király nevezte-e, vagy a szászok választák? s így összeavarják II. András királynak Comes Cibiniensis-ét Robert Károlynak provincialis comes-ével, és a judex regius-sal stb.

III. Béla király a szebeni szászok részére a szebeni prépostságot alapította (Fejér T. II. p. 276.) és biboros pápai követnek jóváhagyásával a szebenieket ennek egyházi hatósága alá helyezte, a prépost pedig közvetlen a pápának hatalma alatt állott; mit utóbb Incze pápa is megerősített. A prépostot a király nevezte, és a pápának bemutatta, ki a kinevezést megerősítvén, biztosan által azt az egyházi jóváhagyásokkal felruházta. Azért II. András is a szebeni egyház részére Rogert vagy Robertot prépostnak kinevezvén, ezt a pápának bemutatta, s azután a pápa az erdélyi püspök által megvizsgáltatta, vajjon a kinevezés az egyházi törvények nyomán történt-e? utóbb pedig a kalocsai érsek szinte mint pápai kiküldött által beigtatást teljesített. (Fejér T. III. v. 1. p. 113. 114.)

Jegyzet: Timon azt állítja, hogy a szebeniek a királynak igen csekély adót fizettek, azért meggazdagodván, a szebeni prépostságot Caelestin pápának megerősítése mellett maguk alapították. Megfelelkezik ezen szász író, hogy a privilegiumban ezek foglaltatnak: „*unde prae nimia paupertatis inopia nullum Majestati regiae poterant servitium impertiri*“ s így hogyan történhetett, hogy II. Géza alatt települvén, már ennek fia III. Béla idejében az erdők irtogatása által annyira meggazdagodtak, hogy egy prépostságot birtak alapítani; s ha csakugyan a szebeniek maguk alapították volna a prépostságot, akkor a prépost kinevezését bizonyosan nem engedték volna a királynak.

II. András a szebeni prépostságot püspökségre akarta emelni, és a kalocsai érsek hatósága alá helyezni, de Incze pápa a királyt erről lebeszélte; (nehogy ekkép a szebeni földön sokak által gyakorolni szokott egyházi hatóság az új felállítandó püspök kezeiben összpontositassék.) Fejér T. III. v. 1. p. 134.) Azonban az esztergomi érsek a szebenieken egyházi hatóságát tovább is gyakorolta, kitetszik ez Fülöp érseknek 1264. évi leveléből, és a levélutánni jegyzetből; továbbá Lodomér érseknek 1282., és Zsigmond királynak 1395. évi leveléből; ismét az esztergomi érseknek 1397. évben tartott egyházi vizsgálatról szóló irataiból, és Bonifác pápa által 1400-ban kiadott megerősítő okmányból. (Fejér T. IV. v. 3. p. 240. 241. T. V. v. 3. p. 130. T. X. v. 2. p. 278. T. IX. v. 1. p. 193. T. X. v. 2. p. 517. és 789.)

Sőt I. Lajos királynak 1366. évről kelt levele szerint a szebenieken egyházi hatóságot a vicarius is gyakorolt.

Ezen sokak által gyakorolt egyházi hatóságnak hatásait következőkép kell érteni: A prépost a király által kineveztetvén, kezdetben bemutatott a pápának,

ki ezt megerősítette, és személye felett bíróhatóságot gyakorolt. Bonifác levele szerint mind a szebeni prépostság, mind a dékánság egymástól elkülönítve, az esztergomi érsek közvetlen főnöksége alá tartozóknak lenni mondattak „et quod Praelati et personae monasteriorum et praepositarum, decanatum ecclesiarum praedictarum nullum alium praeter dictum archiepiscopum in eo superiorem habere et recognoscere, et eidem tamquam immediato eorum superiori et nulli alteri obedientiam et reverentiam exhibere = consueverunt“ s ezért utóbb a kinevezett szebeni prépost a pápának be sem mutatta magát, hanem adománylevelével együtt az esztergomi érseknél jelentette magát, mint a szepesi prépost. Fülöp esztergomi érsek megengedte, hogy a szebeni szászok földjén a papi rendet más püspök is felavathatja, s olajt is szentelhet; ugyanezen érsek engedte meg a szebeni dékánnak, hogy ez kiváltsággépen első bíró minőségben ítélhet a szász papok felett, vagyis elnöke volt az egyházi törvényszéknek a szebeni káptalanban; a prépost pedig másod bírósággépen ítelt; említésre méltó, hogy a határpercek is az egyházi bíróság elébe tartoztak. (Fejér T. IX. v. 3. p. 75. 77.)

A szebeni prépost gyakorta alkanczellár is volt, ezt tanusítják Imre király korától III. András királyig kiadott számos oklevelek, és valószínűleg e körülménynek tulajdonítandó, hogy a szebeni prépostnak ez okból helyettesítése tekintetéből állíttatott fel ugyanott a dékánság. Egy ideig Vilmos pécsi püspök volt a szebeni földön az esztergomi érseknek vicarius.

Jegyzet: Timon szász író azt mondja, hogy a tatárdulás előtt a milkóviai püspök által helyettesítette magát az esztergomi érsek a szebeni földön. A milkóviai püspökségnek, mely Pray szerint (Diss. in Cum. vet. Hun. Av. et Hung. p. 138.) Havasalföldön volt, a tatárok vetettek véget.

A szebeni szászok a tizedet — valamint más királyi jövevényközségeknek legnagyobb része — saját lelkészüknek adták, nem pedig a püspököknek. Eder szokása szerint az erdélyi szászokat összezavarja, s általánosan állítja, hogy az erdélyi szászoknak a tizedek miatt sok bajuk volt a püspökökkel és vajdákkal, (de initiis Sax. p. 187.), ezen bajokat azonban csak a brassóiakról kell érteni, amint ez kellő helyen előadatott; a szebenieknek a reformatio előtt nagyon kevés bajuk volt e miatt, melyek közt megemlíthető a szebeni dékánnak, plébánosnak és városnak mint együttes felpereseknek a szebeni prépost elleni perük, mely a pápa delegatusa előtt folyt. Robert Károly király korában, és ugyanezen iratból kitetszik, hogy a többi szász provinciabeli lelkészek a tizednek békességes birtokában éltek. Ennek okáért meg kell különböztetni a reformatio előtti korszakot, az azt követőtől, mert ekkor nem csak a hét, illetőleg nyolcz székben, hanem a többi szász vidéken is (mert ekkor már a szász nemzet elnevezés hangzott) a tizedek legnagyobb része a fiscusra, egy része pedig a lelkészekre és némely magánosokra szállott. (Benigni II. Heft p. 175.) Az Andreanumnak az egyházi viszonyokra vonatkozó része a reformatio után nem alkalmazható.

II. András király szabadalomlevelében foglalt legkittünőbb kiváltság és ígéret volt az, hogy a szászok és birtokaik el nem adományozhatóknak kijelentettek azon függelékkal, hogy, ha a királyok közül valamegyik ezen világos szabadalom ellenére is az eladományozást megkísértené, a szászok ezen cselekvénynek ellentmondhassanak, a kiváltságlevélnek idevonatkozó része latinul így szól: „Volumus etiam et regia auctoritate

praecipimus, ut nullus de jobbagionibus nostris villam vel praedium aliquod a regia Majestate audeat postulare. Si vero aliquis postulaverit, indulta eis potestate a nobis, contradicant.“ Ezen kiváltság volt az, melylyel csak igen kevés királyi jövevényközség dicsekedhetett, úgy a szepesi szászok sem.

Ezen ellenmondási jogukkal a szászok először I. Mátyás kormánya alatt éltek, mikor ez Szászsebest Pongrátz vajdának adományozni akará, mely alkalommal a szászok oly erélyesen ellenmondának, hogy a király szándékától elállott. Utóbb a szebeniek — miután a beszterczeiek időközben eladományoztattak — megrettenvén, árván született László által e kiváltságukat megerősítették; 1514-ben pedig országgyűlési törvény által biztosítottak, midőn a koronajóságok közé soroztattak.

Ebből kitetszik, hogy a szászok nem oly tulajdoni jogot kaptak a nekik ajándékozott földre nézve, mint ezt a természet és római jog értelmezi, sem olyant, mint a nemeseknek adni szokásban volt, s a magyarhoni adományozási törvények alatt értetett, mert akkor se meghatározott adóbeli tartozásokat és járandóságokat fizetni nem köteleztettek volna, se azon ígéretnek szüksége fen nem forgott volna, hogy a szászok földjeikkel együtt el ne adományoztassanak. Jól tudván ezt a szászok, kérték az el nem adományozhatási kiváltságot, melyet igen kevés jövevénynyel együtt megnyerniök szerencsések valának; hogy azonban ez a magyar államra nézve üdvös volt-e? a jelenkori átalakulás, illetőleg egyesítés kérdésének jó vagy rossz kimenete fogja eldönteni.

Noha a szászok eladományozhatók nem voltak, azért kezdetben még sem voltak irigylendő helyzetben,

mert a királyi tisztek a reájuk vetett tartozásokon felül is zsarolták őket, de mégis kedvezőbb sorsban részesültek, mint a magános urak alattvalói, mert ezek a szó szoros értelmében uraik önkényétől fügtek, miután azokat a király sem vala képes azon korban fékezni.

A szász kereskedőket már II. András privilegiumában vámmenteseknek nyilvánítá, t. i. a királyi vámok tekintetében: „Adjicimus etiam supradictis libertatibus praedictorum, quod mercatores eorum, ubicunque voluerint, in regno nostro libere et sine tributo vadant et revertantur efficaciter jus suum regiae Majestatis intuitu prosequentes. Omnia etiam fora inter ipsos sine tributis praecipimus observari.“ Utóbb Zsigmond király 2-dik végzeményének 17. törvényczikke által e szabadalmat megerősítette. Azon körülmény, hogy későbbi levelek nyomán a kereskedőknek vámot kellett fizetniök, akkép értelmezendő, hogy a kereskedők csak a királyi vámok bérfizetésétől mentvék fel, nem pedig a magánosokétól is; továbbá több magánosoknak tisztjei és vámosai is számtalanszor megintettek, hogy felesleges vámbért ne vegyenek. (Fejér T. IX. v. 2. p. 66, v. 4. p. 50, T. X. v. 2. p. 157.) A szászok ügyes kereskedők voltak, de különbféle fortélylyal is élni szoktak, hogy mind más honfiakat, mind a külföldieket attól elzárhassák, vagy korlátozhassák, s maguk részére az egyed-áruságot megszerezni minden módon iparkodtak. (Fejér T. IX. v. 5. p. 264. T. X. v. 1. p. 145.)

Vásárjaik szabadok voltak, azaz a király, vagy más azokon helypénzt nem szedettet.

A szebeniek a sóaknákból évenként három izben kaptak saját használatukra apró sót. Fessler szerint

a 80 fontnál csekélyebb nehezékű kőso darab félre dobott, és azt a szászok elvihették. Eder állítja, hogy a brassóiaknak levéltárában jelenleg is feltalálható ugyan azokra vonatkozó kiváltságlevél, mely szerint I. Mátyás 1487-ben megerősítette azon szabadalmukat, hogy sőt az udvarhelyi székelyszék kebeléből szabadon hordhassanak; és ugyanaz alkalommal, mikor sóért a hegyekbe és aknába jártak, a vámbérfizetéstől mentek voltak. II. Andrásnak szabadalomlevelében e sorok is olvashatók: „Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnates nostros evidenter cognoscatur.“

A pöcsét, melyet II. András király a szebeni szászoknak adott, ilyen volt:

Ezen pöcséten Fesslernek a háromszöget különös szemekkel kellett néznie, hogy reá foghassa, hogy az korona, s a két oldalról mellette álló és térdelő hosszú öltönyös alakok geniusok. Eder szintén ko-

ronának nézi a háromszöget, de a körüllevőket nem tartja geniusoknak, hanem az egyik hosszú zubbont egyházinak, a másikat tisztább polgárinak, a harmadikat és negyediket közönséges földmivelőknek mondja.

Ezen történetíróknak a háromszögöri véleményük téves, mert kétséget sem szenved, hogy a háromszög a sz. Háromságnak jelvénye. Miután II. András a sz. Háromságnak oly buzgó imádója volt, hogy igen kevés kivétellel minden levele a sz. Háromságnak megemlítésével és nevében kezdődik; sőt maguk a szászok is több levelüket így kezdék meg: „In nomine s. Trinitatis et individuae unitatis“; támogatja még ezen állítást II. Andrásnak és korának mély vallásossága, s azon körülmény, hogy a legrégibb pöcsétek közül igen sok szent képeket ábrázol.

Fessler s más szász írók a pöcsétnek e köriratából „Sigillum cibiniensis provinciae ad retinendam Coronam“ azt akarják következtetni és elhittetni a világgal, hogy a szászok mindannyan hősök lévén, II. András kitűnő vitézségükért ezeket szemelte ki az országnak megvédésére és kormányának támogatására, melynek jelétül a kérdéses pöcséttel őket megajándékozta; nem régen pedig a lipcsei képes-ujrás írá, hogy az erdélyi szászokat még II. András alakította politikailag egy néppé, minthogy a királynak magának érdekében állott előre gondoskodni, szükség esetében az elégedetlen és zavargó magyarok miképi megfékezéséről, s erre nézve egy — minden időben a csatára készen álló — német fegyveres népet kéznél tartani. Nehéz eltalálni, hogy ezen emberek gonosz szándékkal a becstelen szászokból csufot akartak-e üzni, vagy annyira tudatlanok és elfogultak voltak, hogy ezen mesés koholmányt maguk is elhitték. Mikép számithatott volna

András olyan emberekre, kikről a szabadalomlevélben maga mondja, hogy annyira elszegényedettek voltak, hogy a királyi Felségnek semmi szolgálatot sem tehettek „Accedentes = ad pedes Majestatis nostrae humiliter nobis conquerentes = quod penitus a sua libertate = excidissent, nisi super eos Majestas regia oculos solitae pietatis nostrae aperisset, unde prae nimia paupertatis inopia nullum Majestati servitium possunt impertiri.“ Azután András király mikép tudta volna féken tartani a magyarokat oly emberekkel, kiket néhány megyei ispán, vagy pedig vártiszt képes volt inségre juttatni, és kiket a magyarok közül? A nemesek azon korban sokkal számosabbak és fegyverforgatásban gyakorlottabbak voltak mint a szászok; a nemesek személyenkint katonáskodó bajnokok valának, a szászok ellenben földmivelők. Igaz, hogy a szászok idővel szorgalmuk által, a későbbi királyok I. Lajos és Zsigmond kormányja alatt vagyonos és pénzes kereskedők lőnek, a minek elég nyomára akadunk hazai történelmünkre vonatkozó iratokban és némi törvényeinkben is, de arra nézve egy hiteles adat sem létezik, hogy a szebeni szászok II. Géza korától kezdve 1224-ig katonáskodtak, vagy a határszélek megőrzése végett telepítettek volna; szabadalomlevelökben egy szóval sem említettik vitézségük; ellenben, a szepesiekében igen; sőt tudjuk, hogy a szebeni szászok — zsákmányolás végett Barczaföldön át Erdélybe vonuló — kóbor kunokat sem tudták fékezni, azért a király kénytelen volt azon földet a német-lovagbarátoknak ajándékozni.

Tehát a pöcsét rajzát és köriratát következőleg kell értelmezni: II. András, a sz. Háromságnak buzgó imádója, a rimánkodó szászoknak azt mondotta, segittek rajtatok, teljesitem kérésteket, de imádjátok a sz.

Háromságot, és térdeljetek előtte, hogy Magyarhon koronáját tartsa fen.

Eder — szokása szerint a szászok viszonyait összezavarva — elbeszéli, hogy a szászok a pöcsétnek fényes és diszes köriratára magukat érdemesekké tették; mert valamint a nemes székely nemzet, úgy a szászok is a magyar királyok hadmenetében mindig jelen voltak; folytatja továbbá Eder, I. Lajos király 1270. évi levelében eképen beszél: „Confinia et finitimae partes regni (saxonibus cibiniensibus) velut sublimibus columnis fulciuntur“; ez való igaz, de a következők előadása után eme szavak sokat vesztenek jelentőségükből, t. i. a szebeni szászok 1270 előtt a Landskroni várt Lajos parancsára sok költséggel és fáradsággal felépítvén, a királyhoz folyamodtak, hogy azon vár munkájára többé ne szorittassanak, attól tartván, hogy ha annak folytonos építésénél foglalkozandnak, utóbb a közönséges várnép közé soroztatni fognak; midőn ez ügyben a királyhoz járultak, Vilmos pécsi püspök volt a szónok, ki egyszersmind a hét székben vicarius és királyi kancellár is volt, ki a királytól ez alkalommal nyert levelet bizonyosan maga fogalmazta. (Fejér T. IX. v. 4. p. 218.) Ezen levél tartalmából ismerve még a régi írásmód hibáit is, senkise következtetheti, hogy a pöcsétnek jelképe és körirata azt jelezi, mit Eder mond.

Folytatja tovább Eder, a szászok vitézségét megdicsérte árván született László is 1453. levelében, azután Bonfin is a kenyérmezői csata leírása közben. (Eder de initiis Sax. p. 121. 122.) Eder megnevezi a szászok közül Hecht Györgyöt, ki a kenyérmezői csatában kivivott vitézségeért az aransarkantyus vitézek sorába felavattatott.

De Eder által a szászok vitézségének kittüntetésére felhozott mindannyi adatok sem elegendők arra, hogy elhinni lehetne a pöcsétnek általa értelmezett történelmi alapját; ha pedig Eder által előladott érvek mellett a szászok részéről elkövetett rendetlenségeket, nem akarom mondani vétkeket, felhozzuk, akkor világos leend, hogy a szászok semmikép sem lehettek érdemesek arra, hogy őket a király a szó szoros értelmében a leghivebbeknek és kormánya támogatóinak nevezze.

Nem akarok én a derék szász nemzetnek hajdani érdemei- és vitézségéből semmit is levonni; nem akarom kétségbe vonni azt sem, hogy azok magyar honnak hasznos polgárai voltak és jelenben is azok: de a történelemnek semmit sem szabad elhallgatni, vagy eltorzítani, azért azok által elkövetett vétkeket is elől-
adom; t. i. az erdélyi szászok László királynak gyáva kormánya alatt 1277-ben oly rendkívüli pusztítást, rablást és gyilkolást vittek véghez Károlyfehérvár vidékén, hogy ahhoz hasonlót történelmünkben alig lehet olvasni, mert Gaan vezérlete alatt Fehérvár várost és egyházat megrohanván a dékánt, kanonokokat és 3000 fegyvertelen embert felkonczoltak, a templomot, az oda menekült néppel, felpörkölték, kincseit elrabolták és a vidéken is több egyeseket meggyilkolva kiraboltak. Több királyi levélben és hiteles iratban kárhozzátólag említettnek azoknak tettei, s azért sokan egyházi átok alá vették. (Fejér T. VII. v. 2. p. 173. v. 4. p. 221.) Említettik a szászoknak e rendkívüli cselekvénye László királynak is két és III. Andrásnak egy levelében. (Fejér T. VII. v. 2. p. 66. T. V. v. 3. p. 118. 259. T. VII. v. 2. p. 200.)

A levelek világosan nem mondják, hogy a rabló gyilkosok miféle szászok voltak, hanem azon körül-

ményből, hogy az erdélyi szászok akkor még egymástól elkülönítve voltak, és hogy azok közül Károly-
 fehérvárhoz a szebeniek közel, a brassói, beszterezei
 és medgyesiek pedig igen távol laktak, bizton lehet
 következtetni, hogy a szebeni szászok voltak, kik a
 káptalant később is több ízben háborgatták; hogy a
 levelekben névleg a szebeniek nem említettnek, fő oka,
 mivel ezek a többiekhez képest hasonlíthatlanul na-
 gyobb számmal voltak, s azért a Saxones Transylvaniae
 név alatt közönségesen csak ők értettek.

Az elkövetett vérengzésnek okáról leveleink nem
 szólnak, Teutsch azonban azt adja okul, hogy a
 nevezett vezérnek Gánnak apját a fehérvári püspök
 megölette: de sem ez, sem bármi más körülmény a
 szászoknak mentségtől nem szolgálhat.

Azután a szászok Károly és I. Lajos királyok
 korában is felzendültek, kiket Tamás vajda csak a ki-
 rály által küldött Kunoknak segélyével tudott legyőzni;
 ekkor a zendülők vezére Henning volt, ki a csatában
 elesett, mint hűtelennek javait a király Tamás vajdá-
 nak adományozta, ez pedig azokat nyomban a bűnös
 rokonainak 200 ezüst gyráért eladta. (Fejér T. VIII.
 v. 2. p. 648.) A zendülésnek 1323-ban kellett tör-
 ténni, mert még 1322-ben Károly nagy bizalommal
 viseltetvén a szebeni szászok iránt, a kerci apátság
 alattvalóinak pártolását reájuk bizta, kik V. István
 privilegiuma szerint a szászok adóját fizetni segítették,
 Tamás vajda pedig 1324. télutó hóban kelt levelében
 magát Comes de Cibinio nevezi, már pedig leghihe-
 több, hogy Károly a vajdát a zendülés után rendelte
 egyuttal szebeni ispánnak, azért, hogy azokat mint
 nagy hatalmu kir. tiszt közvetlenül féken tartsa. Eder
 is így vélekedik azon különbséggel, hogy ő a vajdát

nem ispánnak, hanem szász tartományi birónak mondja, és különösnek találja, hogy ily magas állásu kir tiszt lett szász bíró, holott azok előbb szászok szoktak lenni; ebben azonban semmi különösség sincs; mert Tamás vajda előtti időben szebeni ispán volt Sándor Bán, Amade, Albert és Péter főlovászmesterek, azután László országbirája is; utóbb pedig I. Lajos a szebenmegyei ispánságot eltörölván, azok helyébe királybirókat nevezett, s a felügyelést a vajdákra bízta, így történetett ez 1324-ben is.

A zendülők vezére azon Henning volt, ki hét évvel előbb Károlytól az Andreanum megerősítését kinyerte, segesvári székhelyben fekvő péterfalvai lakos, s így a zendülők maguk is szinte szebeniek valának.

Fessler elhallgatja a szászoknak mind László mind Károly királyok elleni merényleteiket; Lajos király alattiról pedig így beszél:

„I. Lajos trónra jutván, azonnal tapasztalnia kelle, hogy atyja ugyan békes országot, de türes pénztárt hagyott maga után: mivel pedig az uralkodók többnyire kormányuk kezdetén nem a legbecstületesebb és okosabb embereket szokták meghallgatni, azért Lajos is ilyenek tanácsa után zsarolással kezdette uralkodását; koronázása alkalmával fogadást tőn, hogy addig nyugodni nem fog, míg mind azt, mi a magyar koronától az idők viszontagságai közben elszakított, akár országok, akár jövödelmek legyenek azok, vissza nem szerzeni; ezen ünnepélyes fogadás ösztönül szolgált hízegő és kegyvadászó udvari tisztjeinek a működésre, hogy minden elmaradott adót, vagy más koronai jövödelmet kikutassanak; hihetőleg Tamás vajda volt e dologban a főmester, ki több magyar urral kaján szemmel nézte Erdélyben a német közön-

ségnek jólétét, és naponkinti gyarapodását, azért csak az alkalmat és ürügyöt várta, hogy azokat elnyomhassa, s birtokukat a Magyarokkal megoszthassa; mit a szászok nem tűrhethvén, erőhatalommal is védelmezék magukat, kiket a király mint készületleneket megrohanni, és kardcsapás nélkül legyőzni szándékozván, azt szinlelé, mintha fogadásból védszentjének Lászlónak sirboltját Nagyváradon meglátogatni akarná, oda ment, honnét az ájtatosság végeztével nagy gyorsasággal a meszesi szoroson Erdélybe nyomult, de ellenállásra és zendülőkre sehol nem találván, eljutott egész Szebenig. Itt pedig a gróf s a közönség főemberei a király elébe menvén, neki hódoltak, és hűségökről biztosíták, előadván egyuttal, hogy csak a vajdák nyomásait és igazságtalan kívánatait utasíták vissza, bevallván mégis, hogy némelyek közülök csak kénytelen-ségből szegültek a vajda ellen. A király a szászok panaszát kegyesen meghallgatván, akkép segített rajtuk, hogy Tamás vajdát hivatalától elmozdítá és helyébe a Kont nemzetségből Pecheid Miklóst nevezé ki.“ (Fessler III. Band p. 174)

Fessler elbeszélésének támogatása végett hivatkozik Pető Gergely krónikájára és Bonfinra; Pető Gergely pedig csak ezeket mondja: „1342 évben Lajos alig lévén megkoronázva megzabolázza az erdélyi szászokat, kik ellene támadtak vala.“ Bonfin pedig így: „Quare antequam coronationis stb.“ (Dec. 2. lib. 10. p. 233.); miből kitétnik, hogy Fessler előadása nagy részben koholmány.

Igaz, hogy Tamás, Lajos király korában már nem volt vajda, hanem tárnokmester, mely nem volt kisebb, hanem nyugalmasabb hivatal a vajdaságnál, de nem azért, mint Fessler állítja, mivel a szászokat

zsarolta, hanem öregsége miatt, minthogy a fáradságosabb és katonai szolgálattal kapcsolatban volt vajdaságot már nem volt képes viselni. Tehát valódi oka a zendülésnek nem lehetett más, mint, hogy Károly a szászok földbérét fölemelte; de ennek kormánya alatt a zendülő szászokat Tamás vajda elnyomta, és 1342-ki július 16-ig féken tartotta; ekkor pedig, mint Bonfin mondja, a szászok a király haláláról értesülvén, bizakodva az új királynak Lajosnak engedékenységekben, a dolgok új fordulatában, és azon körülményben, hogy a vajda seregének nagy részével — mint ekkor szokásban volt — a király temetésén Magyarhonban időzött, a birtokaik közt fekvő királyi városokat és tiszteket megtámadták s elűzték; ekkor a király és vajda tudósítatván a zendülésről, Erdélybe siettek, s a hadvezérséget maga a király vitte.

Hogy Károly a szebeniek adóját fölemelte, kitetszik 1322-ben kelt leveléből: „Nam quia cum provincialibus (Cibiniensibus) dicti homines possessionum monasterii ad illas ingentes molestias, quas ipsa communitas provinciarum praedictorum nostrae regiae Majestati annuatim solvere tenetur, tali gratia et condonatione contribuant.“ etc. (Fejér T. VIII. v. 2. p. 333.). E szerint a szebeniek tartozását Károly maga is nagynak mondja; az eredeti tartozás 500 gyra pedig nem lehetett oly nagy, következőleg valamint a szepesiek, úgy a szebeniek adója is felemeltetett, s így nem hiában mondja a képes krónika és Bonfin, hogy a szászok adóbeli tartozásukat megfizetni vonakodtak.

Ehhez járul még az is, hogy, ha a szászoknak csak a vajda és királyi tisztek zsarolásai miatt lett volna bajuk, (mit ezek többször megtettek) akkor a királyhoz fordulhattak volna panaszukkal.

Jegyzet: Fessler nagy tudatlanságot árul el, midőn azt állítja, hogy az országos adó fel nem emelhető, ennek taglálása azonban nem ide tartozik.

Lajos király alatt történt szász lázadással összeköttetésben látszik lenni a szebeni megyei ispánságnak megszüntetése, a királybirák kinevezése, és azoknak a vajda felügyelete alá történt helyezése, ugy a czéheknek a szászok közti eltörlése is, melyeknek ismét felállítását utóbb a király mégis megengedte; (Fejér T. IX. v. 5. p. 131.) a szebeni szászok, a megyei ispánságnak eltörlése és a királybirák kinevezése által megváltozott belső közigazgatási szervezetükkel elégedetlenek lévén, Lajos uralkodásának utolsó éveiben ismét zavarogni kezdettek. Lajos a szebeni szászoknak az előbbi pöcsétjük helyett másikat adott; 1372-ben kelt okiratnál régibb nem létezik oklevélgyűjteményünkben, mely ezen pöcsét alatt kelt; Eder maga sem ismer korábbi (de initiis Saxonum p. 146. et 166.) az ezen látható három paizs közül az egyik felsőben van a négy magyar csik, és a hat anjou-i liliom, a másokban a lengyel sas, az alsóban a szászok háromszöge megfordítva. Lajos 150 év után nem tudván, hogy mit jelent a háromszög, azt megfordította, hogy fölébe koronát illeszthessen, s mindegyik szeglet végére az előbbi gombok helyébe levélalaku czifraságot tett, melyet Fessler vizi viráglevélnek keresztel (Seebumenblatt); egy német lap pedig azt állítja, hogy e pöcséten azért nem látható Erdélynek czimere, mert Lajos korában a szebeni szászok tartománya Magyarhonnak önálló tartományakép tekintetett; ezen monda czáfolatot sem érdemel.

Miután a brassóiak, beszterczeiek és medgyesiek

a szebeniekkal csatlakoztak, és szász nemzet nevezetettettek fel, Lajostól nyert pöcséttel már nem élnek, megszűnt a két első pöcséten olvasható körirat is „*Sigillum cibiniensis provinciae*”; a harmadik pöcsét udvarán hét vár-alak látható ezen körirattal: „*Sigillum nationis Saxonicae*.”

A szebeni szászoknak tartozása a többi jövevény községbeliekéhez hasonló volt, fizettek évenként készpénzben 500 gyrát, mint II. András mondja: „*ad lucrum Camerae nostrae*” (tehát ez az értelme is volt a *lucrum Camerae*-nak), azután az országon belül, ha az ellenség azt megtámadta, 500 fegyverest állítani, az országon kívül pedig csak 100 fegyverest küldeni köteleztettek, t. i. ha a király személyesen vezette a sereget; különben csak 50-t küldöttek külföldre.

Jegyzet: Kálmán király törvénye szerint azon jövevények, kik valamely kir. vár földén telepedtek meg, azon vármunkát, melylyel a vár közönséges népe tartozott, készpénzzel megválthatták, és ez volt a földbér; azon kívül tartoztak katonáskodni is, vagy egy helyett nyolcz pénzt fizettek a legrégiebb időben; és ez volt alapja a jövevényekre rótt későbbi tartozásoknak is, midőn magukat a kir. tisztek önkénye ellen kiváltságokkal biztosíták.

A közönséges félszolga nép által az ó korban viselni szokott azon terhek is, melyek szerint az utazó királyi udvart és tiszteit szállással és élelemmel ellátni köteleztettek — a jövevények szabadalmaiban meghatározottak, s így II. András meghatározta, hogy a királynak utazása közben három szállással, a vajdának pedig két szállással tartoznak; de ezt meg is lehetett pénzzel váltani.

V. István levele szerint a kerczi apátságnak alattvalói segítették a szebeni szászok tartozását fizetni, t. i. mikor a király a kerczi apátságot — melyet a tatárok egészen elpusztítottak — újból felállította, azt rendelte, hogy az apátság emberei segítsék fizetni, a mit a szebeniek fizetni szoktak. (Fejér T. V. v. 1. p. 206.) Károly királynak levele szerint pedig az apátság alattvalói viszont a szebeniek közös haszonvételeikben részt vettek. (Fejér T. VIII. v. 2. p. 333.)

Az erdélyi szászok a fejedelmek kormánya által szabadalmaik ellenére várak és más fejedelmi építményeknél munkára és levélhordásra szorítottak, mint a magánosok jobbágysai; (Benkő Transyl. T. I. p. 455—458.) és az utazókat szállással s élelemmel ellátni tartoztak; I. Lipót király azután 1691-ben az utazók élelmezésétől és a levélhordás terhétől azokat felmentette. Toppeltin az őskori postaszolgálatról beszéli, hogy a levélhordónak nyakában egy szíjon ezüst lemez függött, melyen a fejedelmi czimer volt látható, s ha a levélhordónak lova kifáradt, akárhol másnak lovára ülhetett, épen úgy, mint sz. László király rendelé. (L. III. cap. 28.)

A szabadalom értelmében mindazon erdőknek és vizeknek használata — melyek az általuk megszállott földön léteztek és II. András király idejében birtokukba jutottak — kizárólag a szászoknak; határaikon kívül fekvő nagy erdőknek és vizeknek haszonvétele pedig csak a kóbor Oláhokkal és Bessenyőkkel közösen engedtetett meg nekik, mert ezen erdők és vizek még azon korban senkinek kizárólagos birtokában nem voltak, s ezeknek használatától senkinek fizetni nem tartoztak.

Az erdélyi fejedelmek uralkodása alatt a kir. tigynek a szászok erdeiben makkoltatás és vizeikben halászatnak gyakorlatában volt, de ezen visszaélés utóbb megszüntetett. (Benkő T. I. p. 450.)

A szebeni szászok semmivel sem kaptak külön szabadalmakat, mint más német ajku jövevények, kik a királyi földeken (koronai birtokon) letelepedtek, hanem utóbb azokkal együtt a királyi félszolgáknak nagy serege közül kiemelkedve különös néposztályt képeztek, melyből időjárával a királyi városi polgárság alakult, s a régi szerkezethez és intézményekhez képest a szebeni szászok is olyanoknak tekintendők, kik a királyt nem csak mint országfejedelmét, hanem mint földesurukat is tisztelni tartoztak, de valamint nem akép, mint hajdan a félszolgák, úgy később 1848-ig, sem mint a közönséges jobbágyok; mert ilyenek köztük nem voltak mint az erdélyi megyékben, de általános nemesség sem volt, mint a székelyföldön, hanem mindnyájuk egymás közt hasonló jog-egyenlőséggel bírtak.

A szebeni szászok a többi Erdélyben lakó brassói, beszterczei és medgyesi szászokkal — nem valamely fejedelmi rendelet, vagy országgyűlési törvény, avagy a szászok maguk közt kötött szerződésnél fogva pillanat alatt, hanem — csak folytonos közlekedés és kölcsönös érintkezés folytán lassankint egymáshoz szokva egyesültek egy testületbe, mely azután Erdélyben a harmadik vagyis szász nemzetet képezte; mert ama körülmény még nem egyesítette azokat, hogy mind a brassóiak, mind a beszterczeiek Lajos és Zsigmond királyok által nyert szabadság nyomán pereiket a szebeni bírósághoz felleb-

bezhették, amit a beszerceieknek Hunyady János is megengedett, mikor birtokába jutottak, valamint azt is, hogy a hét szék gyűlésében részt vehessenek; mivel Károly király a kőszegieknak szintén megengedte, hogy pereiket a soproni, Lajos pedig a modoriaknak, hogy a nagy-szombati és posoni bírósághoz; Zsigmond a kis-szebenvárosiaknak, hogy a kassai bírósághoz fellebbezhessék, s mind e mellett a nevezett városok egymástól külön állók maradtak.

Továbbá, I. Mátyásnak azon rendelete sem egyeztetette a mai állásuk- és viszonyukhoz hasonlólag a szászokat, hogy az országosan meghatározott hadi segély helyett az összes erdélyi szászok által együttesen tíz ezer forintot évenként fizetni rendelt; miután a censust akkor is mindenik külön fizette.

Szintén nem bizonyítják I. Mátyásnak és Báthory vajdának azon levelei sem a szászoknak teljes egyetülését, melyek a szász székek és vidékek által 1484. és 1487. tartott közgyűlésekről emlékeznek; és több ilyenek sem, a melyekből csak azt lehet következtetni, hogy a különféle szászok sokkal előbb, mint a mai szoros kapcsolatba léptek, egymáshoz közeledtek és érintkeztek; miután az ókori védrendszer hiánya és a középkori bonyodalmak szükségessé tették, hogy egyes községek, magános urak, világiak és egyháziak majd kül- majd belellenségek ellen egymással szövetkezzenek.

Nem voltak az erdélyi szászok egyestülve még 1492-ben sem; bizonyítja ezt ugyanazon évben kelt, általam már többször említett ünnepélyes levél, melylyel a szebeni szászok II. Ulászló király és Fridrik császár közt a magyar korona öröklése eránt létrejött kötést megerősíték; nem említettnek e levélben a

brassói, besztérczei vagy medgyesi szászok, hanem csak a hét szebenszékiek s azoknak tisztviselői; ha pedig ekkor már valamenyi szász egyesült volt, és okleveles értelemben natio lett volna, a levél bizonyosan ahhoz idomítva készül.

Az összes erdélyi szászok egy nemzeti testületbe szorosabban 1542-ben egyesültek, midőn Zápolya János halála után, I. Ferdinánd király, Soliman Sultán s Izabella között a magyar birodalom feldaraboltatott s Erdély a védelemre nézve a leggyöngébbnek birtokába jutott, a mikor az erdélyiek önvédelem dolgában majd egészen magukra hagyatva, a három erdélyi nemzet martius 27-én Tordán gyűlést tartott, hol egymásnak békét, kölcsönös védelmet, s a közös ügyeknek jövőben közakarattal történendő elintézését ígéretekkal biztosították; utóbb pedig ezen kölcsönös ígéreteiket az 1545-ki ápril hóban szinte Tordán tartott gyűlésen megerősítették, s a terheknek a három nemzet által három egyarányos részben viselése elhatároztatott. Ugyan e két tordai gyűlésen vette kezdetét Erdélynek országos fogalma is, mely azután különféle politikai érdekekből reá erőszakoltatott.

Az erdélyi szászok a mondott időtájban egyesülvén, köztük lassankint belső ügyeiket rendező határozatok fejlődtek ki, és helybeli magán szokásos törvények, a melyek megyei statutumok minőségében Báthory István fejedelem és lengyel király által megerősítettek; a Leopoldi oklevél 3. pontjában pedig jus municipale Saxonum nevezet alatt meghagytak és 1849. évig érvényben maradtak.

Az universitas feladata volt a szász nemzeti vagyont kezelni, a másod bíráskodást gyakorolni s a szász gróf választását közvetíteni akkép, hogy az

egyes székek által kijelelt hat hat egyénnek névjegyzékét azoktól beszedvén, a szebeni gyűlésen előterjesztette, hogy az közülök hármat válasszon, ezen három közül azután a Király egyet megerősített. Azért a szásznemzeti egyetem nagyon is illetéktelenül cselekedett, midőn 1866-ki martius 3-án Erdély- és Magyarország egyesítése érdekében legfelsőbb helyre feliratot intézett, a mely azonban — különben sem történhetvén — visszautasított.

Erdélynek a Magyarhazávali ismét egyesülése számtalan sürgetések után I. Lipót alatt kimondatott, amint ennek 1688-ban kelt, Karaffa által az erdélyi rendekhez küldött — okleveléből kitetszik, s ennek folytán az 1790-ki erdélyi országgyűlés az ugyanazon évi magyar országgyűléshez küldött átiratában az egyesülést elismerte; az egyesülést (Unio) 1848-ban a szász képviselők is minden ellenmondás nélkül elfogadják, s utóbb, még 1848-ban a m. ministeriumtól csak azt kérték, hogy 1-ör: Másodbirósági joguk, 2-or: Statutarius joguk és 3-or: A szászföld részére adományozott birtokoknak önkezelése előbbi mód szerint meghagyassék; sőt az uniót az 1865-ki kolosvári ad hoc gyűlésen is elvileg czélszerűnek nyilváníták a szászok és románok úgy, mint a székelyek és magyarok. Erdélyben az országgyűlési nyelv a magyar volt, a törvények szinte azon nyelven irattak a szászok neheztelése nélkül mindaddig, míg Schmerling nemzetiségi izgatásai be nem következtek; pedig épen a szászok nemzetiségének szerén tul kifejlése mutatta azt, hogy a magyar országos nyelv nem szolgált más nemzetiség elnyomására. 1849-ben Stadion királyföldből Szászországot akart rögtönözni, az Universitas-ból pedig országgyűlést. Ellenben Bach ezt mind

eltörölte, s az egész királyföldet gróf helyett főnök alá helyezte; míg végre B. Kemény Ferencz 1861-ben a szász székeket és a szásznemzeti grófot ismét visszaállítá.

A 11 szász székeknek lakói közül nemzetiségre nézve: 130,000 szász, 230,000 román és 20,000 magyar.
